

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Farhad HAJIYARALI

AFGANİSTAN'IN ETNİK YAPISI VE KİMLİK SORUNU

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ramazan İZOL

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2011

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından
..... Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ OLARAK kabul edilmiştir.

İmza

Başkan:

Üye (Danışman):

Üye:

Üye:

Üye:

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../....

İmza

.....

Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR DİZİNİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'A GENEL BAKIŞ

1. 1. Afganistan'ın Siyasi Tarihi.....	3
1. 2. Coğrafik Konumu.....	11
1. 3. Ekonomik Durumu.....	12
1.3.1. Tarım.....	15
1.3.2. Sanayi.....	17
1.3.3. Doğal Kaynaklar Ve Madencilik.....	18
1. 4. Ulaşım.....	19
1. 5. Basın Yayın.....	20
1. 6. Sosyo Kültürel Yapı.....	20
1. 6.1. Aile Yapısı.....	21
1. 6.2. Giyim Kuşam.....	23
1. 6.3. Düğün.....	23
1. 6.4. Yemek Kültürü.....	23
1. 6.5. Müzik.....	24
1. 6.6. Uğloğ.....	25
1. 7. Din ve Mezhepler.....	25
1. 8. Afganistan'da Mülki İdari Sistem.....	26
1. 8.1. Siyasi Taksimat.....	27

1 8.2. Siyasi Meşruiyet ve Anayasa.....	29
1 8.3. Siyasal Örgütlenmeler.....	30

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN’IN ETNİK YAPISI

2.1. Etnik Yapı.....	36
2.2. Peştunlar.....	40
2.2.1. Peştunlar Kimlerdir.....	41
2.2.2. Peştun Dili.....	42
2.2.3. Peştunların Kültürel Sosyal Yaşamı.....	44
2.2.4. Yörük Peştunlar.....	45
2. 3. Tacikler.....	46
2.3.1. Tacik İsmi.....	46
2. 3.2. Darice.....	47
2. 3.3. Taciklerin Yaşadığı Vilayetler.....	49
2. 3.4. Taciklerin Siyasi Oluşumu.....	53
2. 4. Afganistan Türkleri	55
2. 4.1. Afganistan’da Türk varlığı.....	55
2. 4.2. Tarih Çizgisinde Afganistan Türkleri.....	57
2. 4.3. Türk Yazar ve Şairler.....	59
2. 4.4. Afganistan Türklerinde İnanç.....	61
2. 5. Özbekler.....	62
2.5.1. Özbek Adı.....	63
2.5.2. Özbek Dili ve Edebiyatı	64
2.5.3. Özbeklerin Yaşadığı İller.....	65
2. 6. Türkmenler.....	67
2.6.1. Türkmen Adı.....	68

2.6.2. Türkmen Edebiyatı.....	69
2.6.3. Türkmenlerin Yaşadığı İller.....	70
4.6.3. Türkmen Boyları.....	70
2. 7. Aymaklar.....	71
2.7.1. Aymak Hazaraları.....	72
2.7.2. Timuriler	73
2.7.3. Darvaziler.....	73
2.7.4. Firozkuhiler	73
2. 8. Afşarlar/Kızılbaşlar.....	74
2.8.1. Tarihte Afşarlar.....	74
2.8.2. Afşarca.....	76
2.9. Bayatlar.....	76
2.10. Karlıklar.....	76
2.11. Kazaklar.....	77
2.12. Kırgızlar.....	78
2.13. Hazaralar.....	78
2.13.1. Hazaralar Kimdir.....	79
2.13.2. Hazara Boyları.....	81
2.13.3. Afganistan Tarihinde Hazaralar.....	82
2.13.4. Hazaraların Başkaldırışı.....	84
2.13.5. Sosyo Kültürel Yaşam.....	86
2.13.6. Siyasi oluşumu.....	87
2.14. İsmaili.....	88
2.14.1. Pir.....	89
2.14.2. Sosyo Kültürel Yaşam.....	90
2.14.3. Göçebe İsmaili.....	91

2.15. Diğer Etnik Gruplar.....	92
2.15.1 Araplar	92
2.15.2 Beluçiler	93
2.15.3 Brahiler.....	94
2.15.4 Batı Pancabiler	94
2.15.5 Nuristaniler	95
2.15.6 Paşailer	97
2.15.7 Sihiler	97
2.15.8 Gujjar Rajistaniler.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİMLİK SORUNU

3.1. Kimlik İnşası.....	99
3.2. Afganistan'da Kavim.....	103
3.3. Afgan Devleti ve Özbekler.....	106
3.4. Temsiliyet Sorunu.....	110
3.5. Afganistan'da Molla.....	112
3.6. Çatırdayan Demokrasi Taşları.....	114
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	118
EKLER.....	122
ÖZGEÇMİŞ.....	132

KISALTMALAR DİZİNİ

ADHP	Afganistan Demokrat Halk partisi
CMIA	Cunbişi Milli İslami Afganistan partisi
Der.	Derleyen
Ger.	Gerçekleştiren
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.	Hicri
HI	Hizbi İslami Partisi
HC	Hizbi Camiyet Partisi
Km.	Kilometre
M.	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan sonra
M.	Miladi
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.e	Adı geçen eser
s.	Sayfa
S.	Sayı
Trc.	Tercüme
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınları

ÖZET

Bu tezin amacı; Afganistan etnik yapısını ve arasındaki sorunları incelemektir. Bu çalışmanın temel çıkış noktası Afganistan halkı ve onlar arasında yakın tarih zaman diliminde yaşanan sorunlardır. Afganistan halkının bir Afganistanlı olarak tanıtmak ve onlar arasındaki sorunları araştırmaktır. Bu konuyu tahlil etmek için Afganistan’da coğrafyası ve tarihi geçmişini etno-dilsel yapıları ve onlar arasında meydana gelen çatışmaların nedenlerini yeterince anlaşılması ve açıklanması gerekmektedir. Bu çalışma sırasında üç temel varsayım geliştirilmiştir. Bunlar çalışmanın bulguları aşağıdaki gibidir;

İlk olarak Afganistan tarihi geçmişini araştırmak, coğrafik özellikleri ve bugünkü Afganistan sınırları içindeki halkın yaşam şekli ve inançları ile ilgili temel bilgiler vermektedir. Afganistan medeniyet kavşağı olarak tarih’te adlandırılmış bugünkü halkın siyasi oluşumları da kuzey güney doğu batı olarak etnik temele dayanan oluşumlar gerçekleşmiştir.

İkinci olarak Afganistan halkı hangi etnik topluluklardan oluşmaktadır onların yaşam şekilleri ortaya koymakta olup Afganistan’da yaşayan bazı etnik gruplar tam bilinmemiştir (tanıtılmamıştır) ve birçok farklı isimlerde anılmış bölünmüş etnik gruplar soyunun tek bir isme dayandığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak Afganistan’da yaşayan halkın tamamı kendini “Afğan” olarak görmemektedir. Afganistan yıllardır ulusal birliği sağlayamamıştır. Etno-dilsel mücadele devam etmekte ve halkların gelecekte kendilerini “Afğan” ya da “Afganistanlı” mi olarak tanıttıkları tartışma konusudur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Etnik yapısı, Afganistan’da İç Savaş, Taliban, 11 Eylül sonrası Afganistan.

SUMMARY

The aim of my thesis is, investigate the ethnic body and the problems between them. It is known that there are different ethnic groups lived in Afghanistan and they had politic idea differences and fights between them in the near past.

I would like to introduce the Afghanistan Public as an Afghan Citizen and research the problems between these ethnic groups. To observe the situation, it is needed to be researched and explained the geography and the history of Afghanistan, also be understood the ethno-language and the reasons of their fights.

There is 3 basic hypothesis at this Project;

First of all, researching the history, futures of the geography and the life style of Afghanistan is a basic information of this thesis. Afghanistan has named as the “Civilization Circle” and now it has created a political creation as North, South, West and East ethnic groups from the Afghan Public.

Secondly, According to this ethnic devison, some of this ethnic groups are never known or they have known in different names, even they are different groups and known in different names, they have mentioned in under one name only.

Third and lastly, some people who live in Afghanistan, they do not consider themselves as an Afghan race. Unfortunately Afghanistan could not maintained the National Unity for years. Ethno-language problems is still continuing and it is the Debate that if the public will introduce themself as an ethnic group of Afghan or a national pulic of Afghanistan.

Key Words: Ethnic Body of Afghanistan, Domestic Fights in Afghanistan, Taliban, Afganisatan after 11 September.

GİRİŞ

Bugünkü jeopolitik konumu ile önem arz eden Afganistan, birçok çatışmaya konu olmuş ve tarihi boyunca da çatışmaların odağı haline gelmiştir. Afganistan tarihine baktığımız zaman geçiş güzergâhı olması sebebi ile büyük devletlerin istilalarına uğramıştır. Persler (M. Ö. 500 – M. Ö. 338) ve Büyük İskender (M. Ö. 334 – M. Ö. 325) devletlerinden başlayarak, İslam ordularının M. S. 670 yılında bölgeye hâkim olmasına, Samani, Gazneli ve Selçuklu Devletleri'nden Moğol ve Timuriler gibi devletlerin istilalarına uğramıştır. 19.y.y İngilizlerin doğuya geçiş güzergâhı olarak Hindistan üzerinden İngiliz askerlerin istilasına uğrayarak İngiltere boyunduruğu altına girmiştir. Halkın mücadelesi ile Afganistan İngilizlerle üç defa savaşa girmiş ve son olarak 1919 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.

20.y.y'da Kızıl Ordu'nun işgaline uğrayan Afganistan Soğuk Savaşı'nın sembolü haline gelmiş ve Rusların çöküşü Afganistan ile başlamıştır. Kızıl Ordu'nun ülkeden çekilmesi ile arkalarında bıraktıkları hükümet ancak iki yıl dayanabilmiş ve ülke içinde yaşanan milliyetçilik yüzünden devrilmiştir. 1992 yılında kurulan geçici Mücahit Hükümeti aradan çok geçmeden kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşayarak Afganistan'ı yüz yıl geriye götürmüş olan iç savaşı başlatmıştır. Ortaya çıktıktan iki yıl sonra başkent Kabil'i ele geçiren Taliban Örgütü, güçlenmesinin ardından 1998 yılında ülkenin %90'ını ele geçirmiştir. İç savaş döneminde farklı etnik ve mezhep olarak ayrılan fraksiyonlar oluşmuştur. Ateşi filizleyen en önemli nokta da farklı etnik kökenlere sahip olması olmuştur. Tamir edilemeyen yaralar bırakan Taliban Dönemi, Afganistan halkları arasında kara günler olarak tarihe geçmiştir. 2001 Amerikan Ordusu ve NATO kuvvetlerinin Sonsuz Özgürlük adı altında gerçekleştirdikleri Afganistan müdahalesi tüm dünyanın dikkatini bir kez daha Afganistan üzerine çekmiştir. Sovyetlerin ülkede bulunduğu dönemde yükselen bazı etnik grupların birbirleriyle çatışmaları, iç savaş ile yaygınlaşan milliyetçilik ve farklı grupların süregelen kimlik sorunları anlaşmazlıkların bugüne kadar devam etmesine neden olmuştur.

Afganistan'da yaşayan halklar Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara, Aymak ve birçok küçük etnik topluluklar yaşamaktadır.

Yüz yıllardır iktidarda olan Peştunlar, Afganistan'ın güney bölgesinde yaşamakta olup ayrıca ülkenin kuzey bölgelerine de yerleşmişlerdir. Güney vilayetlerin %90'ına yakını

Peştun kökenlidir. Ancak kuzey illeri; bir ilçesi Tacik, bir diğer ilçesi Özbek ve başka ilçesi de Peştun olmak üzere karmaşık bir nüfus dağılımına sahiptir.

Tacikler, en çok kuzey bölgesinde ikamet etmekte olup eski yerleşim alanları da Afganistan'ın dağlık bölgeleri olmuştur. Afganistan'da resmi dil olan Farsça; Özbek, Türkmen, Hazara ve Aymaklar tarafından ortak dil olarak kullanılmaktadır.

Özbekler, Afganistan kuzey illerinde meskun olup Özbekçe konuşmaktadırlar. Türkmenler, ülkenin her tarafına dağılmışlardır ve özellikle Tacikler'in yoğun olarak yaşadıkları Herat'taki Türkmenler, "Türkmano" olarak bilinmekte ve Türkmence konuşmaktadırlar. Hazaralar Moğol kökenli olup Türkçe ve Farsça kelimelerin karışımı ile Hazaregi konuşmakta olup ve Şii'dirler. Aynı zamanda küçük kasaba köylerinde az nüfusa sahip ve dağınık olarak yaşayan Karlık, Kazak, Aymak, Kızılbaş, Bayat, Nuristani, Beluç, Sihi, Arap, Brahi, Pancabi, Paşai ve Rajistani gibi adlarda topluluklar vardır. Böyle bir karmaşık nüfusa sahip olan Afganistan, mezhep farklılıklarına da sahiptir. Bu mezhepler arasında çatışma olması ihtimali her zaman çok yüksektir. Afganistan içinde hükümetlerin tamamının tek bir kavime bağlı olması, bugün çatışmaları beraberinde getirmiş ve diğer kavimler arasında kendilerine haksızlık yapıldığına dair düşünceler oluşturmuştur. Bu fikir; siyasi ve sosyal oluşumları etkilemiştir ayrıca halk arasında ve hükümet içinde kimlik sorununu da beraberinde getirmiştir.

Afgan ismi, bir Peştun kabilesinin ismi olmasına rağmen tüm Afganistan'da yaşayan halklara verilmiştir. Halkın "Afgan" mı yada "Afganistanlı" mı olarak kendilerini nitelemek istedikleri hala tartışma konusudur. Çünkü Afganistan'da, bir Tacik veya Türkmen, günlük hayatta "Afgan'ım" yerine "Türkmen'im" veya "Tacik'im" dediği bir gerçektir. Afganistan'ın güney kesimi sorunludur. Kuzey bölgesinde ne kadar Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara gibi topluluklar yaşasa da onlar arasında pek sorun çıkmamaktadır.

Bu açıdan benim tezimde kaynak olarak Afganistanlı yazarların düşüncelerine ağırlık verilmesinin nedeni, Afganistanlıların kendilerinin bu konuda neler düşündüğünü aktarmaya çalışmaktır. Afganistan'ın etnik yapısı ve halkın yaşam şekli ve dini farklılıklar göz önüne alınırsa halkın tek bir çatı altında toplanması ne kadar mümkün gözükmektedir? Bu soruya cevap bulunması gerekir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'A GENEL BAKIŞ

1.1. Afganistan'ın Siyasi Tarihi

Bugünkü Afganistan coğrafyasının eski medeniyetlerden etkilendiği ve toplum yapısının bu etkileşim, işgaller sonucu farklı etnik kökene sahip bir ülke halini almasına sebep olmuştur. Aria ve Güney Türkistan bölgesi olan, bugünkü Afganistan coğrafyası Yunan, Çin, Mısır, Hint ve İslam medeniyetlerinden etkilenmiştir.

Afganistan geçmiş tarihte “Ariyana” ve “Horasan” isimleri ile isimlendirilmiştir.¹ Bilim adamları; Afganistan'ı tarihi gelişimi ve coğrafi konumu itibariyle “Stratejik yol”, “İmparatorlukların geçiş yolu”, “İpek yolu kavşağı”, “Dünyanın damı”, “Hindistan kapısı”, “İslam dünyasının doğu kapısı”, “Kesişme noktası”, “Medeniyetler kavşağı(noktası)”, “Dünya ticaret merkezi” ve “Asya'nın kalbi” şeklinde tanımlamaktadırlar. Afganistan birçok medeniyetin evi ve uğrak noktası olmuştur. Zerdüş'tün nutukları ile (M.Ö. VII-VI) büyük bir medeniyet yaşamıştır. Büyük İskender'in bu topraklardan geçerek Hindistan'a kadar varması ile bu coğrafya Yunan medeniyetinin de izlerini taşımaktadır. Büyük İskender'in İstilasına uğrayan Afganistan (M.Ö. 331) Yunan ve İbrani etkilerine girmiştir. Daha öncede olduğu gibi Büyük İskender döneminde de Belh şehri (Bakterian) ilim ve irfan merkezi olma konumunu devam ettirmiştir. İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra bu topraklarda (M.Ö.187) Bakteriana Devleti kurulmuştur. Bu devlet daha sonra Hindistan'dan gelen Chandragupta Devleti'nin saldırısı ve kuzeyden gelen baskılara zayıf düşerek yıkılmıştır.²

Genel hatları ile baktığımızda İslam'dan önce Afganistan'da Zerdüştlük ve Budizm'in etkileri daha çok görülmekte ve Belh şehrindeki Nevbahar Ateşgades ve Bamyan şehrindeki Buda heykeli kalıntıları görüşlerimizi doğrulamaktadır. Afganistan İpek Yolu üzerinde medeniyetlerin uğrak noktası olduğu için önemli bir kavşak konumu kazanmıştır. Böylece Afganistan medeniyetlerin buluştuğu, dini nutukların atıldığı bir ülke olmuştur.

Coğrafi konumundan ötürü çeşitli devletlerin ve milletlerin istilasına ve yerleşmelerine sahne olan Afganistan'a milattan sonra ise Saka, Kusan, Ak-Hun olarak

¹ GUBAR, Mir Gulam Muhammed, Pejend, Ferid, “Coğrafya-ı Tarihi Afganistan”, Meyvend Yay. Kabil 2005, ss. 1-4.

² GÜLAMULLA, Faiz Muhammed Katip, “Nejad Nam-i Afgan”, İsmayili Yayınevi, Pakistan 2000, s.6.

bilinen Halaç Türkleri yerleşmeye başlamışlardır. Ak-Hun hâkimiyeti Gök Türklerin darbesi neticesinde IV. asır sonlarında sona ermiştir.

VII. asrın sonlarına doğru Afganistan, İslamiyet'i yayan Arap orduları tarafından istila edilmiştir. İslamiyet ile birlikte bu bölgede Samani, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harazimşa Türk Devletleri kuruldu. 1220 den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkeye hakim oldular.

XIV. asrın sonlarında Moğol hâkimiyeti Timur tarafından yıkılmıştır. Onun torunlarından Babür, Afganistan da yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. XVII. asrın sonlara doğru İran hanedanları ile mücadele eden Babür Devleti güç kayıp etmeye başlamıştır. XVIII. asrın başlarında, Babür Devleti'nin iktidarı elinden kaçırmayı neticesinde Afganistan'da kuvvetli kabileler müstakil hareket etmeye başlamıştır. Afgan kabilelerine dayanarak ilk Afganistan devletini kuran Peştun kökenli olan Ahmad Şah Durrani olmuştur. İran Türk Hükümdarı Nadir Şah'ın komutanı olan Ahmad Şah Durrani, 1747 Nadir Şah'ın öldürülmesi ile Galzaylar, Özbekleri ve Tacikleri hâkimiyeti altına alarak Afganistan'ın mutlak hâkimi olmuştur.³

XVIII. asrın sonlarına doğru İngilizler kurdukları Doğu Hindistan şirketi ile Hindistan kıyılarında ticaret yapmaya başlamıştır ve giderek ülkenin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Ahmad Şah'ın 1772'deki ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Şah, başkenti Kandahar'dan Kâbil'e (1775) taşımıştır. Timur Şah'ın ölümü üzerine (1793), yerine geçen oğlu Zaman Şah'ın yedi yıllık iktidarında, bir taraftan iç karışıklıklar diğer taraftan büyük toprak kayıpları, bu hanedanı yıkıma uğratmıştır. Uzun süre devam eden taht çekişmeleri neticesinde Zaman Şah 1800 yılında kardeşi Mahmud tarafından yenilgiye uğratılınca, yakalanıp gözlerine mil çekilmiştir.⁴ Bu sırada Peşavur'da bulunan Şucau'l-mülk harekete geçerek, 1803 yılında Kâbil'i zaptetmiş ve ağabeyi Mahmud'u hapsedirmiştir. Ancak Mahmud, Fatih Han (Barekzey'lerin Reisi Payende Han'ın Oğlu) yardımıyla 1809 yılında Kâbil'i yeniden ele geçirmiştir. Bir müddet sonra, aralarında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde Fatih Han, Mahmud'un Oğlu Kâmrân tarafından öldürülmüştür.

Fatih Han'ın kardeşi Dost Muhammet, bu durumdan yararlanarak büyük bir ordu toplamış ve Kâbil'e doğru harekete geçmiştir. 1818'de Kâbil'de emir olarak tanınan Dost

³ ĞULAMULLA, a.g.e. s.7.

⁴ ĞULAMULLA, a.g.e. s.8.

Muhammet, 1839'da Barekzeyler (Muhammetzeyler) hanedanını kurmuştur. Hindistan'daki eyaletlerden vazgeçerek, kendini bütünüyle Afganistan'a adayan Dost Muhammet'in yerini, birinci Afgan-İngiliz (1839-1842) savaşı sırasında Şucaü'l-mülk almıştır 1842'de yeniden iktidarı ele geçiren Dost Muhammet, Afganistan'a ikinci kez hâkim olmuştur. 1863'te Dost Muammer'in ölümü üzerine, halef gösterilen beşinci oğlu Şer Ali tahta geçmiştir. Menfaatlerinin çatışması neticesinde İngilizlerle anlaşmazlığa düşen Şer Ali, Türkistan sınırları içinde bulunan Mezar-ı Şerif'e kaçmış ve orada 1879 yılında vefat etmiştir. Kâbil'i ele geçiren İngilizler, Şer Ali'nin hapse attığı oğlu Yakub'u hapisten çıkararak tahta oturtmuşlardır. Böylece İngilizlere minnettar kalan Yakub Han, onlarla "Gendumek Sulh Muahedesi" ni akdetmiştir.⁵

Rusların Orta Asya'ya baskıları sonucunda (1878) İngiltere, İkinci İngiliz- Afgan Savaşı'nı başlatmıştır. Bu dönemde Afganistan Kralı olan Abdurahman, (1880-1901) "Durand Hattı Antlaşması"yla "Durand Sınırları" kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶ Abdurrahman'dan sonra devlet idaresini üstlenen Habibullah (1901-1919) ve Emanullah (1919-1929) reformlara girişmişlerdir. Ancak onların dışa açılma çabalarını boşa çıkaran İngiliz baskısı devam etmiştir. "Bağımsızlık Savaşı" olarak da adlandırılan üçüncü Afgan-İngiliz savaşı sonucunda "Ravalpindi Ateşkesi" (8 Ağustos 1919) ve "Kâbil Antlaşması" (22 Kasım 1921) imzalanması neticesinde Afganistan, tam bağımsızlığını ilân etmiştir. 1919'da Habibullah Han'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Emanullah Han'ın yaptığı ilk şey Afganistan'ın istiklalini İngilizler'den almak olmuştur. Emanullah Han'ın İngilizler'e karşı açtığı savaş sonunda "Ravalpindi Barış Antlaşması" yapılmıştır. Afganistan-İngiliz (Pakistan) arasında "Durand Sınırı" belirlenmiş ve İngiltere Afganistan'ın istiklalini tanımıştır. Emanullah Han Afganistan'ın istiklalinden sonra siyasi durumu geliştirmek için Rusya, İran ve Türkiye ile antlaşmalar imzalayarak dış politikayı geliştirmiştir. Devleti modernleştirmek için büyük reformlar gerçekleştirmiş ve Afganistan'ın ilk anayasasını 1923'te seküler normlara uygun olarak çıkarmıştır.⁷

Emanullah Han, Afganistan'da gerçekleştirdiği reformların ardından Afganistan'ın laik bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Yönetimde gerçekleştirilen değişikliklerle devlet işlerinde din adamlarının rolü azaltılmıştır. Reformların uygulamasında ciddi tepkilere maruz kalan Emanullah Han, orduyu güçlendirmek için Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den

⁵AFŞAR, Muhammed, "Afgan-nâme II", Tahran H. 1341, s.5.

⁶AFŞAR, a.g.e. s.6.

⁷HAKCU, M. A. "Afganistan ve Müdahelat-ı Haricî", s.9.

askeri heyet talebinde bulunmuştur. Emanullah Han gerçekleştirdiği batı gezisinden sonra toplumun kılık kıyafetinde reform yapmaya kalkınca ayaklanmalar başlamış ve 1929'da “Baçe Sakav” lakabı ile meşhur Emir Habibullah Kalakani'nin Kabil'i ele geçirmesi ile Emanullah Han Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır.⁸

Emir Habibullah kısa süren yönetiminden sonra anlaşma ile devleti Nadir Han'a teslimi sonucu Nadir Han tarafından idam edilmiştir. Nadir Han'ın bir okulda öğrenci tarafından öldürülmesinin ardından yerine 1933'da 19 yaşındaki oğlu Zahir geçmiştir. Zahir Şah'ın yaşının küçük olması nedeniyle devlet işleri amcaları tarafından yürütülmüştür. Savaştan uzak istikrarlı bir havada geçen Zahir Şah'ın kırk senelik saltanatında, ülkenin gelişmesi yolunda önemli gelişmeler pek görülmemiştir.⁹ 1964'te çıkartılan yeni anayasada meşrutiyet dönemi başlamış ve halk tarafından seçilebilecek milletvekillerin yolu açılmıştır.

1973'te de eski Başbakan Davut Han tarafından askeri bir darbe ile saltanat yıkılmış ve cumhuriyet dönemi başlamıştır.¹⁰ Bu darbe Zahir Şah'ın yurt dışında olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu dönemde yeni bir anayasa (1977) çıkarılmıştır. Davut Han Afganistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak altı seneliğine seçilmiştir. Davut Han devletin güçlü olmasını ekonomiye bağlayarak, ekonomiyi daha da güçlendirmek için yeni projeler hazırlamıştır. Ulaşımında demir ve karayolu yolu projeleri örnek olarak verilebilir. 1978'de sağ sol çatışmalarının sonunda, Davut Han hükümeti Demokrat Halk Partisi'nin inkılâbı ile devrilmiştir. Davut Han döneminde çıkarılan anayasa kaldırılmış ve “Şura-ı İnkılâbî” kurularak “Afganistan Cumhuriyeti” (Cumhur-i Afganistan) adı “Afganistan Demokrat Halk Cumhuriyeti”(Cumhur-i Demokratik-i Halk-ı Afganistan) adı ile değiştirilmiştir.¹¹

Bu dönemde sol partilerin etkisi ile gelen Rus işgali, Afganistan halkını vatani kurtarma mecburiyetinde bırakmıştır. Yaşanan kargaşanın etkisiyle halk komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir milyona yakın Afganistanlı Pakistan'a göç ederken, bir milyonu da İran'a göç etmiştir.¹² Afganistan yaklaşık iki asır (1815-1989) Hint Okyanusu'na yakın olmasından dolayı Rusların gözüne kestirdikleri ülke haline gelmiş ve soğuk savaş döneminde önemli bölge olarak kabul edildiği için dikkatleri çekmiştir. Soğuk savaş bu ülke

⁸ HAKCU, a.g.e. s.10.

⁹ DAVUDİ, A. N. “Tealul-i Din ve Devlet Der Tarih-i Afganistan ve Nizam-ı Siyasî-yi Ayende” Kabil 2005, s.14.

¹⁰ DAVUDİ, a.g.e. s.16.

¹¹ KAYUMİ, Hüseyin, “Kanun-ı Ahzab-ı Siyasî ve Nakş-ı An Der Sistem-i Çend Hizbi-yi Kişver”, s.7.

¹² HAKCU, a.g.e. s.15.

çocuklarının canına mal olmuş ve cesetleri üzerinde bina kurulmuştur. Mücahitler bu savaşları halk için yaptıkları söylemiş, fakat dökülen kanların karşılığı bu millete değil, başkalarının menfaat denizlerine dökülmüştür. Afganistan viraneye ve mezarlığa dönmüştür.

Nisan 1978'de Taraki devlet başkanı koltuğuna geçmesinden sonra ülke Sovyet danışmanların akınına uğramıştır. Taraki 1979 Eylül ayında Hafızullah Emin tarafından köşkünde suikasta uğramıştır. Emin, Taraki'nin istifa ettiğini ve kendisinin başkanlığa getirildiğini açıklamıştır. Ancak yapmış olduğu suikast bir Ay'a kalmadan ifşa olmuştur.¹³ Emin Nasyonalist tavrıyla bütün hapishaneleri mazlum halkla doldurduğu ve toplumun devlete karşı tavır almalarına sebep olduğu söylenmiştir. Hafızulla Emin'in bu bu gidişatı hükümete kaşı halk arasında nefreti sebep olmuştur. 27 Aralık 1979'da Kabil'de Ruslar tarafından öldürülen Emin yerine Babrak Karmal getirilmiştir. Aynı gün havaalanı Rusların eline geçmiş olup, Kabil Moskova Askeri Hava yolları açılarak üç gün içinde 85000 kişilik Sovyet askeri gücü Afganistan'ın önemli bölgelerine konuşlanmaya başlamıştır.¹⁴

28 Aralık 1979'da Babrak Karmal Cumhurbaşkanlığı'na getirilerek bütün yetkiler ona devredilmiştir. Babrak Karmal, toplum nazarındaki imajını düzeltmek için barış, özgürlük ve milli bağımsızlığa vurgu yaparak; Emin dönemi siyasî mahkumların serbest bırakılacağı, demokrasiyle bağdaşmayan uygulamaların kaldırılacağı, ülke genelinde barış ve istikrarın sağlanacağı, İslam'a, aileye, düşünce ve vicdan özgürlüğüne ve özel mülkiyete saygı gösterileceği, Üniversite öğrencileri ve aydınların yetiştirilmesi için devlet desteği sağlanacağı, demokratik hak ve özgürlüklerin gerçek manada kullanılabilmesi için sağlıklı bir ortam oluşturulacağı vaatlerinde bulunarak, yeni programını açıklamıştır.¹⁵

Halk ülkenin işgalci güçlerin eline düşmesi, vaatlerin de yerine getirilmemesinden dolayı özellikle genç öğrenci ve Medrese Talebeleri direniş kuvvetlerine katılmıştır. Mücahit fraksiyonlar daha da güçlenerek silahlı çatışmalar artmaya başlamıştır. Bu çatışmalardan en büyük zararı köy, kasaba ve merkezden uzak iller görmüştür. Çatışmaların sürekli sürdüğü bu bölgelerde temel ihtiyaçtan sağlık, eğitim kadar hemen hemen her konuda halk mağdur duruma düşmüştür. Karmal devlet sistemi ve kurumlarını Sovyet sistemine benzetmeye çalışmıştır. Yedi yaşından itibaren yüzlerce öğrenci Sovyet ülkesine gönderilmiştir. Bu öğrencilerin komünist ideolojiyle yetişip devletin geleceğini kurtarmaları planlanmıştır.

¹³ MARZDİN, Parvez; "Taliban - Ceng-i Mezhep ve Nazm-ı Nevin Der Afganistan", Kabil 2004 s.15

¹⁴MARZDİN a.g.e, s.16.

¹⁵ ŞUKURZADE, M. Tacikan Dar Masir-i Tarih, Tehran 2004, s.18.

Afganistan'ın çeşitli illerinde devlete karşı ayaklanmalar baş göstermiş ve sıcak çatışmalar gittikçe artmıştır. Sovyetler Birliği ilk sıcak çatışmalarda Orta Asyalı askerleri değerlendirme taktiğine gitmiştir. Fakat Sovyetlerin bu taktiği ters tepmiş ve Orta Asyalı askerlerin birçoğu mücahitlere katılmıştır.¹⁶ 1986 yılında Karmal'ın istifasıyla, eski gizli istihbarat başkanı Dr. Necibullah idareyi ele geçirmiştir. Dr. Necibullah, kaos içinde bulunan ülkenin savaş ateşini söndürmek için barış çağrısında bulunmuş, fakat mücahit cephelerden olumlu bir yanıt alamamıştır. Çıkardığı yeni kanunla çok partili bir dönemi başlatmışsa da muhalif cepheden yine de olumlu yanıt alamamıştır. Bu arada, Sovyetler Birliği'nin çekilme düşüncesinde olduğu da hissedilmiştir. Afganistan hükümeti Sovyetler Birliği'ne dayalı bir yönetim yürütürken, Cenevre Antlaşması ile Sovyetler Birliğinin 15 Mayıs 1988 ve 15 Şubat 1989 tarihleri arasında Afganistan'dan çekilmesi Necibullah'ın durumunu zora sokmuş ve artık Sovyetler Birliği Afganistan'ı kendi kaderine bırakmıştır.¹⁷

1992'ye kadar iyi bir askeri güce de sahip olan Necibullah, Ordu içinde Genralar arasında anlaşmazlıklar yaşamıştır. Nejibulla ve Peştun kökenli Genralar, dönemin fırka komutanı Raşit Dostum'a karşı suikat düzenleyerek Özbeklerin hükümeten uzaklaşmalarını sağlamıştır. Büyük askeri güce sahip olan General Reşit Dostum, mücahit komutan Ahmet Şah Mesut'la irtibata geçerek, Najibullah'a karşı birlikte hareket etmeye antlaşmışlardır. Yapılan anlaşma sonucu General Reşit Dostum ve Mücahit fraksyonlar Kabil'i 21 gün içinde ele geçirmişlerdir. 16 Nisan 1992'de komünist rejimi tamamen devrilmiştir. Necibullah Birleşmiş Milletlere sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁸ Mücahitlerin eline geçen devlette iki aylığına Sebgetullah Mücaddadi, iki ay sonra da Burhaneddin Rabbani devlet başkanlığına seçilmiştir. Fakat Mücaddadi hükümetinin ilk ayında Gülbeddin Hikmatyar hükümete rest çekerek, tek başına yönetimi ele geçirme düşüncesiyle savaş başlatmıştır.¹⁹

İç savaşı başlatan Hikmatyar asker-sivil gözetmeksizin Kabil'i roket yağmuruna tutmuştur. Silahlı mücahit grubu her biri bölgeye hâkim olmuş olup, ülkede kargaşa ve anarşi başını almış götürmüştür. Necibullah rejimini protesto edip mücahitlerden umut bekleyen halk, Necibullah yönetimini arar olmuştur.²⁰

¹⁶ GUBAR, a.g.e, s.13.

¹⁷ HAKCU, a.g.e, s.32

¹⁸ HAKCU, a.g.e, s.38

¹⁹ DAVUDİ a.g.e, s.25

²⁰ BEG, Rauf, "Adı Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Düştü", Turan Yay, İstanbul 2001, s.20

Eylül 1996’da başkent Kabil’i ele geçiren Taliban, 1994 yılının başlarında Pakistan sınırında ortaya çıkmış ve hızla büyümeye başlamıştır. Bu örgütün bu kadar hızla büyümesinin perde arkasında Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan ve Pakistan olmuştur. Afganistan halkının Taliban’la ilk tanışması, 150 civarında Pakistan milis gücü ile 50 adet Pakistan’a ait tankın İspin-Boldek’i ele geçirmeleri ile yüzlerce Vahabi Talebelerinin Afganistan’a İslami yaymak için geldiklerini ilan etmesi ile başlamıştır. Bu grup ilk bildirimlerinde hiçbir örgüte bağlı olmadıklarını belirtmiştir.²¹

Pakistan’daki medrese ve kamplarda yetişen gençlerin beyinlerini yıkayarak onlara savaştan başka seçenek bırakmayan Taliban, Afganistan’da insan dışı uygulamalarla ve Vahabi anlayış ile Kabil’de beş yıl, kuzeyde de üç yıl hüküm sürmüştür. Taliban “Afganistan İslami Devlet”(Devlet-i İslamî Afganistan) adını değiştirerek “Afganistan İslamî Emaratı”(Emarat-ı İslamî Afganistan) koymuştur. Taliban Molla Ömer adı ile bilinen bir gözü görmeyen, kendine Emirul Mümin’in sıfatını yakıştıran, objektiflerden sakınan birinin liderliğinde yönetilmiştir. Taliban, kadınlara eğitimi, devlet kurumlarında çalışmayı ve sokağa tek başına çıkmayı yasaklamıştır. Erkeklerle sakal bırakma zorunluluğu getirerek milli kıyafet dışındaki pantolon ve tişört gibi kıyafetleri giymelerini yasaklamıştır. Radyo dışında diğer tüm yayın organlarının izleme ve dinlemesi de yasaklanmıştır.²²

Taliban hükümeti, 11 Eylül olayından sonra ABD’nin Bin Ladin’i Afganistan’da bulunan Taliban’dan istemesi ve bu isteği Taliban’ın ret etmesinden sonra ABD’nin NATO ve Kuzey ittifakı ile işbirliği içinde yürüttüğü askeri operasyon sonucunda ortadan kaldırılmıştır. 7 Ekim 2001’de İngiliz güçlerinin de katılımı ile ABD öncülüğünde Taliban’a karşı operasyon başlatılmış ve kısa zamanda Taliban büyük kentlerden çekilmek zorunda kalmıştır. Taliban’ın gidişi gelişi gibi hızlı olmuştur. Fakat Afganistan halkı, dini, siyasi, ekonomik olarak Taliban örgütünden büyük zararlar görmüştür.

Afganistan’a müdahalede Amerika ile NATO Kuvvetleri birlikte hareket etmiştir. NATO ve İSAF komutasında 36 ülke yer almaktadır.²³ Bu ülkeler sırayla şunlardır: Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Former Yugoslav Republic of

²¹ DEMİREL, Emin; “Taliban El Kaide-Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s.43.

²² BEG, a.g.e. s.25.

²³ MARZDİN, a.g.e. s.32

Macedonia, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Latonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, ABD.

Taliban sonrası yeni Afganistan hükümetinin şekillenmesi için 5 Aralık 2001’de Afganistan’ın dört muhalif gurubu Almanya’nın Bonn şehrinde toplanmış ve Hamid Karzai’yi Afganistan Geçici Hükümeti’nin Başkanı olarak seçmiştir. 22 Aralık 2001’de Karzai’nin Afganistan Geçici Hükümetini açması ile taraflar bu yeni hükümetin şekillenmesi için ortak bir plan üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Tokyo Konferansı ABD Ticaret Bakanlığı, hükümet kuruluşları arasında bağlantıyı sağlayabilmek için Washington’da bir Afganistan Bilgi Merkezi oluşturmuştur. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Asya Kalkınma Bankası (ADB) “Ön İhtiyaçlar Raporu” (PNA) hazırlamış ve raporu 21-22 Ocak 2002 tarihlerinde Tokyo da düzenlenen, Afganistan’ın iyileştirilmesi ve yeniden yapılandırılması konulu toplantıya göndermiştir. Afganistan’ın yeniden inşası için ilk raporun hazırlandığı Tokyo Konferansı, ülkeye yapılacak yardımların görüşüldüğü bir toplantı olmuştur. Toplantıya 60’dan fazla ülke ile 21 uluslar arası organizasyon katılmıştır. Katılımcılar Afganistan’a ilk 5 yıllık süreçte 10 milyar dolarlık bir yardım vermeyi taahhüt ederken Türkiye 5 milyon dolarlık bir yardım paketi vermeyi taahhüt etmiştir.²⁴

2004’te yapılan Cumhurbaşkanı seçiminde %50’nin üzerinde oy alan Hamid KARZAI Afganistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Geçici hükümet döneminde tasarlanan ve yeni dönemde delegeler tarafından kabul edilen Anayasa ile Afganistan “Afganistan İslam Cumhuriyeti” (Cumhur-i İslami Afganistan) şeklinde uluslar arası camiaya tanıtılmıştır.²⁵

Amerikan Yönetiminin gerçekleştirmiş olduğu ‘Sonsuz Özgürlük’ operasyonu iki ay gibi kısa bir sürede Taliban’ı yönetimden uzaklaştırdıysa da harekât kesin bir zaferle neticelenmemiştir. Çünkü Bin Ladin’in yeri tespit edilememiş ve Taliban örgütü tam anlamıyla çökertilememiştir. Bir kısmı Pakistan’a kaçmış bir kısmı ise Afganistan içinde kalmış iç çatışmalara ve direnişe devam etmişlerdir. Amerikan’ın Afganistan işgali 10’ncı

²⁴ Bkz: http://www.belgenet.com/terror/d_071001.html (07.03.2011)

²⁵ OSMANİ, A. Puhaval İsmatullah; “**Muşahasati Uzbekha va Turkmenha**”, İntişarat Yayınevi Kabil 2008, s.157

yılına girdinde ABD bu operasyonda başarısız olarak nitelendirilmiş ancak 2011 yılında Pakistan’da Bin Ladinin öldürülmesi ardından Amerika ve NATO kuvvetleri Afganistan’ı 2011 yılından başlayarak 2014 yılına kadar askeri personeline çekeceğini açıklamıştır.

1.2. Coğrafik Konumu

Eskiden Ariyana olarak anılan Afganistan coğrafyası, Afganistan ismini Afgan kavmine nispetle XVIII. asrın ortalarında almıştır.²⁶ Ülkenin İran bölgesi orta doğu coğrafyası içinde, güney Afganistan Himalaya, Salang geçidinin oluşturduğu doğal sınırı ile Güney Asya bölgesinde yer almakta olup Kuzey Afganistan Asya’da yer almaktadır. Afganistan’ın yüzölçümü 652 Bin Km²dir. Afganistan’ın, kuzeyde Tacikistan (1.206 km), Özbekistan (137 km) ve Türkmenistan (744 km) doğu ve güneyde Pakistan (2.430 km) kuzeydoğuda Çin (76 km) ve batıda İran (936km) sınırı vardır. Bu sınırların toplam uzunluğu 5800 km.dir.²⁷

Afganistan’ın neredeyse yarısı dağlık bölgeden oluşmaktadır, dağların ülkenin stratejik konumunda önemi büyüktür. Bu sıra dağların, en önemlisi Himalaya ve Hindukuş silsileleridir. Doğu bölgelerini, aşağı-yukarı bütünüyle kaplayarak, Pamir ve Himalaya bağlanan Hindukuş dağları, ülkeyi enlemesine ortadan ikiye böler. Yükseklikleri 6000 m.yi aşan bu dağlarda, (batıya doğru uzandıkça irtifası azalır) daima kar vardır. Bu dağ silsilesi, kuzey ve güney kesimler arasında ulaşımı büyük ölçüde güçleştirir.²⁸ Dağlardan kaynaklı taşan nehirler, Afganistan topraklarının sulama ihtiyacını karşılayan önemli kaynaklardır. Bu nehirlerin en uzununu, tarihe de damgasını vurmuş olan Amuderya yani Ceyhun Nehri’dir. Pamir Dağları’ndan çıkan Amuderya Nehri, 2500 km. mesafe kat ederek Aral Irmağı’na dökülür. Amuderya, Kuzey Afganistan’la Özbekistan ve Tacikistan arasında tabii bir sınır çizgisi oluşturur.

Pağman Dağları’ndan akan Hirmend ya da Helمند ile Afganistan’ın merkezinde bulunan Kuh-i Baba’dan dökülen Harirud Nehirleri komşu ülke İran’ın hudut çizgisinin bir kısmını oluşturur. Afganistan’ın kuzeyindeki dağlardan çıkan “Rud-i Kabul” da önemli nehirlerdendir. Rud-i Kabul, Kâbil ve Celalabat şehirleri arasından geçerek Pakistan’a ulaşır ve Sind Denizi’ne dökülür. Afganistan’da eksi 20 dereceye kadar düşen dondurucu kış soğuşuna karşın, yazları, artı 40 derecenin üstüne çıkan sıcaklıklar yaşanır. Genel olarak, çok şiddetli karasal iklime sahip olan Afganistan’da, gece ile gündüz arasındaki hava sıcaklığı

²⁶ GUBAR, a.g.e, s.19

²⁷ MUCADİDİ, Abdulhaq; “Afganistan az Amir-i Kabir To Rahbari Kabir”, Bango İntişarart Mayvand, Kabil 2008, s.5.

²⁸ MUACDİDİ, a.g.e. s.6.

büyük farklılıklar gösterir. Afganistan'ın onda birini oluşturan tarım alanları, kuraklık yüzünden genişleyememektedir. Ayrıca sürekli olarak esen şiddetli rüzgarlar da Afganistan'ın yaylalarını silip süpürür. Ancak sıcak ve sulak olan bazı vadiler, çeşitli tarım ürünlerinin elde edilmesine imkân verir. Ekilmeyen geniş topraklar üzerinde ise hayvancılıkla uğraşan göçebe aşiretler yaşar.²⁹ Güney batı bölgeleri geniş çöllerle kaplıdır ve buralarda çöl iklimi hâkimdir. Topraklarının % 12'si tarım alanı, % 46'sı otlak, % 3'ü ormanlık, kalanı dağlık ve bozkırdır. Ülke genelinde sert bir bozkır iklimi hâkimdir.³⁰

Afganistan'da Hilmend, Amuderya, Kokça, Kunduz ve Kâbil ırmakları bulunmaktadır. Bunların dışında küçük büyüklü çok sayıda akarsu mevcuttur. En önemli gölleri Sarıgöl, Cakmaktın, Sıva gölü, Bendi Emir gölü, Abı İstade ve Namus gölüdür. Afganistan topraklarının önemli bir kısmı dağlıktır. Kuzey doğusunu Hindukuş dağları kaplar. Bu dağların ülkenin değişik bölgelerine doğru uzanan kolları bulunmaktadır. Ayrıca güneyde Süleyman, kuzeyde Bendi Türkistan dağları mevcuttur.³¹

1.3. Ekonomik Durumu

Uzun yıllar süren savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle Afgan ekonomisi gelişmemiş ve Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biri haline gelmiştir. 1979 yılından bu yana süren karışıklıklar nedeniyle ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Ülke, BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda ekonomik verileri ve yaşam düzeyi açısından 173 ülke arasında 171. sırada yer almıştır. Bu haliyle Afgan ekonomisi özellikle son 10 yılda dış yardımlarla ayakta kalmıştır. Topraklarının sadece %12'si ekilebilir olmasına rağmen, tarım Afganistan'ın en önemli gelir kaynağını teşkil etmektedir.³²

Ancak bugün Afganistan'ın, dünyanın fakir ve ekonomik imkânlar yönünden güç durumda olan ülkeler arasında olduğunu anlamak hiç de zor değildir. Merkez Bankası, hazine, vergi toplama ve gümrükler, istatistik toplama ve yayın, kamu hizmeti gibi devletin temel iktisadî kurumları son derece zayıftır. Yollar, köprüler, sulama tesisleri, haberleşme imkânları, elektrik gibi temel fiziksel altyapının unsurları ve hatta piyasa mekanizması tahrip edilmiştir. Afganistan'da son yıllarda yaşanan kuraklık, zaten iktisadî açıdan zayıf olan

²⁹ MUCADİDİ, a.g.e. s.8.

³⁰ GUBAR, a.g.e. s.22.

³¹ GUBAR, a.g.e. s.14.

³² Bkz: <http://afganistan.ihh.org.tr/genel/ekonomi/ekonomi.html> (07.03.2011)

ülkeyi iyice çökertmiştir. Yapılan dış yardımlar ve yurtdışındaki Afganlıların ülkeye kazandırdığı gelirler, bazı aileleri ayakta tutmaktadır.

Afganistan'a yapılan uluslar arası yardımlar, Tokyo konferansı, Berlin ve Paris konferanslarıdır. 2002 Tokyo konferansında ABD, Avrupa birliği ülkeleri, Suudi Arabistan gibi ülkelerin katılması ile yapıldı. Bu konferansta Afganistan'ın yeniden yapılması ve imarı için 5,4 milyar dolarlık yardım sözü verildi. Berlin konferansı 65 ülke ve uluslar arası kuruluşların 2004 yılında Berlin'de toplanması ile gerçekleşti. Bu konferansta Afganistan'a 8 milyar dolarlık yardım sözü verildi. Afganistan için toplanan dördüncü konferans Şubat 2006'da Londra'da gerçekleştirilmiş olup, toplantıya katılan ülkeler Afganistan'a 10 milyar dolar yardımda bulunma sözünü vermişlerdir. Londra'daki konferansın ardından Temmuz 2007'de Roma'da yeni bir konferans daha düzenlenmiştir. Bu konferansın ana teması Afganistan'da yargının düzenlemesiyle ilgilidir. Haziran 2008'de Paris'te gerçekleştirilen bir diğer konferansta Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusunda 5 senelik bir proje hazırlanıp, bu bağlamda 10 milyar dolarlık bir yardım sözü verilmiştir.³³

28 Ocak 2010 tarihli Londra Konferansı'na gelince, Afganistan hükümetinin bu konferansın gündemi ile ilgili açıklamalarına bakıldığında; göze çarpan en önemli gündem maddeleri olarak: 1) Taliban'la görüşme, 2) İsyancılara karşı savaş, 3) Ülke güvenlik kuvvetlerine güç kazandırılması, 4) Yolsuzluğa karşı mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır. Başkan Karzai'nin uzlaşma planı, silah bırakacak ve siyasi yapıya entegre olmayı kabul edecek olan Taliban mensuplarına güvenlik, istihdam vaat etmekte ve böylece Taliban tehdidini en az seviyeye indirmeyi öngörmektedir. Uluslararası toplum, bu planın uygulanabilmesi için 140 milyon dolarlık bir fon oluşturulmasına da karar vermiştir.³⁴

Amerika kaynaklı yeni araştırmalara göre, Afganistan'dan sadece Dubai yönünde günlük 6 milyon Sterlin kaçak olarak çıkartılmaktadır. Bunun da senede 2,3 milyar Sterlin yaptığı ve bu rakamın sadece Kabil hava alanından çıkartıldığı hesaba katıldığında, Afganistan ve Pakistan arasında geçişlerin sınırlar yokmuşçasına kolay olduğu görülmektedir ve ayrıca oradan yapılan kaçakçılığın miktarını kimse bilmemektedir. Bilindiği gibi, şu ana kadar Afganistan'da yapılmış yardımlar, yüzde 20 Afgan hükümeti eli ile, yüzde 80'de yabancı hükümetler ve kuruluşlar tarafından harcanmaktadır. Bu veriler ve ilgili kaçakçılık

³³ <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1186/bonndan-kabil-konferansina-afganistanda-baris-sureci.aspx> (07.03.2011)

³⁴ <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1186/bonndan-kabil-konferansina-afganistanda-baris-sureci.aspx> (07.03.2011)

haberleri dikkate alındığında, dünya ülkelerinin Afganistan'a yaptığı maddi hibelerin kaçta kaçının Afganistan halkına ulaştığı sorusu kafaları kurcalamaktadır.

Afgan hükümetinin önerdiği 3 başlıklı plan 1) 2014 yılın sonuna kadar ülkenin tamamında kontrolün ele alınması 2) Afganistan'a aktarılan dış yardımlarının yüzde 50'sinin Afgan hükümetine verilmesi ve 3) Afganistan'da barışı sağlamak üzere Taliban'la uzlaşma programı teklifinin de, ABD başta olmak üzere konferans katılımcıları tarafından desteklemesi, Kabil yönetiminin lehine bir durum ortaya koymuştur.³⁵

Afganistan 2001 yıldan bu yana ekonomik kalkınma alanda birçok gelişme kaydetmiştir. İstikrarlı para basılmasından bu yana ülke ekonomik alanda ortalama % 30 olarak büyümüştür. Yatırımların çoğu ortaklık şeklinde olup, alınan yatırımlar alt yapı çalışmaları: yol işleri, tarım, devlet binaları ve elektrik transmisyon yoğunlaşmaktadır.³⁶

Afganistan doğal kaynaklar bakımından, doğal gaz, petrol, kömür, bakır, krom, tuz, sülfür, kurşun, çinko, demir ve kıymetli taşlar bulunmaktadır. Afganistan Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde komşu ve diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmesi neticesinde hayvancılık, ziraat, sanayi ve ticaret alanlarında büyük adımlar atmış, ülke ekonomisi gün geçtikçe gelişmiştir. Rus işgalinden sonra Afganistan ekonomisinin dış bağlantılarının kesilmesi zamanla ekonomisinin çökmesine neden olmuştur. Tarıma elverişli alanlar toplam yüzölçümünün sadece %15'ini teşkil etmesine rağmen, Afganistan ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.³⁷

Afganistan'ın dış borcu bir hayli kabarıktır. Asya Kalkınma Bankası'na göre ülkenin 56 milyar ABD Doları dış borcu vardır.³⁸ İşgücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 24 yıldır Afganistan'ın GSMH'sı büyük düşüş göstermiştir. Bir türlü sağlanamayan güvenlik ve istikrar, yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesine engel olmuştur. Nüfusu yaklaşık 30 milyon olan ülkede 10 milyonluk iş gücü vardır. Başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Afganistan'ın cari işlemler açığı 132 milyon dolar seviyesindedir. Buna rağmen Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) verilerine göre, Afganistan 2004 yılından sonra özellikle uluslararası yardımlar ve savaşın sona ermesi sayesinde %20 oranında büyüme göstermiştir.

³⁵ <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1186/bonndan-kabil-konferansina-afganistanda-baris-sureci.aspx> (07.03.2011)

³⁶ [http://www.avim.org.tr/icerik/afganistan_ulke_raporu-tika.pdf\(01.02.2011\)](http://www.avim.org.tr/icerik/afganistan_ulke_raporu-tika.pdf(01.02.2011))

³⁷ GUBAR, a.g.e, s.18-21.

³⁸ [http://afganistan.ihh.org.tr/genel/ekonomi/ekonomi.html\(07.03.2011\)](http://afganistan.ihh.org.tr/genel/ekonomi/ekonomi.html(07.03.2011))

Afganistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke %26,1'lik oranla ABD'dir. Bu oranı %17 ile Fransa ve Pakistan takip eder. Hindistan ise %16'lık ticaret hacmiyle Afganistan ihracatı için önemli bir ülke konumundadır. Afganistan ihracatında en büyük hacmi kurutulmuş gıda ürünleri oluşturmaktadır. Yine yaş meyve ve afyon üretimi önemli bir yer teşkil etmektedir. El dokuması halılar ve deri de Afganistan'ın başlıca ihraç ürünleri arasında yer almaktadır. İthalatta ise Afganistan'la en yüksek ticaret hacmini elinde bulunduran ülke %26,8'lik oranla Pakistan'dır. İthalatta barınma malzemesi ve ilaçlar, % 27'lik oranla en fazla ticaret hacmi olan maddelerdir. Yeniden kalkınmaya çalışan ülkede makine donanımları, gıda ve giyim eşyaları da dış ticarete ağırlıklı olarak yer almaktadır.³⁹

İhracat tutarı 2005'te 471 milyon\$ olarak gerçekleşmiştir. İhracat ürünleri, haşhaş, meyve ve fındık, el yapımı halılar, yün, pamuk, deri, değerli taş ve mücevherlerdir. İhracat ortakları ise Pakistan, İran, Almanya, Hindistan, Birleşmiş Krallıklar, Belçika, Lüksemburg, Çek Cumhuriyetidir. İthalat tutarı, 2005 verileriyle \$3.87 milyar dolar olan Afganistan'ın ithalat ürünleri yabancı sermaye, yiyecek ve petrol ürünleri, çok sayıda tüketim malıdır. İthalat ortakları ise Pakistan, İran, Japonya, Singapur, Hindistan, Güney Kore ve Almanya'dır. Para birimi Afgani'dir ve uluslar arası kodu "AFG" dir.⁴⁰

Afgan-Besim, Roshan, Etisalat, Ariba, Vasil, Afgan Telekom Afganistan'ın sahip olduğu mobil telefon şirketlerindedir. Ülkenin en büyük bankacılık kurumlarından bazıları Afganistan'daki Uluslararası Banka, Kabil Bankası, Azizi Bankası, Standard Chartered Bank ve First Mikro Finans Bank vardır. Şimdi bankacılık kanalıyla ülke ve para transferi mümkündür.

1.3.1. Tarım

Afganistan halkı için tarım, 30 yıllık savaş döneminde hemen hemen tek geçim kaynağı olmuştur. Halkın büyük bir kısmı bugün de tarımla uğraşmaktadır.⁴¹ Afganistan bir tarım ve hayvancılık ülkesidir. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hâsıladaki payı % 53'tür. Çalışan nüfusun % 61'i tarım alanında iş görmektedir. Ülkenin önemli bir kısmı dağlık olmasına rağmen ırmaklardan en yüksek derecede yararlanılmaya

³⁹ http://www.avim.org.tr/icerik/afganistan_ülke_raporu-tika.pdf (01.02.2011)

⁴⁰ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan>(06.03.2011)

⁴¹ ŞAHRANİ, Nematullah, "Tarih-i Necati Akvam Dar Afganistan, (Afganistan Kavim Soylarının Tarihçesi)" Karvan Yayınları, 2009 Kabil. S.8.

çalışılmakta ve böylece sulu tarıma ağırlık verilmektedir. Bununla birlikte ekilebilen arazinin sadece yarısı sulanmaktadır. Sulanabilen arazilerde daha çok tahıl, sebze, haşhaş, meyve ve pamuk yetiştirilmektedir.⁴²

Yetiştirilen çeşitli tarım ürünlerinden bazıları; buğday, mısır, arpa, pirinç, kayısı, kiraz, incir, kavun, karpuz, dut, nar ve üzüm'dür. Son yıllarda, Türkistan kesiminde pamuk ve şeker pancarı ekimi çok ilerlemiş olmasına karşın, kaliteli tohum, gübre vs. gibi tarımsal eksiklikler, kullanılan aletlerin ilkel olması, tarım teknolojisinin olmaması veya kullanılamaması, sulama imkânlarının az olması gibi nedenlerden ötürü tarıma elverişli toprakların büyük bölümü ekilememektedir. Tarıma elverişli olmayan alanlarda; at, deve ve farklı koyun cinsleri (kataghan, kulaç kuyruk ve özellikle yün ve derisi çok değerli olan karakol) yetiştirilmektedir.

Tarım arazisinden daha çok otlak vardır. Çünkü postu ve derisi çok değerli olan Karakul koyununu yetiştirmek daha kârlıdır. Bundan dolayı nüfusun %12'si göçebedir. Özellikle 1998–2001 yılları arasında görülen kuraklık halkın büyük kesimini yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya bırakmış ve uluslararası çağrılarla ülkeye acil gıda yardımı yapılmıştır.⁴³

Afganistan Kuzey vilayetlerinde özellikle Cevzican, Saripul ve Faryab illerinde buradaki tarım alanların bir kısmı doğal yağışlar sonucu herhangi bir sulama olmadan mahsul eldi edilmektedir. Tarım mahsulün hasseline "Obi" ve "Dayma" denmektedir. Obi (sulu) yanı nehirlerden ve yılın birkaç defa çiftçiler tarafından toprağa su verilmesi ile elde edilen buğday veya arpaya "Obi" denmektedir. "Dayma" ise doğal yoldan yağın yağmur ve herhangi sulama olmadan yılın yağış oranına göre hasat eldi edilen buğday veya arpaya "Dayma" denmektedir. "Dayma" birçok çiftçi kişilerin veya sulama yeri bulamayan kişilerin ektiği topraklardır. Bu da kuzey halkının geçim kaynağıdır. Özellikle tarım alanında çalışan kişiler veya aileler yılın 3 ay çalışmakta diğer zamanlar diğer işleri çalışmadan topladıkları hâsılatla geçimini sağlamaktadır bundan dolayı eğer kuraklık olursa çiftçiler zor durumda kalmaktadır.

⁴² <http://www.textara.com/afganistan-afkanistan-afkan-afgan-bilgi-usame-bin-ladin-kimdir-taliban-el-kaide-orgutu-tarihi?page=0%2C2> (01.02.2011)

⁴³ <http://afganistan.ihh.org.tr/genel/ekonomi/ekonomi.html> (08.03.2011)

1.3.2. Sanayi

Afganistan'da sanayi çok az gelişmiştir. Modern sanayi, Kâbil'de toplanmış az sayıda dokuma ve besin maddeleri fabrikasıyla sınırlıdır. Ulaşım zorluğunun yarattığı hammadde ve yedek parça sıkıntısı, bu alandaki yatırımları zorlaştırmaktadır. Afganistan el sanatlarında etkin olan bir ülkedir. Dünya pazarlarında yerini bulan, halı, kilim, ipek dokumacılığının yanında, dericilik ve kuyumculuk önemli sanat dalları arasındadır.⁴⁴ Değerli ve yarı değerli taş üretimi, Zümrüt ve lapis üretimi, Yüksek Kalitede Mermer üretimi yapılması planlanmaktadır.

Sanayi sektörü GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)'nın yaklaşık %20'sini sağlamaktadır.⁴⁵ Afganistan sanayi alanında başkenti bir Deri Fabrikası, Çimento Fabrikası, Belh/ Kudi-Berq'de Kodi Kimyave Fabrikası bulunmaktadır.

Dış ülkelerden sağlanan finans kaynaklarıyla tekstil, deri, ayakkabı, plastik, bisiklet, cam, şişe, çimento, şeker, çeşitli gıda maddeleri ve bazı askeri malzemeler üreten fabrikalar kurulmuştur. Sanayi sektöründen ve bütün yerel kaynaklardan elde edilen gelirlerin gayri safi yurtiçi hâsıladaki payı % 29'dur. Çalışan nüfusun % 13'ü sanayi sektöründe iş görmektedir. Buna maden tesislerinde çalışanlar da dâhildir. Endüstri ağırlıklı olarak küçük çapta tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, çimento; el yapımı halılar; doğal gaz, yağ, kömür, bakır işletmelerine dayanmaktadır. Afganistan çok zengin bakır rezervine sahiptir.⁴⁶ 1980'li yıllarda SSCB tarafından yapılan hesaplamalara göre Afganistan 95 milyon varillik petrol, 140 milyar m³ doğalgaz ve 73 milyon tonluk kömür rezervine sahiptir. Fakat Afganistan Enerji Bakanı M. İbrahim ADİL'İN son açıklamasında, Amerikalı uzmanların tespitlerine göre ülkenin enerji kaynakları, Sovyetler Birliği hesaplamalarının 10 katı olarak belirtilmiştir Elektrik üretimi 905 milyon kWh olarak gerçekleşmektedir. Buna istinaden tüketim 1.042 milyar kWh olmuştur. Hiç elektrik ihracatı yapamayan Afganistan, 200 milyon kWh elektrik ithalatı yapmaktadır.⁴⁷

⁴⁴ GUBAR, a.g.e, s.28

⁴⁵ GUBAR, a.g.e, s.16.

⁴⁶ <http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya3/0779.html> (07.02.2011)

⁴⁷ www.akademikbakis.org/13/makale/Afganistan.pdf (08.02.2011)

1.3.3. Doğal Kaynaklar ve Madencilik

Afganistan'ın çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir. Ancak, bugüne kadar sadece doğalgaz, bakır, krom, demir, petrol, kömür ve tuz yatakları işletilebilmiştir. Bu madenlerin yanı sıra, ülkede uranyum, gümüş, kurşun, nikel, boksit, lityum, volfram, sülfür, barit, flüorit, cıva, lapis, lazuli, kalay, zümrüt, yakut ve magnezyum rezervleri mevcuttur.⁴⁸

Afganistan'ın doğal kaynakları, henüz kapsamlı bir araştırma yapılamamıştır. Bazı madenlerin bol miktarda olduğu bilinen iller ve bölgeler şunlardır: Pencşir ilinde gümüş, bakır; Ferah ilinde bakır; Bamyan ilinde demir, kömür; Sar-e pul ilinde doğalgaz ve petrol; Dara-i Suf'ta kömür; Taluqan'da tuz; Badakhşan'da tuz, altın, lacivert taşı ve kükürt; Kabil'de bakır, demir, krom ve Belh'te Kükürt. Bunun dışında yine ülkede yarı değerli ve değerli taşlar, çinko, uranyum, maden cevheri, kurşun, sülfür, baryumun bulunduğu da bilinmektedir. Ayrıca ülkenin bakır kaynaklarının Şili'den sonra dünyadaki en büyük bakır yataklarını oluşturduğu bilinmektedir.⁴⁹ Afganistan'da zengin petrol yatakları bulunmasına rağmen petrol üretimi yapılmamaktadır. Ülkenin işletilen en önemli doğal kaynağı ise 1967 yılında keşfedilen doğalgazdır. Ülkede mevcut doğalgaz boru hattı Şibirgan şehriden 120 km olan Belh vilayetinin kod-i Berq ilçesine Kuzey ittifakı döneminde 1994 yılında döşenmiştir. Resmi verilere göre ülkede yıllık 220 milyon m³ gaz üretimi yapılmıştır. 1980'li yıllarda doğal gaz satışları yılda 300 milyon \$'ı bulmuş ve bu tutar, ülkenin ihracat gelirlerinin % 56'sını oluşturmuştur.⁵⁰ Söz konusu ihracatın % 90'ı SSCB'ye gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin Afganistan'dan geri çekildiği 1989 yılından bu yana, doğalgaz üretimi kısmen kesintiye uğramıştır.⁵¹ Doğal gaz rezervi: 5 Trilyon Metre/Küp ve diğer önemli madden olan Kömür rezervi: 73 Milyon Ton olarak belirtilmiştir.⁵²

Cevzican vilayetinde doğal gaz rezervleri bakımından Afganistan'ın en zengin vilayetidir. Bu ilde Ruslardan kalma iki Fabrika ve birçok kazılmış kuyular bulunmaktadır. Hala aktif olan birkaç kuyu sadece Şibirgan şehrine yetebilmektedir. 2010 yılından bu yana diğer kuyuların aktif hala getirilmesi ve Kudi-Barqa taşınması beklenmektedir. Cevzican

⁴⁸REŞİT, Ahmet, **Taliban, İslâm, Neft ve Bazi-yi Buzurg-i Cedid**, Esadullah ŞEFAYÎ ve Sadık BAKIRÎ (trc.), Danış-ı Hasî Yayınları, İnan, 1379, s.77.

⁴⁹ GUBAR, a.g.e. s.32.

⁵⁰ YOLDAŞ, M.Asif “**Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan'da Faaliyet Gösteren Türk Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama**”, (Yayınlanmamış Doktora tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Niğde- 2006

⁵¹ REŞİT, a.g.e. s.46.

⁵² DAVUDİ, a.g.e. s.53.

vilayetinin Yetimtoğ, Jangali kalan, Jarquduk, Khuja Duku, Başkurt, Daşti Layli ve Çehçi gibi gaz rezervlerin bulunduğu bölgelerdir. Bunlardan sadece Carquduğun iki kuyusu aktif olarak çalışmaktadır.

Saripul ilinde büyük petrol rezervlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Afganistan'ın en büyük kömür madenine sahip olan vilayettir. Petrol kuyuları Taliban dönemi ve 2003 yılına kadar küçük yerli işletmeciler tarafından kullanılmakta idi ancak devletin aldığı kararla bu kuyular kapatılmıştır. Afganistan kendinde yakıt rezervleri bulunurken bugünkü yakıtlar Türkmenistan, Özbekistan ve İran'dan gelmektedir. İran'ın Ekim 2011 tarihinde sınırdan günlük birkaç tankerin geçmesine izin vermesi ve birkaç petrol taşıma şirketin tankerlerine Amerikan ordusuna yakıt götürme suçlaması sebebi ile geçme izin vermemiştir. Bundan dolayı Afganistan'da benzin fiyatları bir günde%20 artmıştır.⁵³

1.4. Ulaşım

Ulaşım, Afganistan'ın en temel sorunlarından biridir. Ülkenin demir yolu sistemi yoktur. Uzun yıllar süren savaşlar, mevcut kara yollarının %60'ını tahrip ederken, havaalanlarının gelişmesine de fırsat vermemiştir. Bugün Afganistan'da mevcut olan 4 havaalanı Kâbil uluslar arası havaalanı Herat, Mezarı Şerif ve Kandahar havaalanları kontrollü olarak çalışmaktadır. Demir yolu Özbekistan sınırdan Mezarı Şerife 78 km olan demir yolu 2009 yılında hizmete açılmıştır.⁵⁴ Şehirlerarası ulaşım küçük araçlarla yapılmaktadır. “Layni” olarak bilinen bu araçlar 4 veya 5 kışının dolması ile hareket etmektedir. Gece yolculuğu büyük otobüsler dışında küçük araçlar güvenlik nedeniyle yolculuk yapmamaktadır. Afganistan'da yaşanan ulaşım sorunu, tarım, sanayi, iletişim gibi pek çok alanı olumsuz etkilemektedir. Şehirlerarası ulaştırma zorlukları, şehir içlerinde de görülmektedir. Şehir içindeki ulaşım, Rikşa ya da taksiler kullanılmaktadır. Toplu taşıma sistemine ise, (birkaç büyük şehir dışında) henüz geçilememiştir.

Ayrıca ulaşım alanında Ariyana Hava yolları, Pamir, Kam Air yerli ticari hava şirketlerindedir. Havayolu şirketleri Herat Kabil, Mezarı Şerif Kabil Havaalanlarında hizmet vermektedir. Diğer büyükşehirlerde hava yolu seferleri bulunmamaktadır. 2850 km.si asfaltlanmış olmak üzere 18.970 km. karayoluna sahiptir. Dağlık olması bu ülkede demiryolu

⁵³ [http://irananaliz.wordpress.com/afganistanda-iran-karsiti-protestoeylemler/\(02.03.2011\)](http://irananaliz.wordpress.com/afganistanda-iran-karsiti-protestoeylemler/(02.03.2011))

⁵⁴ ŞAHRANİ, a.g.e. s.22.

ağı kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden ulaşımda daha çok karayolları kullanılmaktadır. Afganistan'da ortalama 300 kişiye bir motorlu ulaşım aracı düşmektedir.⁵⁵

1.5. Basın Yayın

Afganistan radyo televizyon kurulu hariç 23 özel televizyon kanalı yayın yapmaktadır.⁵⁶ Bunlar çoğu bölgesel olarak yayın yapmakta olup, bölgesel televizyonlar bir veya iki ilde çekebiliyor. Afganistan Tv kanallarından Ayna, Aryana, Tolo, Afghan-Tv Uydu aracılığı ile yayın yapmaktadır. Devletin televizyonu her ilin kendine ayrılmış saati ile 3-4 saat yayın yapmaktadır. Ayrıca Kuzey Afganistan'da normal antenle Özbekistan ve Türkmenistan kanalları çekmektedir. Uydu aracılığı ile Hindistan ve Türkiye kanalları izlenmektedir. Uluslar arası radyo olarak BBC ve Radyo OZODI takip edilmektedir. Yayın dili olarak Farsça tüm Afganistan radyo televizyon kanallarına hakimdir. Devlet kanalı olan televizyon milli, ana haber saatinde bir haberi Peştunca bir diğer haberi Farsça olarak sunmaktadır. Diğer özel ve bölgesel kanallar ise yayın saatlerine göre haberleri ve programları 2 veya 3 dilde sunmaktadır, saat 6 da Farsça olan haberi saat 8 de Peştunca ve saat 10 de Özbekçe olarak sunmaktadır.⁵⁷

Afganistan yayın süreçlerini Afganistan Kültür Bakanlığı tarafından denetlenmektedir. Bu özel televizyonların İslami ahlaki değerleri gözetmek kaydı ile yayın yapabilmektedir. Bunun yanı sıra uydu kanalların bulunması ve Afganistan'da Hint sinemasına gençleri büyük ilgi göstermektedirler. Bu özel kanalarda Hint dizileri en çok izlenen tercih edilen diziler arasındadır. Bu yönü ile Hint kültürü Buddizim inancı Afganistan parlamentosu ve siyaset meydanlarını hayli meşgul etmiştir. Ayrıca gazete yayınları popüler hale gelmeye düşünce kuruluşların artması Afganistan'da demokrasi kıvılcımların göstergesi olmuştur.

1.6. Sosyo-Kültürel Yapı

Tarih bahsinde geçtiği üzere, Afganistan birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve farklı kültürlerle tanışmıştır. Tarih boyunca farklı dinlerin yaşandığı Afganistan'da, İslâm dininin özel bir yeri vardır. Ülkenin kültürü ve geleneği büyük ölçüde İslâm kültürü üzerine bina edilmiştir. Afganistan'da daha önceden yerleşmiş kabilesel gelenekler de İslâm'la

⁵⁵ <http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya3/0779.html> (06.03.2011)

⁵⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_television_channels_in_Afghanistan (11.03.2011)

⁵⁷ OSMANİ, a.g.e, s.54

özdeşleştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸ Afgan halkı İslâm dinine bağlı olup, genellikle sorgulamadan ailelerinden aldığı din eğitimi esaslarına uygun davranmaya çalışmışlardır. Bu durum, sosyal hayatta fazla bir değişikliğin gerçekleştirilmemesinin sebebi sayılabilir. Örneğin, kıyafet tarzları hâlâ gelenekselliğin etkisi altındadır. Erkekler, “takke” ya da “sarık” kullanırlar, kadınlar da tüm mücadelelere rağmen burkalarından tamamen dışarı çıkabilmiş değillerdir.⁵⁹ Afgan mutfaklarında en yaygın yemek çeşidi, etli, havuçlu ve baharatlı pilavdır. Kurulan yer sofralarında çoğunlukla insanlar elleriyle yemek yerler. Yeşil çay tercih edilen içecekler arasındadır. Afganistan’da içecek kültürü, eve gelen misafire yeşil çay ikram edilir.

Afganistan karmaşık etnik yapıya sahip olmasından dolayı farklı bölgelerde farklı gelenek ve göreneklere mensup olan bir ülkedir. Güneyin atan dansı, Kuzey bölgesinde genel olarak Türk oyun kültürünün bir parçası olan Oğlak, pehlivanlık güreşi, güney bölgesinde yaşayan Peştunların güreşi ile kuzey halkı güreşi farklılık göstermektedir. Mezarı Şerifte yaşayan halkın Nevruz kutlamaları, ayrıca Hazaraların Aşure günü gibi farklı kültürel bir yapıya sahip ülkedir.

Afganistan’daki tarihi yerleri kısaca baktığımız zaman; Hz. Ali türbesi, Dev Buda Heykeli, Pağman Zafer Taqı, Ayhanım, Herat Minareleri, Yeşil Kümbet, Dokuz Kubbeli Camii, Kasrı Çihil Sultan, Kasrı Darul Ama ve Bağ Babür gibi tarihi yerleri görmemiz mümkün.

1.6.1. Aile Yapısı

Afganistan tarih boyunca erkek egemenliğine dayandığı (ataerkil) bir aile yapısına sahip olmuştur. Erkek hâkimiyetini kabul etmek, Afganistan’da bir nevi gelenek hâlini almıştır. Bu geleneğe, yer yer İslâmî dayanaklar bulunmaya da çalışılmıştır. Örneğin; “Bir insana secde etmek caiz olsaymış, Allah’tan sonra kocaya secde edilirmiş.”, “Cennete ilk girecek olan kadın kocasına çok itaatkâr ve saygılı olduğundan dolayı Hz. Muhammet’in kızı Fatma’nın komşusu olan bir hanımdır.”, “Erkeğin arka eteğinde namaz kılınabilir.” (Erkeğin her hâliyle temiz ve kutsal olduğu vurgulanmaya çalışılıyor) gibi sözler, kaynağı araştırılmaksızın, nesilden nesil’e aktarıla gelmiştir. Afganistan’da geniş bir aile yapısı hâkimdir. Yeni evlenenler müstakil bir aile kurmak yerine, genellikle erkeğin ailesiyle birlikte

⁵⁸ MARZDİN, a.g.e, s.93.

⁵⁹ YILMAZ, Aliye, “*Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi*”, S.D.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yük. Lis.Tezi, Isparta 2005, s.23.

yaşamaktadırlar. Bu nedenle erkek evladına sahip olmak bir ayrıcalıktır. Zira onlar hiçbir zaman anne babadan ayrılmak zorunda değillerdir.⁶⁰

Kız çocukları ise, “başkasının malı” olarak görülmekte ve günün birinde aileden ayrılacakları için erkekler kadar değer görmemektedirler. Evler, genellikle bahçeli ve müstakildir. Haremlik-selamlık usulüne uygun olarak yabancı misafirler için girişte bir “dış avlu” mevcuttur. Erkek konuklar bu avluda bulunan oda “mihman hane” da ağırlanırlar. Şehirlerde mekân sıkıntısından dolayı, ailenin bulunduğu bahçe içinde kapıya yakın bir oda “mihman hane” hâline getirilmektedir. Kadınlar ve kızların bu bölümlere çıkmaları yasaktır. Çok eşlilik Afgan halkı arasında hâlâ yaygınlığını korumaktadır. Afgan halkı, boşama ve boşanma nedenleri konusunda farklı bir anlayışa sahip olduklarından, kocanın ikinci hatta üçüncü ve dördüncü kez evlenmesi Afgan kadınının boşanma nedeni sayılamaz. O, geleneklerin ortaya çıkardığı sosyal baskıdan dolayı, kocasını tüm yanlışlıklarıyla kabul etmek zorundadır. Komşuya gitmek için bile kocasından izin alması gereken kadın, herhangi bir olayda, evin erkeğinden açıklama yapmasını isteyemez. Afgan kadını üzerindeki bu tür sosyal baskılar Afganistan’da olduğu gibi, ülkenin sınırları dışındaki Afgan aileleri arasında da devam etmektedir. Örneğin; yıllardır Türkiye’de yaşayan Afgan aileleri kendi aralarında, erkek egemenliğini kabul ederek bu geleneği sürdürmektedir.⁶¹

Daha önce belirtildiği üzere Afganistan’da yaşayan çeşitli etnik gruplar, farklı hayat biçimlerine ve sosyo-ekonomik konumlara sahiptirler. Türkmenler, Nuristaniler gibi etnik gruplar sosyal yaşamlarında farklılaşmayı tam olarak gerçekleştiremediklerinden, eski tutuculuklarını devam ettirmektedirler. Buna karşın Tacikler vs. gibi bazı etnik gruplar ise daha modern aile tarzlarına sahiptirler Ancak son yıllarda (Taliban sonrası) Afganistan’da, gözlenen sosyal değişimin, aile içinde ve aile dışında özellikle kadınlar için gelecekte olumlu sonuçlar vaat edeceği söylenebilir. Kız çocuklarının eğitim kurumlarında daha fazla yer almaya başlamaları, kadınların iş hayatına katılımlarının artması, özet olarak kadın-erkek eşitliği konularının sıkça tartışılmaya başlaması, kadınların sosyal statülerindeki değişimin bir göstergesidir.

⁶⁰ YILMAZ, a.g.e. s.24.

⁶¹ YILMAZ, a.g.e. s.27.

1.6.2. Giyim Kuşam

Her milletin olduğu gibi Afganistan halkının da kendine has giyim kuşamı vardır. Ama ülke içinde yöresel olarak giyim tarzı farklılık göstermektedir. Kuzey Afganistan'daki Türklerin Özbek ve Türkmenlerin giydikleri Peştunlarınkiden farklıdır. Afganistan'da insanların genelde giydikleri el dikişi ile dikilen elbiselerdir. Bayanlar uzun elbiseler ve yanında çapan veya "Çodir" (Burka bulundurmaktadır) çoğunlukla orta yaşlı kadınların köy bölgelerde Çapan tercih etmektedir. Erkekler " Köylay-Şton" denilen dikilen yöresel elbise tercih edilmektedir. Yaşı büyük kişiler ve kırsal bölgelerde erkeklerin çoğu çapan giymektedir.

1.6.3. Düğün

Gençlerin ortalama evlenme yaşları 18-25'dir. Kız isteme şekli bölgeye göre değişmektedir. Mesela bazı bölgelerde kızın evine istemek için gidildiğinde eğer kız tarafı istemiyorsa, erkek tarafından gelen "dastarhan"ı (getirilen kek, kurabiye, patır) geri verirler. Bazı yerlerde kuzey bölgesinde erkek tarafından erkek aile büyükleri veya itibarlı halk tarafından tanılan kişilere kız istemek için götürülür. Kız ailesi kabul ettiği zaman "Non Sindirilir" (Ekmek bölünür) bu ön nişan olarak görülür. Sonra tarih belirlenip Nişan yapılır, sonra düğün yapılır.

Düğün masrafları, özellikle başlık parası çok yüksektir. Ayrıca "beşik kertmesi" geleneğinin hâlen yaygın olduğu Afganistan'da evlilikler genellikle akrabalar arasında yapılmaktadır. Bugüne kadar devam edip gelen geleneksel düğünlerde erkek ve kadınların yeri ayrıdır. Erkekler için ayrı zamanda yemekli eğlence yapılır, kadınlar için genellikle erkeklerin eğlencesinden sonra ev ya da düğün salonunda akşam saatlerinde düğün merasimi gerçekleştirilir.

1.6.4. Yemek Kültürü

Afganistan halkının yemeklerinde bol et tüketilir. Yemek çeşitleri; **Yahni**: Yapılırken et haşlanır. Sadece içine tuz ve su katılır. **Kavurma**: Hayvanî sarı yağ ve kuyruk yağı, soğan katılır. Et suyu ile pişirilir. **Kebab**: Tandırda veya odun ocağında yapılır. Üzerine tuz atılır. **Pilâv**: Kavurmada olduğu gibi yağ kavrulur, soğan eklenir, sonra pirinç konur. Pirinç bir süre kavrulur, sonra hazırlanan pirinç bunun üzerine dökülür. Pirincin pilâvı özeldir. Kapağı

kapatılarak sonra demlenir. **Şir Tava:** İri pirinç sade hâliyle kaynatılır. Sulu olarak pişirilir. Üzerine ayran dökülür. Bir nevi pirinç çorbasıdır. **Şir Pirinç:** Süt lâç, iri pirinç kaynatılır, sonra yağda pişirilir, içine bol şeker atılır. Piştikten sonra büyük tabağa alınır. Ortası çukur yapılır. Sarı yağ iyice kaynatıldıktan sonra buraya dökülür, elle pirinç alınır, yağa batırılıp yenir. **Aş:** İki cins aş vardır. Birinci türünde, hamuru boldı çuruk (erişte) kesilir. Suda kaynatılır. Sonra içine yoğurt atılır. Çemçe (özel kaşık) ile yenir. Diğer aş ise, ince hamur dört köşe kesilir, suda kaynatılıp yenir. **Deleme:** Doğum yapan inek veya koyunun ilk sütü ağız ile yapılır. Pişirilip yenir. **Kaymala:** Süt kaynatılır, uzun süre kaynayan sütün üzeri kapatılıp konur. Sonra kaymaklı süt yemeği olur. Kaşıkla yenir. **Koymusrak:** Yumurta ile un karıştırılıp su da katılıp sıvı hâle getirilir. İyice kızartılmış yağ içinde bardakta kahvaltıda yenilir. **Çelpek:** Hamuru üç köşeli kesip yağda kızartılarak yenir; hayrat günlerinde yapılır. Herkese dağıtılır. **Hacur:** Şekerli ve yağlı hamur küçük dilimler hâlinde kesilip iki ucu birleştirilip yağ içinde kızartılarak çayla yenilir. **Katlama:** Bol yağlı hamur alınır, kat kat konur. Her katın arasına şeker konur. Büyük yuvarlak hâlde kazanda kızartılır. Üzerine şeker atılır, yenir. **Petir:** Tavada pişirilen yağlı, bazen de yumurta ve şeker konulan bir ekmektir. Ekmekler genellikle tandırda pişirilir. Bunlara *nan* denir. Biri yuvarlak, biri ince uzun iki tür ekmek vardır.

1.6.5. Müzik

Geniş bir sanat yelpazesine sahip olan Afganistan'da Şiir ve musiki en yaygın sanat dallarındandır. Afganistan edebiyatında büyük bir yer tutan şiir sanatının ustalarından, Rudakî, Dakikî, Belhli Rabia Kozdari, Camî, Ensarî, Senayî, Nevaî vs. gibi pek çok meşhur şair isimleri sayabiliriz.⁶² Afganistan'da her şair ve yazar kendi dilinde eserler vermeye çalıştığından, birçok edebî dil de gelişmiştir. Zamanla, insanlar duygularını coşturan mısraları musiki ile terennüm etmeye başlamışlardır. Afgan halkının tutuculuğu ün salmış ise de, ülkede bir müzik kültürü yeşerip filizlenmiştir. Söylenen şarkılar, türküler vb. müzik türleriyle büyük bir müzik kültürü ortaya çıkmıştır. Farklı birçok etnik grupları, kendilerine özgü müzik tarzlarını oluşturmaları, Afganistan müziğine zenginlik kazandırmıştır. Bu kültürde, doğu müziğinin yanı sıra batı müziğinin, eski İran, Hint ve Türk müziklerine ait öğelerin ve Antik Yunan müziğinin kalıntılarını görülebilmektedir.

XIII. yüzyıl (Cengiz İstilas) öncesi, Afganistan kültüründe müzik enstrümanları kullanımı ve şarkı söylemenin özel bir yeri olmuştur. "Derbar" toplantılarında, haremlerde ve

⁶² ŞAHRANÎ, a.g.e. S. 67.

memleketin çeşitli yerlerinde kadın ve erkek rakkase ve sazandeler bulunmuştur. Daha çok kadınların kullandığı “Def” ya da “Daire” düğünlerde vazgeçilemeyen çalgı aletlerinden biridir.⁶³ Erkeklerin kullandığı telli, yaylı, üfleli ve vürmeli pek çok müzik enstrümanları da mevcuttur. Afganistan’da yıllardır devam eden bu tür sanatsal etkinlikler, Taliban döneminde de durdurulamamıştır.

1.6.6. Uğloğ

Oyunlardan Afganistan’ın en meşhur oyunu Oğlak Oyunu (Uğloğ) Farsçası Buzkaşidir. Uğloğ atlarla oynanır. Orta Asya yöreleri At koşturma veya atlarla mahir oldukları için bu oyun gelişmiştir. Uğloğ bir buzağın cansız yere atılması ve onun at üstündeki "Çapandazlar" (Özbekçe Çap=koşmak, Farsça Daz=atmak yanı atı koşturarak buzağı atan kışı) tarafından çekilmesi ve atı koşturur ve" cur'a"(buzağın atılması gereken yer) buzağı atar. Cur'a kadar getirip atan kışı ödüllendirilir. Güreş ve topbazi gibi spor oyunları oynanmaktadır.

1.7. Din ve Mezhepler

Afganistan %99’u Müslüman olan bir ülkedir. Müslümanların yaklaşık %70’i Sünni, %25’i Şia mezhebine mensuptur. Şii’lerin çoğunluğunu Hazaralar, oluşturur. Afganistan’da az sayıdaki İsmaili topluluğunun yanı sıra, birkaç bin Hindu, Sih ve Yahudi de bulunmaktadır. Afganistan’ın, çeşitli zamanlarda değişik dinlerin yaşandığı bir ülke olduğu söylenebilir. Kalıntıları bugün de görülebilen Budizm bunlardan biridir. Bamyan’da bulunan dev Buda Heykeli, Taliban döneminde yıkılan heykeli, Budizm’in yaşandığına dair şahitlik etmiştir. Artık bunlar sadece tarihi birer kalıntıdan ibarettir. Zira Afgan halkı İslâm dini ile tanıştıktan sonra, diğer dinlere rağbet etmemiştir. İslâmî emir ve yasaklara uyarak, kendi çaplarında Kura’n ve sünnete riayet etmeye çalışmışlardır. Afganistan’da Hanefî mezhebi her zaman üstün tutulmuştur. Nitekim krallık (Zahir Şah) dönemindeki, anayasaya göre kralın Hanefî mezhebinden olması şart koşulmuştur. Afganistan halkı arasında mezhep çatışması, her zaman yaşana gelmiştir. Özellikle Sünnî-Şii gruplar, bitmek tükenmek bilmeyen bir kavga içinde olmuşlardır.⁶⁴

⁶³ MUSA, Ferid Ahmet; “Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan Münasibetleri ve Afganistan’ın Modernleşme Çabaları”, S.D.Ü. Sos.Bil.Ens. Yayınlanmamış Yük.Lis.Tezi, Isparta 2004, s.49.

⁶⁴ YILMAZ, a.g.e. s.26.

1.8. AFGANİSTAN'DA MÜLKİ İDARİ SİSTEM

Afganistan'da mülki idare taksimat; vilayet, şehir (vilayet merkezi), ulus-vali (ilçe), alakadarı (nahiye), kışlak (köy) şeklinde yapılandırılmıştır. Örnek vermek gerekirse; Faryab vilayet, Maymana ise vilayet merkezidir. Meymene ise 4 alakadarlıktan oluşmaktadır. Bu alakadarlıklara bağlı köyler vardır. Cuzican vilayet, Şibirgan ise vilayet merkezidir. Cuzican 10 ilçeden oluşmaktadır. Ulusvaliklerin eski adı hâkimliklerdir.

Afganistan'da idare taksimat ilk defa Nadir Han'ın Şahlığı döneminde 24 Ağustos 1932 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu düzenleme ile ülke 13 vilayeti bölünmüştür. Daha sonra 1964 yılında vilayet sayısı 29'a çıkartılmıştır. Zahir Şah dönemine kadar, Kuzeyde; Badahşan, Belh ve Meymene olmak üzere üç büyük vilayet vardı. Zahir Şah bu düzeni bozarak üç ili dokuz il haline getirmiştir.⁶⁵ CMIA döneminde bu bölgeler, Safahatı Şimal(Kuzey Bölgesi) olarak adlandırılmıştır. 29 olan vilayet sayısı, Dr. Necibullah zamanında, siyasi kaygılar nedeni ile vilayet sayısı 31'e çıkartılmıştır.

1981 tarihinde 29 vilayetten; Bağlan, Badahşan, Kunduz ve Tahar bağımsız olarak idare edilmiş, diğer vilayetler 9 bölgeye ayrılarak, her birinin başına bir genel vali atanarak idare edilmiştir.⁶⁶

1. Kabil (Şahr-i Kobul): genel valilik merkezi Kabil'dir.
2. Merkezi Bölge (Zonu-Merkezi): Bamyan, Kabil, Kapisa, Logar, Parvan ve Vardak vilayetlerinden ibarettir. Genel valilik merkezi Kabildir.
3. Doğu bölgesi (Zonu Şarki): Kunar, Lağman, Nangarhar, vilayetlerinden ibarettir. Genel valilik merkezi Celalabad'ır. Bu kent adını, Babür Şahın oğlu Celaleddin Ekber'den almıştır.
4. Güney Bölgesi (Zonu Canubi): Hilmand, Kandahar ve Uruzgan vilayetlerinden ibarettir. Genel valilik merkezi Kandahar'dır.
5. Güney Doğu (Zonu Canub Şarki): Ğazne ve Paktiya vilayetlerinden ibarettir. Genel valilik Ğazni'dir.
6. Güney Batı Bölgesi(Zonu Canub Ğarbi): Farah ve Nemruz vilayetleri. Genel valilik Farah Vilayeti'dir.

⁶⁵ ALBAYRAK, Recep; "*Afganistan Türkleri*", Birikan Yayın Evi, 2004 Ankara. ss.46

⁶⁶ ALBAYRAK, a.g.e, s.46-47.

7. Kuzey Bölgesi (Zonu Şimali): Cevzican, Belh, Faryab ve Samangan vilayetlerinden ibarettir. Genel valilik merkezi Mezarı Şerif olmuştur.
8. Kuzey Doğu (Şamol Şark); Hidukuşun kuzeyinde Türkistan'ın doğusunda Amuderya'nın sol sahil boyunca uzanan bölgeye içine alır. Badahşan, Kunduz ve Tahar illeri olup genel valilik Badahşandır.
9. Kuzey Batı Bölgesi(Zonu Şamalğarb): Bodğiz, Ğor ve Herat vilayetlerinden ibarettir. Genel valilik Herat olmuştur.

1.8.1. Siyasi Taksimat

Bugün Afganistan olarak bildiğimiz memleketin adı, Afgan⁶⁷ kavmin üstünlüğü kazandığı XVIII. Asrın ilk yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Daha önceleri belli bir siyasi birlik olmadığı için memleketteki bölgelerin ayrı ayrı isimleri vardı ve bu bölgelerde yaşayan insanlar arasında dil ve ırk yönünden bir bağ bulunmuyordu.⁶⁸ Afganistan'da yönetsel bölgeler anlamında ilk düzenlemeler 1881 yılında Emir Abdurrahman zamanında gerçekleştirilmiştir. Bu iller; Kabil, Kandahar, Herat, Farah, Türkistan ve Bedahşan eyaletleri olarak altı yönetsel bölgeye ayırmıştır. İlleri yönetmek için hem yönetsel hem adli yetkileri olan hâkimler atamıştır. Ancak 1932 yılında bu altı bölge illeri ayrılarak yönetilmiştir.

Dr. Necibullah döneminden sonra 1993 yılında, Afganistan coğrafyası, ırkı, dili ve mezhebi yönden tarihi gerçeklikleri ters düşmeden kendiliğinden beşe bölünmüştür. Bu doğal bölünmeden Peştunlar dışında diğer hiçbir etnik ve dini grup rahatsız olmamıştır. Bunun sonucu olarak kurulacak bir merkezi hükümet etrafında birleşmeye ön gören federal yapı gündeme gelmiştir. Federal yapılanma konusu, CMIA tarafından parti programına alınırken, Şia/Caferi olan Hazara Türklerinin liderince de kabul görmüştür. Buna karşılık Burhanidin Rabbani ve Ahmadşah Masud, Gülbidin Hikmatyar federalizmi kesinlikle reddetmişlerdir.⁶⁹ 1993 yılında meydana gelen bölgeler aşağıdaki gibidir.

Kabil ve Kuzeyi (*Kobil Şamoli*)Burhanidin Rabbani ve Ahmad Şah Mesudun kontrol altındaki bölge; Kabil, Pervan, Kapisa ve Badahşan'dan ibaretti. Bu bölgede ağırlıklı olarak Tacikler oturmaktadır. Türkler burada ikinci etnik gruptur. Doğu(*Maşriki*) Gülbidin Hikmatyarın kontrolündeki bölge; Lağman, Nengarhar, Celalabad ve Uruzgan'dan ibarettir.

⁶⁷ Burada Afgan kelimesinin anlamı Peştun etnik yapısını belirtmektedir.

⁶⁸ SARAY, Mehmet; “**Dünden Bugüne Afganistan**”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s.13

⁶⁹ ALBAYRAK, a.g.e. s.24.

Peştunların meskûn olduğu bölgedir diğer etnik gruplar etkili değildir. *Merkezi Afganistan*, Üstat Abdul Ali Mazari kontrolündeki bölge; Bamyân vilayeti Hazaraların yaşadığı bölgedir. Kuzey Afganistan (*Güney Türkistan*) CMIA Lideri Org. Abdürreşid Dostumun kontrolündeki Türk bölgesi; Faryab, Cuzican, Saripul, Belh, Samangan, Tahar, Kunduz ve güney ile kuzey bağlayan Salang geçidinden ibareti. *Herat*, Turan İsmail Han kontrolündeki bölge; Ğor ve Badġisdan ibaretti. Taciklerin çoğunlukta olduğu bölgedir.

Afganistan yönetim yapısı, karmaşık olmuş, ancak tek bir etnik grubun elinde ve tüm siyasi otorite Kabil’de toplanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1964 anayasası sonrası çıkan kanunlar, merkeziyetçi yönetimi pekiştirmiştir. Bu dönemden itibaren illerde çalışan tüm memurlar Kabil’den yönetilmiş, il ve ilçe yönetimleri Kabil’deki bakanlıkların minyatürü ve devamı olarak yapılmıştır. Davut Han zamanında kamu yönetiminin profesyonelliği anlamında ilk teşebbüsler yapılmıştır. Bu kapsamda bakanlıklar düzenlenerek görevler teknik bilgi ve uzmanlık alanlarına göre verilemeye başlanmıştır. Bu dönemde bölge ve yerel yönetimler daha fonksiyonel hale gelmiş, ilçeler illerin alt yönetim birimi olmuştur. Bölgelere genel vali, illere vali, ilçelere ilçe yönetici, nahiyelere Alagadar adlı yöneticiler gönderilmiştir.⁷⁰

Tarihi boyunca emirlik, mutlak krallık, meşrutî krallık, cumhuriyet, demokratik cumhuriyet, İslam devleti gibi çeşitli yönetim şekilleri ile yönetilen Afganistan’da, tüm bu yönetimler esnasında tespit edilebilen anlaşmazlıkların kaynağı tam bir merkezi otoritenin olmayışıdır. Merkezi otorite kurulamamasının nedenleri olarak, coğrafi konum, farklı sosyal yapı ve feodal zihniyet olmakla birlikte, asıl sorun uzun yıllar boyunca aynı coğrafyada yaşayan bu insanların bir “millet” olma bilincine sahip olamayışlarıdır.⁷¹ Ülkede her ne kadar “Afgan Ulusu” bilinci benimsenmiş olsa da, bu kavram sadece Peştunlar için milli bir anlam ifade etmektedir, diğer unsurlar Afgan Ulusu’ndan olmayı daha ziyade “yurt bilinci” olarak algılamaktadır. Tüm etnik farklılıklara rağmen, bu coğrafyada yaşayan kabileleri birleştiren dirayetli emirlerin gayretiyle ülkede ulusal bir bilincin pekişmesinde, Farsça (Darice) dili önemli bir kültürel öge olmuştur. Ancak, Zahir Şah ve Davut Han döneminde Peştun dilinin (Peştuca) resmi dil olarak kabul edilip, eğitim öğretim de kullanılması, Afgan milli birliğinin oluşumuna olumsuz etki yapmıştır. Peştunca’nın katkısıyla öne çıkan Peştun milliyetçiliği,

⁷⁰ BÜYÜKBAŞ, Murat, “**Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı**”, Süleyman Demirel Üniv, Sosyal Bilimler Enstitü Kamu Yönetim Ana Bilim Dalı, yüksek Lisan Tezi, İsparta 2006, s.110.

⁷¹ GUBAR, a.g.e. s.165.

diğer etnik unsurların faaliyetlerini de tetiklemiş, “Afgan Milleti” yerine kabile ve soy hep öne çıkmıştır. Ülke genelinde etnik özelliklere göre bölgesel egemenlik günümüze kadar gelmiştir.⁷²

1.8.2. Siyasi Meşruiyet ve Anayasa

Dil ve ırk birliğinin bulunmadığı Afganistan’da, siyasî birliğin olduğunu söylemek de mümkün değildir. Ülkede geçici hükümetin olması ve ilk cumhurbaşkanı seçimi olana kadar siyasî hâkimiyet zorbalıkla el değiştirirken, idarenin istekleri, güç kullanılarak halka kabul ettirilmiştir. Ahmet Şah Abdâlî hükümet dönemi (1747)’den bu yana herhangi bir sorunu çözmek için “Loyi Cirga” (Kabile Büyüklerinin Meclisi) toplanmaya başlamıştır. Bu meclisin, devlet büyüklerinin isteklerini meşrulaştırmak için kullanılan bir kurum olarak gelmiştir. Zira Loyi Cirga’da sadece, idareyle aynı safta olan aşiret reisleri ve siyasal liderler bulunabilmişlerdir. Çünkü Şah Abdâlî’den beri bazı Peştunlar, ülkenin hâkimiyetini tabii hakları olarak görmekte ve bir diğer grubun ortaklığını kendi haklarına “gasp” olarak kabul etmektedirler. “Cirga” (Kabile Şurası) aslında Peştunculuğun toplum kurallarından biri olarak gelmiştir. Afganistan’da siyasî meşruiyet için bir çözüm olarak görünen “Loyi Cirga”nın kökü, Afgan (Peştun) milletinin gelenek ve göreneklerine dayanmaktadır.⁷³ Nasıl ki Peştun kabilesi olan Kuçilerin meclise de yer alabilmeleri için ayrı seçim bölgesi oluşturulmuş ve sadece Kuçiler’e seçme ve seçilme hakkı tanınarak ülke’de Peştun ağırlığını korumak için oluşturulan bir yöntemdir.

Ülkenin geçmişte yaşadığı savaşların ve işgallerin hatırlatıldığı, Afganistan için can verenlere minnetin dile getirildiği, BM kuralları ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi esaslarına atıfta bulunulan, Afganistan’ın üzerinde yaşayan tüm etnik gruplara ait bölünmez ve birleşik bir ülke olduğunun vurgulandığı Afganistan’ın 2004 anayasası daha başlangıç bölümünde milli birliği güçlendirmek, bağımsızlığı, milli egemenlik ve ülkenin bölgesel bütünlüğünü korumak, demokrasiyi temel alan bir düzen kurmak, hukukun üstünlüğünü, sosyal adaleti, insan haklarının korunmasını ve saygınlığı esas alan medeni bir toplum yaratmak, politik, sosyal, ekonomik ve savunma kurumlarını güçlendirmek ve Afganistan’ın uluslar arası topluluklarda hak ettiği yeri tekrar elde etmek gibi çok ideal bir vizyon ortaya koymaktadır.⁷⁴

⁷² BÜYÜKBAŞ, a.g.e. s.99.

⁷³ YILMAZ, a.g.e. s.13.

⁷⁴ BÜYÜKBAŞ, a.g.e. s.133.

Anayasaya göre, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organı, tüm ulusu simgeleyen Afganistan halkının genel çıkarları ve üstün yararları doğrultusunda kararlarını veren Milli Meclis'tir. Milli Meclis iki meclisten oluşur. Bunlar, Halk Meclisi ve Büyükler Meclisi'dir.⁷⁵

Afganistan resmi olarak Sünni İslam devleti ilan etmiştir. Anayasa'nın 2.maddesine göre Sünni İslam'ın dört mezhebinden Hanefi mezhebi devletin resmi dini olmuştur. Böylelikle Hanefi fikhının ülkede adaleti en iyi sağlayacak mekanizma ve kurallar bütünü olduğu anayasa ile tespit edilmiştir. Hiçbir kanun 64.maddenin öngördüğü gibi kutsal İslam dinin temel ilkelerine aykırı olamaz.

Hâlihazırda, yürürlükte olan anayasa ilk anayasadan günümüze uzanan süreçte Afganistan tarihinin altıncı Anayasasıdır. 26 Ocak 2004 tarihinde başkan Karzai'nin onayı ile yürürlüğe girmiştir. Bu son Anayasa iki meclisli, İslami bir hukuk sistemi, kanunların Yüksek mahkeme tarafından denetlenmesi, güçlü bir merkezi yönetim ve azınlıklara geniş dil özgürlüğü gibi konularda düzenlemeler getirmiştir. Bonn sürecinde nihai hedef daimi hükümeti kurmak ve bu anayasa metnin kabul edilmesi ülkede ihtiyaç duyulan istikrara büyük katkıda bulunacağı düşünülmüştür.⁷⁶

Yukarıda belirtildiği gibi yeni Anayasada hiçbir kanunun İslam'ın temel ilkelerine aykırı olamayacağını altını çizmiştir. Anayasa bir Yüksek Mahkeme kurulmasını ve bu mahkeme kanunların, başkanlık kararnamelerin ve uluslar arası antlaşmaların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemesini öngörmüştür. İnsan hakları gibi konularda İslami kurallar ve uluslar arası normların çelişebileceği düşünülmektedir.

1. 8. 3. Siyasal Örgütlenmeler

Afganistan'daki siyasal fikrin oluşmasında iki önemli faktörü göz önünde bulundurmak lazımdır. Bunlardan biri, Afganistan dış müdahaleleri karşı tek çatı altında radikal örgütlenmeler diğeri de kendi içinde ideoloji ve etno-dinsel temele dayalı örgütlenmelerdir. Söz konusu siyasal oluşumların ideolojik eğilimleri çerçevesinde Marksist, İslâmcı ve etno-dinsel olmak üzere üç ana kategoride incelenmesi mümkündür. İlk olarak

⁷⁵ a.g.e, s.134

⁷⁶ ARAS, Bülent; TOKTAŞ, Şule; "Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan", SETA yayınları II Ankara, Nisan 2008, s.55.

İngiliz müdahalesinde İslam çatısı altında birleşmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde, Marksist ideolojiyi benimseyenler, Moskova fraksiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde, İslâmcı gruplar ise mezhep bağlamında gruplaşmışlardır. Kızıl ordunun Afganistan çıkmasıyla ülke içinde etno-dilsel bağlamda oluşumlar örgütlenmiştir.

Ülke’de ilk örgütlenme hareketinin temelleri, Hindistan’dan, İngiliz sömürmesine karşı oldukları için sürgün edilip Afganistan topraklarına sığınan Hindistan Müslümanları ve diğer taraftan Afganistan'daki İngiliz sömürge idaresi, İngilizlerin talimatı ile ülkenin farklı bölgelerinden birtakım eşrafın çocuklarını başkent Kabil’e getirmiş ve burada devletin gözetimi altında eğitimlerine devam etmesini sağlamıştır. “*Gulam baççagan*” (genç köleler) adı ile bilinen bu aristokrat çocuklar, aslında babalarının İngiliz sömürge devletine karşı isyan edebileceği ihtimaline binaen bir nevi rehin olarak alınmıştır. Daha sonraları bu gençler Afganistan'ın ilk lisesi olan ve aynı zamanda bu ülkedeki fikir hareketlerinin merkezi sayılan *Darül-Ulum-i Habibiye* (hala mevcut olan Habibiye Lisesi) de eğitim görmüşler ve burada siyasal düşüncelerini olgunlaştırarak örgütlenmeye başlamışlardır.⁷⁷

Daha sonra *Darul-Ulum-i Habibiye* etrafında birleşen bu muhalifler, 1905 yılında *Cemiyet-i Milli* adıyla gizli bir örgüt kurmuşlardır. Bu örgüt üyeleri genellikle saraya yakın kişiler oldukları için tüm işlerini Emir Habibullah Han'ın bilgisi dahilinde yapmaktaydılar. 1906'da *Cemiyet-i Milli* üyelerinin isteği ile Afganistan'da on beş günde bir yayınlanacak olan *Serecül- Ahbâr-i Afganiye* isimli gazetenin yayın izni Emir Habibullah Han tarafından verilmiştir. Ancak söz konusu gazete daha ilk sayısından başlayarak meşrutiyetçilerin propagandasını yapmaya ve parlamenter sisteme geçişin yararlarından söz etmeye ve İngiliz sömürmesini kötülemeye başlamıştır. Bu nedenle ilk sayısı yayımlanır yayımlanmaz Afgan yönetimi tarafından kapatılmış ve *Cemiyet-i Milli* üyelerinden büyük bir kısmı da hapse atılmıştır.⁷⁸

Afganistan'da birinci meşrutiyetçiler hareketi adıyla bilinen bu siyasi örgütlenmenin temel istekleri, Afganistan'daki yönetim biçiminin monarşiden parlamenter rejime geçiş, İngilizlere karşı siyasi istiklalin elde edilmesi ve modern uygarlığın Afganistan'a yayılması gibi temel fikirler esasına dayanmaktaydı. Diğer bir yandan saray içinde İngilizleri karşı gizli örgütlenen devletin üst düzey makamlarından oluşan *Hizb-i Sırri-yi Derbar* üyeleri

⁷⁷ SAAİE, M. Aleem; “**Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi**”, Süleyman Demirel Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2009, s.33.

⁷⁸ SAAİE, a.g.e,

İngilizlerin ülkeden çıkmasını temel amaç olarak bilmişlerdir.⁷⁹ Bu örgüt dönemin İngilizler karşısı en güçlü oluşum olmuştur.

El-Mücahit (Mücahit Hareketi) hareketi İngilizlerin 1803'te Dehli'ye girmesi ile başlamıştı. “Dehlevi” hareketi adı ile de bilinen bu hareketin asıl kurucusu Şahveli Dehlevi'dir. Bunların büyük bir kısmını Hindistan Müslümanları ve bugünkü Pakistan ve Afganistan sınır bölgelerindeki Kabile Reisleri oluşturmaktaydı. Bunlar Hindistan'da İngilizler'den kaçarak Afganistan'ın güney bölgelerine sığınmış ve burada faaliyetlerine devam etmiştir.⁸⁰

1918 yılında I. Dünya Savaşın bitmesi ile de Afganistan'daki İngiliz karşısı hareketler bitmemiştir. Aksine eskisinden daha güçlü bir şekilde devam etmiştir. Öte yandan Afganistan'daki muhalif gruplar, sözü edilen savaşın Afganistan'ın bağımsızlığını alması için vazgeçilmez bir fırsat olduğunu ve Afgan yönetiminin de bu fırsattan yararlanamadığını söyleyerek Habibullah Han yönetimini sert dil ile eleştirmektedirler. Nihayetinde 1919 kış aylarında Habibullah Han Celalabad'ın Kelleguş bölgesine gittiği bir av sırasında tanınmayan kişiler tarafından tabanca ile öldürülmüştür. Emanullah Han 1919-1928 yılları arasında *Hizb-i Sırri-yi Derbar*'ın lideri ve ikinci meşrutiyetçilerin üyesi olarak iktidarda kalmıştır.⁸¹

Encümen-i Hidayet-i Nevan (Kadın Savunucuları Encümeni) Bu hareket, 1922'de çıkarılıp onaylanan Anayasa çerçevesinde kurulan ve Emanullah Han sarayı tarafından desteklenen ilk siyasi parti olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Afganistan tarihinde ilk kadın hareketi olarak da bilinen bu hareketin sol eğilimli ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkisi olduğu da bilinmektedir.⁸²

İkinci Dünya Savaşı'nda Afganistan Devleti tarafsızlığını ilân ettiyse de dünyadaki yeni gelişmeler ve değişmelerden kendi nasibini almıştır. Bu çerçevede, 1945'lerden sonra bölgedeki sömürgeci devletlere karşısı, özellikle de İngiltere'ye karşısı yapılan mücadeleler olumlu sonuç vermeye başlamıştır. Bu da bölgede birtakım özgürlükçü zihniyetlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1950'de Afganistan Meclisi tarafından, basın yayın ve siyasi faaliyetler özgürlüğü kanunu çıkarılmış ve bu da yeniden siyasi oluşum faaliyetlerine zemin

⁷⁹ ZAHMO, Ali Muahamad; “**Tarih-i Rauobiti Siyasi Afganistan**”, İntişarat Mayvand, Kabil 2000, s.137

⁸⁰ ZAHMO, a.g.e, s.139.

⁸¹ SAAİE, a.g.e, s.48.

⁸² SAAİE, a.g.e, s.50.

hazırlamıştır. Afganistan’da demokrasi dönemi olarak bilinen bu dönemlerden itibaren, yeni siyasi oluşumlar, resmen faaliyete başlamışlardır.⁸³

Daha önce eğitim almak amacı ile Mısır’a giden bazı öğrenciler, Müslüman Kardeşler ideolojisini benimseyerek ülkeye dönmüş birtakım gizli faaliyetlere başlamışlardır. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi ile de yeni siyasi fikirler ve ideolojiler o dönemdeki aydın gençler arasında yayılmaya başlamıştır.⁸⁴ 1950’den sonra Afganistan’da siyasi parti olarak resmen faaliyete başlayan ilk sol hareket, “Veyş Zelmiyan” (İlerici Gençler) Afganistan’da demokratikleşme söylemleri başlamıştır.⁸⁵ Demokratikleşme sürecinde siyasi faaliyetlerin serbestleşmesi esnasında başlayan sol eğilimli siyasi hareketler arasında ikinci parti de “Hizb-i Halk” (Halk Partisi) adı ile karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶

Afganistan’da düzenli bir örgüt olarak ilk İslâmi hareketlerin 1915’lerden sonra İngilizlere karşı, bugünkü Pakistan ve Afganistan sınırları arasındaki Peştun kabilelerine mensup Fazıl Vahid ve Mevlevi Abdulaziz Atmanzay isimli iki din alimi tarafından kurulan “Hizbullah” hareketine dayandığı söylenmektedir.⁸⁷

Daha sonradan Afganistan’da radikal siyasi anlamda hizipleşen ve bugüne kadar devam eden parti temelli bir komitedir. 1967 yılında "İhvanül Müslimin" adı altında Mısırdaki eğitim görmüş, orada iken İhvanül Müslimin hareketinden etkilenmiş öğrencilerin kurduğu bir radikal komitedir. Bu komitenin kurucusu, Meymene Peştunlarından olan Muhamad Emin Niyazi olmuş ve Niyaze takip edenler, Taciklerden Burhanidin Rabani ve Peştunlarda Hikmatyar olmuştur. Hikmatyar ve Raban’ın anlaşmazlığa düşmesi ile Rabani’nin önderliğinde Taciklerin partisi Cemiyeti İslami oluşmuştur. Diğer taraftan Hikmatyarla birlikte radikal görüşü yanı sıra Peştun Milliyetçileri olan Hizbi İslami cephesi meydana gelmiştir. Cemiyeti İslami de Tacik milliyetçiliğini savunmaya başlamıştır.⁸⁸

Bu gelişmelerden sonra Şii Hazaralarından olan Abdulali Mazari liderliğinde Hizbi Vahdati İslami ve Özbek General Abdurraşid Dostum önderliğinde Cunbiş-i Milli İslami Afganistan (CMIA) kurulmuştur. Dini anlayışları farklı olsa da, Şiilik ve Sünniliği bir tarafa

⁸³ OYANFAR, Aziz; “**Tufan dar Afganistan**”, Naşarati Mayvand, Tehran 1999, s.39.

⁸⁴ OYANFAR, a.g.e, s.40.

⁸⁵ OYANFAR, a.g.e, s.41.

⁸⁶ OYANFAR, a.g.e. s.43.

⁸⁷ SAAİE, a.g.e, s.76.

⁸⁸ SABO,Basir, “**Az Tasaaruf Kobil To Sukuti Mazor**”, Naşaroti Afgani, Pişovur 2002, s.98

bırakarak Hizbi Vahdet ve CMIA birbirlerinde destek vermiştir. Afganistan’da Sünni Türk (Özbek, Türkmen, Aymak vb), Şii olan Hazaralar, Peştun ve Tacik olmak üzere dört büyük etnik grup ve bunların ayrı partileri bulunmaktadır.⁸⁹

Daha sonraki yıllarda sağ sol yelpazesinde çeşitli siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Ancak bu dini etnik dört temel parti esasını değiştirmez diğer partiler çok etkili değildir. CMIA, Cemiyet, Vahdet ve Hizbi İslam-i Necibullah’ı iktidardan uzaklaştıran partilerdir. Dört etnik ve dini grubu temsil eden HI, CI, Hizb vahdat ve CMIA, partiler olmuştur. Rusların Afganistan’dan çekilmesinden sonra bu defa bu partiler kendi içlerinde çatışmaya ve iktidar kavgasına tutuşmuşlardır. Peştun ve Tacik partilerin içerisinde Türklere (Özbek ve Türkmenler) rastlanacaktır. Ancak bunlar partinin temel yapılarını değiştirecek nitelikte değildirler. Bölgelerin etnik ve dini yapısından kaynaklanan dinamiktirler.

Afganistan Cumhuriyeti’nin 1987 yılında çıkarttığı Anayasanın 5. Maddesi gereğince; siyasî ve sosyal hayatı demokratize etmek için, siyasî parti ve kuruluşların oluşmasına ve anayasanın hükmüne ters düşmeyecek şekilde siyasî faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Siyasî partiler kanunu, Afganistan Cumhuriyeti’nde siyasî partilerin faaliyet şeklini belirlemiştir. İnkılabı’ndan sonra, tek partili siyasî iktidarı ADHP’nin elinde tutması, kurulacak olan diğer siyasî partilerin resmî nitelik kazanmasını engellemiştir. Necibullah zamanında “Millî Barış”ın ilân edilmesinden sonra, siyasî plüralizmi sağlamak için, siyasî partilerin kanununu yürürlüğe koymakla çok partili bir sisteme doğru ilk adım atılmıştır.⁹⁰

Afganistan Demokratikleşme ve siyasal anlamda Peştun kökenli kişiler dışında devlet dairelerine görev almaya başladığı dönem Rusların, Afganistan’la 1960 sonrası yakından ilgilenmesi ile başlar. Bu dönemden sonra Afganistan siyasi şahsiyetlerin ve ordunun büyük General ve Komutanları Özbek kökenli kişilerden oluşmuştur. Rauf Beg, Hümayun Fevzi, Rauf Sauri, Mecid Ruzi, Dr. Murat Argun, Jurabek, Abul Çerik, Zayını Pehlivan, Abdul Hakim Qahraman ve Afganistan en önlü Generali Abdul Raşed Dostum Afganistan ordusu içinde en güçlü isimlerden sayılmaktadır. Afganistan içinde Peştunların sol tarafın görüşüne sahip olması Afganistan içinde faşizmi büyük bir derecede ortadan kaldırmış ve ülke içinde yaşayan diğer etnik grupların devlet dairelerinde ve ordu içinde görev almalarını önünü açmıştır.

⁸⁹ SABO, a.g.e, s.99.

⁹⁰ SABO, a.g.e. s.101.

Bu düzene karşı, aşırı milliyetçi ve molla olan Afganistan'ın Peştun ve Tacik bölgeleri bölgesel ve süper güçlerin tetiklemesi ile Afganistan'ı tamamen ateş çemberi altına sokmuştur. Ülkede bugün cehalet, fakirlik ve ayrımcılık en büyük sorunlar arasında gelmektedir. Afganistan'ın en çok çatışma kaynağı ve sorunların başladığı nokta olarak görülen etnik farklılıktır. Bu sorunla ilgili çalışmalar başarıya ulaşırsa Afganistan sorunun büyük bir kısmı çözülmüş olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN ETNİK YAPISI

2.1. ETNİK YAPI

Afganistan'da farklı gelenek ve kültürlere sahip, ayrı dilleri konuşan çok sayıda millet yaşamaktadır. Etnik yapısının renkliliği bakımından Afganistan, dünyanın 37. Ülkesi sayılmaktadır.⁹¹ Afganistan'da Hind-Aria ve Türk kökenli halklar yaşamakta olup nüfusunun %84'ü Sünni Müslüman ve %15 Şii Müslüman ayrıca diğer dinlerden ise Sihler ve Yahudiler nüfusun %1'i oluşturmaktadır.⁹²

Bölgede gerçekleşen istilalar Afganistan'da geniş bir insan ve dil farklılığı sağlamıştır. Sürekli göç ve istila süreci daha fazla etnik ve kültürel karışım, çeşitli dinî değişim dalgaları, düzensiz nüfus artışı ve azalmaları meydana getirmiştir. Türk-Moğol imparatorlukları olmak üzere, ülke bir dizi imparatorluğa dâhil edilmiş, göçler ve istilalara sahne olmuştur. Asya'nın en önemli üç medeniyeti olan Hint, Çin ve İslam medeniyetlerinin etkilerine maruz kalmıştır.⁹³ Bunların sonucunda bütün Afganistan'a yayılan fenotip özelliklerin karışımı, dilleri ve gelenekleri bırakmıştır.

Genel olarak Afganistan'da Hint-Aria ve Türk kökenli gruplar yaşamaktadır ve bunlar çok sayıda küçük etnik gruplar olarak bölünmüşlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz; Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara, Aymak, Afşar, Karlık, Kazak, Kırgız, Belüçi, Paşai, Nuristani, Arap, Sihhi ve Gujjar Rajistaniler'dir.

Afganistan'da yaşayan halklar içinde sayıca en fazla olan Peştunlardır ki, bunlar Afganlar diye de bilinmektedirler. Peştunların, şimdiki ülke nüfusunun %40'ni oluşturdukları söylenmektedir. Bu etnik grubun kökeni Hindistan'da yaşamakta olan Pathanlara (Patan) dayanmaktadır. Tarihte "Afgan" yada "Afgana" adı ilk olarak VI. yüzyıl başlarında yaşamış bir Hintli gökbilimi, Varaha Mihira'nın Barat- Samhita adlı yapıtında geçmiştir.⁹⁴

⁹¹ SELİMİ, A. H. "Hukuk-ı Ekaliyethay-i Mahrum-ı Afganistan, Afganistan ve Nizam-ı Siyasî-yi Ayende", s.352.

⁹² ZİYAYE, Najiba; "Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları", yayınlanmış yüksek lisans tezi, S.D.Ünv, S.B.E. Isparta, 2004, s.14.

⁹³ ÖZMEN, a.g.e. s.6.

⁹⁴ DONALT, N. W. "Afganistan'da Etnik Gruplar ve Kökenleri", Çev. Oğuz AKTAN, Etnoloji Araştırmaları Yay., İstanbul 1978, s. 8407. ve NOORULHAK, A. J. "İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci", yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv, Sosyal Bilimler Enst, Isparta 2005, s.6.

Afganistan yukarıda da belirtildiği üzere farklı ırklardan oluşmaktadır. Sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamadığından dolayı bu ülkenin nüfusu için kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Birleşmiş Milletlerin ileri sürdüğü nüfus sayısı 30 milyon civarındadır. Mehmet Saray'a göre Peştunların nüfusu 10 milyondur ki, bunun 3 milyonunu Halaç Türkleri teşkil etmektedir.⁹⁵ Mehmet Saray Peştunların o bölgeye göç eden Halaç Türkleriyle karıştığını ileri sürmektedir. Ona göre Halaç Türkleri o bölgeye yerleşmişler ve Peştunların dilini konuşarak onlara karışmışlardır.⁹⁶ Bazı kaynaklarda Peştunların 9 milyon civarında oldukları ifade edilir. Bir başka kaynağa göre Peştunların nüfusu %39 olarak geçmektedir. İranlı yazar Ali Rıza Ali Abadi'ye göre Peştunların nüfusu da 5-6 milyon civarındadır. Bize göre Ali Abadi'nin tespiti doğru değildir. Çünkü Afganistan'da iç savaş sürerken, sağlıklı nüfus sayımı yapılamamıştır.⁹⁷

Afganistan'da Tacikler, Peştunlardan sonra en çok nüfusa sahip etnik gruptur. Bu ülkede Tacikler iki ana gruba ayrılır. Badahşan'ın yüksek dağ vadilerinde ve Vahan koridorunda yaşayan dağ Tacikleri; bunlar İran Farsça'sının diğer bir lehçesi olan Derice konuşurlar. Bu dil aynı zamanda Afganistan'ın resmi dilidir. İkinci grup olan Tacikler Afganistan'ın kuzeydoğusunda, Badahşan, Kâbil, Herat, Gazne, Mezar-ı Şerif ve Gur'da dağınık şekilde yaşarlar. Tacik sözcüğünün Arapçadan "taz" veya "taj"dan geldiği söylenir. Ayrıca Tacik sözcüğü Arapların İran'ı fethettiklerinde onlarla karışmış atalarına verilen addır.⁹⁸ Tacik nüfusunun çok olması sebebi diğer etnik grupların kendi dilleri yanında toplum içinde Farsça konuşmaktadırlar, bu onların Tacik oldukları algısını vermektedir aslına bakıldığında zaman Farsça konuşanların çoğunun Fars olmadıkları bilinmektedir ki "dil" insanların hangi etniği mensup olduğunu göstermemektedir asıl belirleyici unsur DNA'dır.

Afganistan'ın üçüncü büyük etnik grubunu Türkler oluşturur. Türk gruplar kuzeyde yoğunlaşmış olan Özbekler, Türkmenler ve Kırgızlardır. Bunlar dışında diğer küçük Türk grupları da Afganistan nüfusu içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bunlar Celalabat çevresindeki Karakalpaklar ve Kıpçaklar ayrıca Kataghan, Bedahşan'ın Rustaq ve Şehri-Büzürg çevresinde yaşayan Karluklar ile eski Gazne şehri etrafından yaşayan Çağatay Türkleridir.⁹⁹ Asırlardır kuzey Afganistan'da yaşayıp kendi emir ve beyleri tarafından yönetilen Afganistan Özbekleri ki daha sonra Afganistan hükümeti kontrollü altına girdiler,

⁹⁵ SARAY, a.g.e., s. 21-22.

⁹⁶ SARAY, a.g.e., s. 22.

⁹⁷ NOORULHAK, a.g.e., s.7

⁹⁸ DONALT, a.g.e., s. 8409., ve NOORULHAK, a.g.e., s.8.

⁹⁹ <http://afganistan.ihh.org.tr/genel/demografik/demografik.html> (03.04.11)

bu bölgenin yerli insanlardır. Diğer Özbek toplumu ise Afganistan'a çarlık Rusya'sının SSCB genişlemesi esnasında göç etmişlerdir. Afganistan halkının kendi içinde asimle olması bir Özbek ve Türkmen ailenin Tacik veya Peştun olması yani aile fertlerinin çocukların sokakta okulda hep farsça konuşması, kendi ana dillerinin unutulmasına sebep olmuştur.

Hazaralar ülkenin dördüncü büyük etnik grubunu teşkil etmekte olup Hazarecat denilen merkezi bölgelerde yaşamaktadırlar. Farsça konuşuyorlar, bu gruplardan başka değişik şivelerde konuşan azınlıklar ülkenin değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar.¹⁰⁰ Dr. Bilal Şimşir Afganistan'ın tarihi hakkında şöyle bir hulasa çıkarmaktadır.

“Bugünkü Afganistan'ın erkinlik (bağımsızlık) tarihi o kadar da eski değilse de Afgan topraklarının tarihi çok eskiden başlar. Büyük İskender'den Cengiz'e, Babür'den Nadir Şah'a kadar Hint'in göz kamaştırıcı güzelliklerine kavuşmak isteyen cihangirler Hint ovalarına hep Afgan topraklarından geçerek indiler. Türk medeniyeti bu yoldan Hindistan'a yol bulduysa Zerdüş dini de bu topraklarda doğdu ve Buda, Yunan efsaneleriyle burada çarpıştı. Afgan topraklarında Türklerin kurdukları büyük devletler de kendilerini tarihe burada mal etmişlerdir. Akhunlar, Tukeyu Türkleri bu topraklarda hâkim devletler kurdular. Türk medeniyeti tarihinin parlak bir devrini teşkil eden Gazneliler zamanında Gazne büyük bir irfan merkezi idi. Şarkın her tarafından tahsil için buraya gelinirdi.” (Şimşir, 2002:7).¹⁰¹

Afganistan tarihî, farklı etnik kökenlere ve inançlara sahip olan çok sayıda topluluğun yaşadıkları bu topraklar üzerinde bir millî devlet kurulması hikâyesini ve bölgede mücadele eden büyük yayılcı ve emperyalist güçlerle olan ilişkilerini anlatmaktadır. Afganistan etnik yapısındaki bu farklılık her bir etnik kökenin kendine yakın uluslar arası desteği olduğu ileri sürülmüştür. Bölgedeki bu güçlerin zorlamasıyla oluşan sorunların yanı sıra, aslında daha da önemli olan, bağımsız veya yarı bağımsız etnik ve dilsel toplulukların çok sayıda olmasının neden olduğu Afganistan'ın birliğinin sağlanamaması sorunudur.¹⁰²

Afganistan'da, yaşayan halklar komşu olan ülkelerde de yaşamaktadır ve etno-dil grupları uluslar arası sınırlarla bölünmüştür. Kuzeydeki çoğu milletler, Tacikler, Özbekler ve Türkmenler sınırın öte yakasında Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da da

¹⁰⁰ BURGET, a.g.e, s.20.

¹⁰¹ HAYRİ, Aysultan, **Afganistan'da Türkçe Eğitiminin Tarihi**, yayınlanmış yüksek lisans Tezi, Gazi üniv, Türkçe Eğitim Ana Bilim Dalı, Ankara 2007 s.18

¹⁰² ÖZMEN, Süleyman; **“Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri”**, yayınlanmış Doktora Tezi Marmara Üniv, Türkiyat Araştırmalar Ens, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi A.Bilim Dalı, İstanbul 2008, s.6.

yaşamaktadırlar. Beluciler ise Afganistan, Pakistan ve İran arasında bölünmüştür. Hazaralar uluslararası sınırlarla bölünmeyen tek etnik gruptur. Talibanların iktidarı ele geçirdikleri zaman ülke çapında politikalarında biri Özbeklerin, Özbekistan'a Türkmenlerin Türkmenistan'a Taciklerin, Tacikistan'a ve Hazaraların İran'a gitmelerine yönelik bir söylem ortaya çıkarmışlardı ve Afganistan'ın sadece Afganların yani Peştunların olduğunu belirtiyorlardı. Afganistan'ın isim karmaşasını aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.¹⁰³

Afganistan'da Afgan¹⁰⁴ adıyla "Peştun" halkı veya topluluğu anlaşılır. Ülke içinde Afgan mısın diye sorulduğunda genellikle Peştun anlaşılmaktadır. Afganistan'da herkes kendi milleti ve aşireti ile tanınmaktadır. Kuzeyde aşiret sistemi yoktur, aşiret sistemi güneyde geçerlidir.¹⁰⁵ Zira eskiden Kuzey bölgesi beyliklerle yönetiliyordu. Afganistan'daki halklar kendi içinde kimsiniz sorusu sorulduğunda; ben Özbek, Tacik, Peştun'um, cevabını alırsınız. Afgan'ım diye bir cevabın alınması oldukça zordur. Afgan¹⁰⁶ halkı Hint-Avrupa ırkından olup, ancak Afganistan'da diğer çeşitli ırksal öğeleri de içine almış ve onlara nispet verilmiştir.¹⁰⁷

Bu açıdan, devlet kurma ve millî birliği sağlama sorunları, başarısızlıktan sorumlu olduğu iddia edilen Afgan toplumunun kendine özgü ihtilafli ve parçalı yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fiziksel ve çevresel etkenler güçlü ve modern bir siyasi sistem oluşturmak için yapılan girişimlere engel oluşturmuştur.¹⁰⁸ Nüfus yapısının şekillenmesi de buradan gelmektedir ayrıca çok kültürlülük, farklı dillerin olması ve ayrıca Şii Sünni gibi farklılıklar içerin bir ülkedir. Biz burada bu farklılıklar iler onlar arasındaki sorunları incelemeye çalışacağız.

¹⁰³ ÖZMEN, a.g.e. s.8.

¹⁰⁴ Burada "Afgan" kelimesi tüm Afganistan halkı için kullanılmıştır.

¹⁰⁵ AKBAŞ, İsmail; "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi ve Türk Afgan İlişkileri", yayınlanmış Yüksek Lisan Tezi, Dokuz Eylül Üniv, A.İ.İ.T Enstitüsü, İzmir 2008, s.10.

¹⁰⁶ Burada "Afgan" kelimesi Peştun halkı için kullanılmıştır.

¹⁰⁷ MANZAR, A. M. "Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar", BOSNALI, İsmail, Öncü Yayınları: 2, s.25.

¹⁰⁸ ÖZMEN, a.g.e. s.7.

2.2. PEŞTUNLAR

Bu bölümde ülkenin en çok nüfusa sahip olarak bilinen 250 yıldır Afganistan topraklarında iktidarı ellerinde bulunduran etnik topluluktan bahis etmekteyiz. Öyle ki Peştun toplumunun eski tarihi sahip olduğu söylenmektedir ama Peştunların bir eski tarihi şahsiyeti ve devlet geleneğine sahip olduğunu gösteren tarih yoktur. Türkler veya Tacikler nesillerinin belli şahsiyetleri dayandırılmaktadır. Türklerin, Taciklerin tarihi kişilikleri eski Göktürk, Akhun veya Taciklerin Kaykous ve İran devletinin olmasıdır. Böyle bir tarihi bağın Peştun kökeninde olduğu gösterilmemektedir.¹⁰⁹

Afganistan'ın etnik yapısının en büyük kısmını %40'lik nüfus oranıyla Peştunlar oluşturur. Sayılarının 12-13 milyon arasında olduğu tahmin edilen Peştunlara aynı zamanda Afgan da denir. Afganistan ismi de zaten "Afganlara ait ülke" anlamına gelmektedir. Orta Asya bölgesinde Afganistan coğrafyası 18. yüzyılın ortalarından itibaren bu isimle anılmaya başlamıştır. Peştunların etnik kökeni hakkında fazlaca bilgi mevcut olmamakla birlikte, tarih boyunca, Babür'ün onları, Kabil'in güneyinde yaşayan ve yağmacılıkla geçinen bir topluluk olarak tarif etmesinin dışında 18. yüzyıla kadar adlarını anan pek olmamıştır. Ancak İran ve Moğol ordularında paralı asker olarak görev yaptıkları ve Nadir Afşar döneminde siyasi açıdan önemli mevkilere yükseldikleri bilinmektedir.

Peştunlar kendi aralarında; üç daldan oluşur. Galcazaî, Abdali ve Koçilerdir. Koçiler göçebedirler ve Peştunların şehirleşmemiş kabilesidirler. Koçiler dışında Peştunlar, Galcaaî veya Gılzayı ve Durrani (Eski ismiyle Abdâlî) olmak üzere, iki ana kola ayrılırlar.¹¹⁰ Peştun kabilelerinin kümелendiği göze çarpar. Bunlar batıda Durrani, Kandahar ve Kabil arasında yerleşmiş olan Galzaylar ve Afganistan ile Pakistan arasında yaşayan Peştunlarıdır. Kültürel ve politik açıdan ülkenin hâkimi durumundaki Peştunların, 1893'te yapılan Durand Anlaşması ile nüfusun büyük kısmı Pakistan topraklarında kalmıştır.¹¹¹

¹⁰⁹ ŞAHRANI, a.g.e, s.11

¹¹⁰ YILMAZ, a.g.e s.19

¹¹¹ <http://afganistan.ihh.org.tr/genel/demografik/demografik.html> (12.02.11)

2.2.1. Peştunlar Kimlerdir?

Peştunlar hangi etnik gruba ait oldukları hakkında birçok görüş vardır. Bunlardan en çok kabul görülen görüş İsrail'in kayıp kabilesi olarak bilinmesi ve Süleyman dağlarına gelip yerleşmeleridir. Bu konuda birçok Peştun büyükleri ve yazarları görüşlerini dile getirmişlerdir. Afganistan Kralı Amir Sherali vasiyetinde, İsrail kayıp toplumu olduğunu söylemiştir. Ayrıca Afganistan Peştun yazarlarından Şer Muhamad Gandopur de İsrail soyundan geldiklerini ileri sürmüştür.¹¹² Peştun tarihçi İbrahim Zaie şöyle yazmaktadır asıl Peştunlar İsrail soyundandır, Malik Taud vefat etti Hazret Davut tahta geçti ve Malik Taud eşlerinden üç çocuk olmuştur. Bahrya ve Armiya isimlerinde iki çocuklardan sonra bir çocuk daha olmuştur ki bu çocuğu "Afğanna" ismini vermişlerdir. Bunlar arasında çıkan çatışmalardan sonra kabileleri ayrılmışlardır ve Afğanna Süleyman dağlarına gelip yerleşmiştir. Önce "Afğan", "Süleymani", "Pathan" ve sonrada Peştun ismini almışlardır. "Afğanna" ismi bugünkü Afgan ismine dönüşmüştür. Ayrıca İbrahim Zaie söylemesine göre "Afğanna" Farsçada "Hajdaho" (Ejder) manasına gelmektedir, bugünkü Afgan'da bu isimden geldiğini iler sürmüştür.

Peştunlar, yüz şekli, fiziki yapıları, huyu suyu ve birbirlerine bağlı olmaları ile Yahudileri en yakın benzerlik göstermektedir. İsrail oğulların göç etmişler ve Süleyman dağı etrafında yerleşmişlerdir. Ayrıca Süleyman dağın önceki ismi "Qayis-ğar" olarak geçmektedir, "Qayis" kelimesi İbranice olup, "ğar" kelimesi de Farsçadır. İbrahim'e göre Peştun, Patan, Afğan aynı manaya gelmektedir, ayrıca bunların hepsine "Süleymani" de denilmektedir.¹¹³

Diğer görüş ise, kuzey batı Hindistan yani bugünkü Pakistan coğrafyasının Baloçistan bölgesindeki Süleyman dağları Peştunların ata yurdu olmuş ve o çevreden zamanla Batı'ya doğru göç etmişlerdir. Bu yüzden Peştunların Süleyman dağından geldiği bu bölgenin yerlisi olduğu ve asıl köklerinin İsrail soyuna dayanmadığı da iddia edilmektedir.

Peştunların tam olarak nerden geldiği ile ilgili olarak kesin tarihi kaynaklar bulunmamaktadır. Peştunlar, Aria Irkinin göçebe toplumu olmuş olup bugün de hala "Koçi" olarak bilinen göçebe olarak hayat süren Peştun kabilesi mevcuttur. Hintçede "Patan" da denilen bu kavim, Ariyayı ırkından olup, Peştu ya da Peştunca konuşurlar ve Afganistan'ın

¹¹² ŞAHRANİ, a.g.e. s.21.

¹¹³ GÜLAMULLA, a.g.e, s.45

hâkim nüfusunu oluştururlar.¹¹⁴ Peştunların Arap kaynakları Süleyman dağından geldiği yazılmaktadır. Afganistan kurucusu Ahmet Şah Abdali, Mekke’de asıl kökenin Süleyman dağından olduğunu söylemiştir.¹¹⁵ Bu yüzden Peştunların büyük çoğunluğu kendilerini İsrail’in kayıp kabilesi idealarını reddetmektedir. ABD kaynaklı ülke incelemelerinde Peştunlar, fiziksel olarak temelde büyük Kafkas ırkının Akdeniz alt gurubundan kabul edilmektedir. Hint-Avrupa dil ailesinden olan Peştunca ve bu dilin birbirine yakın muhtelif diyalektini konuşurlar, bazıları ise aynı dil gurubundan Darice’yi kullanır.¹¹⁶

Afganistan’daki Peştunların bir kısmı, Kuzeyden gelen “Halaç” (Akhun veya Eftalit) Türkleriyle karışıkları için halkın etnik yapısı değişerek bugünkü Afganları meydana getirmişlerdir. Halaç Türkleri, bu karışım sonunda “Galzaylar” adını almışlardır. Bugün Patan-Halaç karışımı olarak ortaya çıkan bu grubun 3 milyondan fazlasını Halaç menşeli insanların teşkil ettiği söylenmektedir.¹¹⁷ Moğollar döneminde Peştun kabileleri değişime uğradığı söylenmez, bugünkü Hazaralaşmış çok az bir Peştun vardır ki buda Bamyân çevresinde yaşamaktadır.¹¹⁸ Her halükârda ülke nüfusunun %40’ını oluşturduğu düşünülen Peştunlar, özellikle 1747 yılından beri ülkenin idarî ve siyasî hâkimiyetini ellerinde tutmaktadırlar. 1926’da bu kabilenin dili olan Peştunca, (yaygın olarak Farsça konuşulmasına rağmen) devletin resmî dili kabul edilmiştir. Peştunlar, gerek dil, gerekse ırk konusunda hayli tutucudurlar ve kendi ırklarını üstün gördüklerinden her zaman Peştun miliyetçiliğinden böbürlenmişlerdir. Peştunlar’ın bu tür tutumlarından ötürü, Afganistan kelimesi bile, bu millete nispet edilmeye başlanmıştır. Ancak bu durum, diğer milletlerce kabul edilmemiş, hatta onların kızgınlıklarına sebebiyet vermiştir.

2.2.2. Peştun Dili

Araştırmacılar Peştun dilinin kökünü Hint-Aria dil ailesi grubundan geldiğini söylüyorlar.¹¹⁹ Abdul Hüseyin Zaman, Peştun tarihçeye göre bu dilin Hint dilinin dallarından olduğunu ileri sürmekte ve İsrail dilinin dalından gelmesi ile ilgili iddiaya haykırı düşünceleri vardır. Peştun bilim adamı tarihi ayrılmalara göre bu dilin İran dallarından gelmesi ile ilgili

¹¹⁴ ĞULAMULLA, a.g.e. s.48.

¹¹⁵ ŞAHRANĪ, a.g.e. s.19.

¹¹⁶ BÜYÜKBAŞ, a.g.e. s.14.

¹¹⁷ SARAY, a.g.e. s.17.

¹¹⁸ ŞAHRANĪ, a.g.e. s.20.

¹¹⁹ a.g.e, s,48

şöyle derki bu dil “Zend” veya buna benzeyen bir dilden ayrılmış diyor, çünkü Peştunca ve Farsça da bir turlu benzer kelimelerin olduğunu söylüyor.

Ama ikinci genel olarak kabul gören fikirleri göre bu dilin İsrail dilinden geldiği idea edilmektedir. İbrahim Zaie, Peştunların İsrail soyuna dayandırmış ve Peştu'nca konusunda şunu belirtmiş asıl Peştuca sadece yüz on kelime bulunmaktadır ki bu kelimeler diğer dillerde mevcut değildir, yüz on kelime dışında Peştu'nca Farsça, Arapça, Türkçe ve Urduca dillerin karışımından oluşan bir dildir. Bugünkü Peştunca'ya baktığımız zaman Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca'dan oluşmaktadır. Buradan şunu söyleyebiliriz ki Peştunca tamamen başka bir dildir. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerin bölgeden kullanılması ile Peştu'nca bu dillerin etkisi altında kalmıştır ve özünü kaybetmiştir.¹²⁰ Ama burada bir nokta var ki Peştunca gramer açısından Farsça ile aynıdır. Araştırmalar göstermektedir ki dil ailesi olarak Peştu dili Hint-Avrupa dil ailesine mensup olup Farsça ile benzer kelimelerin olduğu, Afganistan ve Pakistan coğrafyasında yaşamaktadır.¹²¹ Peştunca ile diğer diller karşılaştırdığımız zaman ki Türkçe veya Farsça'da birçok eser tarihi kaynaklar mevcuttur ama Peştunca'da böyle metinler bulunmamaktadır. Peştunların İran akraba topluluğu olduğu ile ilgili iki delil sunulmaktadır; birinci Peştunca'da çok fazla farsça kelimenin bulunması ikinci ise İran toplumuna benzer yüz yapıları ve esmer olması ki bu söylemlerde ortaya atılmıştır ve ayrıca Peştunlar, kuzey batı Hindistan son toplulukları arasında da yer almaktadır.

Peştun tarihçilerden Ustat Abdul Habidi ki Peştun dil kökenini eski metinlerde aramış ve bugünkü Peştunca ile karşılaştırmaya çalışmış ve gösterdiği örneklerin “Zorobod” bölgesi Peştun eski yerleşim yeri olduğu ve Peştun kökenli kolunun buradan geldiği idea etmiştir. “Zorobod” bölgesi Afganistan ve İran arasında yer almaktadır ve Zor kelimesi Türkçe olup güç ve yükseklik manalarına gelmektedir.¹²² Belh, kuzey Afganistan'da bir vilayettir ve Peştunların bölgesi olarak geçmektedir. Belh'de toprak verimlidir sulama arazileri çoktur, burada yaşayan bazı Peştunlara “Türmon” denilmektedir. “Türmon” (Qaumi-Tottor, Turon, Turon khan) isimlerinden gelmektedir ve başka bazı Peştunlar “TARAKİ” soyadını almaktadır bunun asıl şekli “Türiki”dir, buna benzer Peştun bölgeleri ve isimleri vardır, bu isimlerin aslı Türkçedir.¹²³

¹²⁰ ŞAHRANİ, a.g.e, s.17

¹²¹ GULAMULLA, a.g.e, ss. 50-52

¹²² ŞAHRANİ, a.g.e. s.15

¹²³ ŞAHRANİ, a.g.e s.23

2.2.3. Peştunların Kültürel Sosyal Yaşamı

Bugün Peştunlar yoğun olarak Kandahar, Nengerahar, Paktiya, Ferah, Gazne ve Kâbil’de yaşamaktadır. Şehirlerde yaşayan eğitimli Peştunlar dışında diğer Peştunlar kabileler çadırda yaşayan göçebelere. Peştunların %99ü Sünni Müslüman’dır, çok az bir kısmı Şii’dir. Peştunlar sürekli bir savaş halinde bulunan insanlar olarak bilinmektedir.¹²⁴ Peştunlar Alp Tegin döneminde Müslüman olmuşlardır. Bundan sonraki dönemde sosyal yaşam, inanç kültür kuralları dini görüş içinde şekillenmiştir.¹²⁵ Peştun sosyal yaşamı ve kültürü "*Peştunveli*" denen kurallar bütününe dayanır.¹²⁶

Kabile yani "kavim" Peştunlar için önemlidir. Kabile mirası ve mirasa sahip olma hakları, kabile konseyinde konuşma hakları ve kabile toprakları kullanma hakkını vermektedir. Kadınlar, kişisel kazalar ve mallar üzerindeki anlaşmazlıklar genellikle aileler ve kalanlar (büyükler) arasında çözülmekte eğer çözülmezse kan davasına dönüşmektedir. Bu kan davası kabileler arası kan davaları, eğer kabileye konsey veya kalan tarafından durdurulmazsa nesilden nesile geçen kan davasına dönüşmektedir.

Peştunlar uzun elbiseler giymekte ve başlarına "Lüngi" sarmaktadırlar. Milli oyun olarak Afganistan’da kabul edilen "Atan dansı" (dans üç-dört veya daha fazla kişinin bir araya gelip daire şeklinde dönerek oynanır) düğünlerde bayramlarda mutluluk gösterisi olarak yapılmaktadır. En çok sevilen yemek, Peştun yemeği olarak bilinen çapatidir, en çok tercih edilen içecek keçi ayranıdır. Ayran göçebe olarak yaşayan Peştunlardan gelmektedir.

Peştunların bugünkü siyasi partisi olarak bilinen Hizbi İslamidir. Çıkış noktası İhvanül Müslimin olup ve ilk lideri Üstat Muhamad Niyazi olmuştur. Hizbi İslami 1965 yılında kurulmuştur. Niyazi'nın Sovyet yanlı yönetimce, Kabil hapisanesinde öldürülmesinden sonra Hikmatyar 1970 yılında parti başkanlığında getirilmiştir. Hikmatyar Kunduzun İmam Sahip ilçesi Peştunlarındandır. Peştunlar, Afganistan’da 250 yıldan fazla hüküm sürmektedir. Ancak ülkenin gelişme alanında hiçbir ilerleme kaydedememişlerdir bilakis ülkende büyük iç sorunların yaşanmasına ve işgalci güçlerin ülkeye girmesine Peştun devlet adamların sebep olmuştur. Taraki, Babrak Kormal ve Dr.Nacib Rusları ülkeye davet eden kişiler olmuşlardır

¹²⁴ DEMİREL, a.g.e s.12

¹²⁵ ŞAHRANİ, a.g.e s.19

¹²⁶ Peştunveli, sosyal düzen ve sorumluluğun meşru ve ahlaki kuralını belirleyen bir düsturdur. Bu düstur namus ve iffete, dayanışma ve birliğe, konukseverliğe, ortak yardımlaşmaya, utanç ve kine ait olan belirli değerleri içerir. Sosyal düzeni ve kişisel sorumlulukları belirler. Namusun korunması her Peştun için mecburidir. **A Country Sudy: Afghanistan**, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, Büyükbaş a.g.e. s.15

ayrıca Babrak Kormal, Kızıl Ordu ‘nun bizzat darbesi ile hükümet başına geçmiştir. Bugün ülkenin en sorunlu bölgeleri güney vilayetlerdir ki bunlar Peştunlar’ın yerleşim bölgeleridir. Ülkenin tarihi ve mimari zenginlikleri Türklerin çalışmaları ile ayakta durmaktadır; Gazneniler döneminde kalma Gazne vilayetindeki tarihi kaleler ve minareler, Timuri’ler döneminden kalma Herat minareleri ve büyük şair, ilim ve siyaset adamı Ali Şer Nevai türbesi Herat ilinde bulunmaktadır. Babüriler döneminde kalma Kandahardaki “Kırk basamak”, başkent Kabilde “Bağı Bobur”, “Cuyi-Şir”, Pağman minareleri, “Jabilsiraj Bağı”, “Bağı Şer Kalesi”, “Bağı Safo” gibi ülkenin gelişmesi ve güzelleşmesi için yapılan çalışmalar Babüriler ve Timuriler dönemine aittir.

2.2.4. Yörük Peştunlar

Yörük (Afgan halkının tabiriyle Köçi) nüfusunun 2-3 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu gruplar kuzey ve güney bölgelerinde sürekli olarak yer değiştirmektedirler. Hayvancılıkla uğraşan Koçiler, ticaret (Pakistan sınırlarında kumaş alım satımı) ile de uğraşmaktadırlar. Onlar özgür hareket etmeyi sevdiklerinden bugüne kadar devlet kanunlarını önemsememişlerdir. Yörüklerin büyük kısmını Galcazai (Peştun)ler oluşturmaktadır. Köçiler şehirlerden uzak yaşarlar ve ihtiyaçları olan malzemeleri haftada veya ayda bir çarşı pazara gelip ihtiyaçlarını alıp giderler. Yaşadıkları belli bir yer yoktur, otlak ve hayvanların nerden beslenirse orda mevsimsel olarak çadır kurarak kalırlar. Bir çadırda genellikle bir veya daha fazla aile kalabiliyor. Köçilerde kadınlar erkeklerden daha fazla çalışır Hayvanların bakımı ve evde yemek yapımı kadınların işlerindedir. Bu kavimde erkek pek çalışmaz. Yedikleri besinler ise besledikleri keçi ve koyun etti ve Çapatti olarak bilinen ekmektir.¹²⁷ Bunlarda Hint kültürüne benzer yanları çoktur hatta bu Köçilerin Hindistan’dan geldiği de ileri sürülmüştür.

Köçiler Müslüman Sünni’dirler. Afganistan’da ayrı temsilciliği, milletvekillikleri, devlet büroları ve kimlikleri bulunmaktadır. Oy vermeye gittikleri zaman onların yaşadığı bölgeleri yakın sandık konulmaktadır. Köçilerin böyle bir ayrıcalığa sahip olmadıkları söylenmiştir ve bu politikanın Peştunların azınlık oldukları bölgelerde fazladan milletvekili çıkarmak istedikleri söylenmiştir. Köçiler’den on milletvekili bulunmaktadır.¹²⁸

¹²⁷ YILMAZ, a.g.e s.19

¹²⁸ <http://2010.afghanistanelectiondata.org/about/kuchi> (12.05.2011)

2.3. TACİKLER

Ülke nüfusunun %25'ini oluşturan Tacikler, Afganistan'ın ikinci büyük etnik grubudur. Farsça'nın "Dari" lehçesiyle konuşmaktadırlar. Bu grubun yoğun olarak yaşadığı şehirler; Bedahşan, Kâbil, Herat, Gazne, Parvan, Kapisa, Panşer ve Gor'dur. Ancak ülkenin diğer farklı bölgelerine de dağılmışlardır. Tacikler, kabile yaşantısını diğer gruplara göre daha erken terk etmiş ve yerleşik hayata geçmişlerdir. Tacikler İran asıllı oldukları için İranlılarla aynı kültürü paylaşıyorlar ve yazı dilleri (edebî dil) aynı olsa da Farsçanın farklı bir kolu sayılan "Derice" ile konuşuyorlar ama İran'ın tam tersine Afganistan Taciklerinin %99'u Sünni Müslüman'dır.¹²⁹ Daha medeni bir grup olarak düşünülen Tacik kavmine mensup olmak, Afganistan'da bir ayrıcalık kabul edilmiştir. Birçok kişi Dari Farsçası ile konuşabildiğinden, bu dil ülkenin ikinci resmî dili olarak kabul edilmiştir. Çok fasih bir dil olduğu söylenen Dari Farsçası'na Afgan halkı ilgi göstermiş ve birçok farklı dile sahip olan kişinin anadili durumuna gelmiştir. Hatta bazılarına göre Dari Farsça'sı ile konuşmak moderniteden sayılmıştır. "Genellikle ticaret ve ziraatla uğraşan Tacikler, son zamanlarda devlet idaresinde önemle mevkilerde yer almaya başlamışlardır.¹³⁰ Taciklere, Afganistan'da diğer yaygın bir şekilde "Farsevan" (Farsça konuşan) da denilmektedir.

2.3.1 Tacik İsmi

Tacik isminin ortaya çıkışı ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki "Tazik" yada "Taziek" olarak söylenmiştir. Eskiden Türklerin "C" harfini söylemedikleri için "Tacik" ismini "Taziek" demişlerdi diye görüş bulunmaktadır. Tacik kelimesinin ortaya çıkışı ile ilgili tam tarih verilmemektedir. Tacik ismi 14 y.y Amir Timur Köragon'ın "Manam Timuri Jahankiço" eserinde geçmektedir. Enoyatullah Şahrani'ye göre, Tacik kelimesi Türkçe olan "Tacliktan"tan alınmıştır. "Taclık" yani "taç" sahibi olan, padişah veya sarayda yetkili kişilere denilmiştir. Arap fetihlerinden sonra sarayda yetkili kişilerin çoğu Taciklerden olmuştur. Farsçanın sarayı dili olarak kabul görülmesi de buradan gelmektedir. Farsça konuşan bu kişileri Tac sahibi denilmiş, "Taclık" zamanla yuvarlanarak Tacik olmuştur.¹³¹ Ayrıca, Aria devletinin ilk padişahı olan Kiyumars'a Tac giydirilmiş ve "Tacli" olarak tarihe geçmiştir. Taciklerin soyu da "Kiyumars'a" dayandırılmaktadır.

¹²⁹ HAYRE, a.g.e s.26.

¹³⁰ YILMAZ, a.g.e. s.38.

¹³¹ ŞAHRANİ, a.g.e s.30

İkinci yaygın olan bir diğer görüş ise, “Taz” kelimesi Arapça olup “Tazik”ten gelmekte ve zamanla Tacik olmuştur. Tacik isminin Arapçadan geldiği idealarda ilgili şu fikirler mevcuttur. “Tacik” kelimesi kaynaklarda da kaydedildiği gibi Araplar tarafından söylenen “Taz” veya “Tac” kelimesinden ortaya çıkmıştır. Pers ülkesinin güneyini ele geçiren Araplar evlilik yoluyla başka milletlere karışan kendilerinden önceki soydaşlarına “Taz” veya “Tac” ismini vermişler.¹³² İslam, Türkistan coğrafyasına bugünkü İran bölgesinden gelmiş olup şüphesiz ki burada Farsça konuşan toplumun tebliğ dili de Farsça olmuştur. Türkistan halkına tebliğ Farsça olmuştur. Araplar bu dille Türkistan’a girmişlerdir. İlk önce halk bunlara “Tazik” ve sonrada zamanla Tacik demeye başlamıştır.¹³³ Eskiden şöyle bir gelenek varmış ki herkes İslam dinin bayraktarlığını yapsa ona Arap diye hitap edilmiş, Tacikler de bölge halkları içinde en erken Müslüman olan kavimdir ve bunlara Türkler, Tacik demişlerdir. Tarih’te de Türk hâkimleri İranlı soylulara Tacik demişler, aslen Pers olan bu topluma Tacik ismini veren de Türkler olmuştur.

Tacik kelimesi ile ilgili diğer bir görüş ise Türkler, Farsça konuşan gruplara “Sart” veya “Tot” demişlerdir. İran ve çevresinde yaşayan gruplara bin yıl önce ki Kaşgarlı Mahmud “Tot” ismini vermiştir ve bu konuda bir sözü da vardır “Totsiz Türk Bulmas- Başsiz Burk Bulmas” yani (Türk, Taciksiz-Baş Şapkasız olmaz) diyerek iki toplumun yakınlığını belirtmiştir.¹³⁴

Tacikler hakkında Alişer Nevai şöyle demiştir; Tacikler ve Türkler hakkında kimse yoktur ki yazmamış ve çizmemiş olsun, kendi edebiyatlarında Türk yazar ve Şairlerin Taciklerle birlikte kendi eserlerini süslemişlerdir.¹³⁵

2.3.2. Darice

Bu dil Afganistan’da Darice, İran’da Farsça ve Tacikistan’da Tacikçe ismi verilmiş olup üç şiveden ibarettir. Ama biz burada bu dili açıklarken Darica, Farsça veya Tacikçe ismini vererek veya bu üç isimden her birini kullansak bizim için bir sakıncası yoktur çünkü bir diller üç ayrı ülkelerde yaşarlar ve hepsi aynıdır sadece biraz şive farklılığı bulunan tek bir dildir. Bu dilin Afganistan’da Dari olmasının nedeni, Dari(darra) tan alınmış yani Türkçe

¹³² HAYRİ, a.g.e. s.27

¹³³ ŞUKURZADE, a.g.e, s.43

¹³⁴ ŞAHRANİ, a.g.e s.30-31

¹³⁵ ŞUKURZADE, a.g.e. s.34.

telaffuzuna göre dere yani dağdan oluşmuş dereden gelmektedir. Taciklerin büyük çoğunluğu dağlarda derelerde yaşamaktadır. Tacikistan ve Afganistan'daki Taciklerin yaşadıkları bölge halen dağlık alanlardır. Bu yüzden Dari ismi dağlık kişileri söylendiği tahmin edilmektedir.

Tacikler kendi dillerini Kekliğin sesine benzetmişlerdir tabii ki derelerde, dağlarda ve kırlarda, hayvanlar ve kuşlar yaşarlar, “Dari” diline konuşan halklar eskiden genelde vahşi hayvanlardan korkup, dağların aralarında yaşarlarmış. Bu yüzden kendi dillerini kekliğin sesine benzetmiş yani bizim dilimiz kekliğin seyremesi (ötmesi) gibi demişler bunun Farsçası yani (kauki dari) derenin kekliği anlamındadır. Fars edebiyatında şiir söylemek çok revacdır. Fars edebiyatı şiir söylemeye yatkın olduğu söylenir. Ayrıca Afganistan ve Tacikistan'da yaşayan Taciklerin yaşadığı bölgelerde keklik önemli kuş turu olarak kabul edilmektedir.

İkinci anlamı ise, “Der” (der-bardan) alınmış derler, (Sasaniler) zamanında yani İslam'dan önce de söylenmiş olup (dergâh) yer mekân anlamına gelmektedir. Tacik olarak bildiğimiz kişiler Arap fetih sonrasında da saraylarda yaşamışlar bu yüzden saray dili olarak kabul edildiği söylenmiştir. İslam âleminin bayraktarlığını yapan ve halka dini anlatan kişilerin Fars olmasından dolayı Fars dili yaygınlaşmıştır.¹³⁶

Şimdi Dari dili Afganistan da ikinci resmi dil olup hatta Özbekler, Hazaralar, Türkmenler, Aymaklar ve Peştunlar arasında ortak dil olarak kullanılmaktadır. Kuzey Afganistan'da birçok Özbek veya Türkmen resmi konuşmaları Farsça yapmaktadır. Bunun daha da anlaşılabilmesi için, Dari dilinde konuşan halkların Türk kavimleri ile yakınlığı ve yaşadıkları şehirlerden, bölgelerden başlayarak devam edeceğiz.

Tacik kelimesi eski olmasa da Tacikler, İran kavimlerindedir “Hurasan” coğrafyası ve “Mavraunehir” bölgesinin eski halklarından.¹³⁷ Tacikler ve Türkler asırlardır bir bölgede iç içe yaşamışlardır. Hatta İran kaynaklarının bazılarında Tacik ve Türkler aynı halk olarak görülmüştür. Kültür yakınlığının olmasına rağmen dil, ırk ve sema yapısında farklılıklar göstermektedir. Bunu inkâr etmek mümkün değildir ki “Tacik Tarihi Türksüz”, “Türk Tarihi Taciksiz” tamamlansın bu iki toplumun tarihi, iç içe geçmiştir.¹³⁸ Horasan topraklarında sadece Taciklerin yaşadıkların iddaa etmek doğru olmamaktadır. Türkistan ve Horasan topraklarında Türk olmayan ama Türklerle kardeş olarak yaşayan topluluklar olmuştur.

¹³⁶ ŞUKURZADE, a.g.e, s.35

¹³⁷ ŞUKURZADE, a.g.e, s.37

¹³⁸ ŞAHRANİ, a.g.e s.27

Şimdi Türkistan coğrafyasının halklarından biri olan Tacikler, İran kavmine mensup olmuştur. Tarihi derinlikleri baktığımız zaman bölgede eskiden yaşayan halklardan biri “Suğdiyon” ve “Harezimşahlar” resimleri “Daryoş’un” mezarlığında (m.ö.486-522) yerleşmiş gözüküyor. Belgeler Taciklerin bu coğrafyanın eski halklarından olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu belgelerin “Suğdi” ve “Horazmi” dillerinde yakınlığını gün, ay ve yerleşim yerlerinde görmektedir. Bu benzerlikler Orta Asya’da Türk ve Tacik ağızlarında görülmektedir.¹³⁹

Tacikler görünüş şekilleri yüz seması güzelliği siyah kalın kaşları ile meşhurdur. Tacikler Orta Asya’nın halklarından olup en eski medeniyeti sahiptir. Kültür ve Sanat açısından Türklerle aynı gelenekleri paylaşmaktadır Nevruz, bahar bayramı olarak Türkler ve Tacikler arasında kutlanan ortak bayramdır. Orta Asya halkların Müslümanlığı kabul etmesi ile birlikte kültür, sosyal yaşam sanat tamamen aynı olmuştur diyebiliriz.

2.3.3. Taciklerin Yaşadığı Vilayetler

Badahşan; Afganistan’ın dağlık vilayetlerinden biridir. Çin, Tacikistan ve Pakistan’la sınırı vardır. Bu vilayette % 75 Dari diline konuşan nüfusu vardır ki onlar Badahşan’ın merkezinde, ilçelerinde ve genelde köylerde yaşarlar. İşleri hayvancılık ve tarımcılıktır. Bu vilayetin dünyaca ünlü bir özelliği vardır, o da dağlarının yüksek olmasıdır. Badahşan tarih kültür zenginliği olan bir şehirdir. Tarihi olaylar ve istilalar ardından nüfusu değişmiştir. Bu il dağlık olduğu için Afganistan içinden gelecek düşman karşısında, kendilerini savuna bileceklerini düşünmüşlerdir. Badahşan halkının ataları eski Özbek diline ondan sonra Fars dilinin Dari şivesini konuşmaya başlamışlardır. Bugünde Badahşan’da Özbek nüfusu mevcuttur. İskender işgali zamanında Badahşan halkı savaşlarda kendi kültürünü ve bölgesini korumak için can pahasına uzun süre mücadele etmişlerdir. Bu il de yaşayan halk düşman karşısında yenilmiş olsa da hep mücadelecilik ruhunu terk etmemiştir. Tacikler, Badahşan ilinin Manzar, Neci, Yazğulom, Ruşon, Birtang, İşkaşım, Vahhan, Suhanon ve Kiron-Mencan’ın derelerinde yaşamışlardır. Bu eski isimler hala kullanılmaktadır.¹⁴⁰

Takhar veya (Taliqan): Takharın eski ismi (Taliqan) dır, (tula qan) yani Türkiye, Türkçesi kan dolu anlamındadır. Cengiz Han zamanında bu vilayette o kadar savaş olur ki çukurlar, nehirler, sokaklar her yer, kanla dolmuştur. Cengiz Han savaşı çok zorla kazanmış ve çok kan dökülmüştür. Bundan dolayı bu vilayetin merkezinin ismi hala Taliqan’dır,

¹³⁹ ŞUKURZADE, a.g.e s.39

¹⁴⁰ ŞUKURZADE, a.g.e. s.231-233

Tacikistan ile de aynı zamanda sınırı vardır. Afganistan'ın kuzey ve kuzey doğusundadır. Bu vilayetin % 20'lik nüfusun Tacikler oluşturmaktadır. Tacikler Takhar merkezinde ve İlçeleri; Farkharda, Orsacda, İşkemiş, Çahab, Rustaq, Daştıqala, Khaceghar ve köylerde yaşamaktalar. Ticaret, hayvancılık, kuru tarımla meşgullerdir. Ayrıca Takhar vilayeti Afganistan'da birinci yeşil vilayet olarak bilinmektedir.

Kunduz: Zehirridin Muhammad Babür Şah zamanında Babür'ün annesi tarafından verilmiş bir isimdir “gündüz” anlamında Türkçe'deki gün veya gündüz Özbekçe de kunduzdur. Babür Şah, Şaybani Han ordusu ve kendi ailesiyle gece Amu nehrinden geçip bugünkü Kunduz'a gelip uyurlar sabah erkenden Babür'ün annesi yerinden kalktığı zaman bakıyor ki sabah olmuş hemen Babür'ü kaldırıyor. “ Kalk oğlum kunduz olmuş” der, Babür yerinden kalktığı zaman kendini kumlu bir ormanda buluyor o zaman kendiyile gelen kabinesine derki buranın ismini bundan sonra “Kunduz” deyin'der. O zamandan beri yani on beşinci yüz yıldan beri Babür'ün verdiği isim kullanılmaktadır. Kunduz vilayeti de Tacikistan'la sınırda olup, Afganistan'ın kuzeyindedir. Şerhan-bandar gümrüğündeki köprü Tacikistan ve Afganistan ticaretinde önemli yeri olan gümrüklerinden biridir. Bu vilayetin % 15 Taciklerdir. Şehir merkezinde ve çok az bir kısmı İmamsahip, Daşti-Arçi ilçesi ve Hanaabad ilçesinde yaşamaktadırlar. Şehir içindekiler ticaretle ve etraftakiler işçi olarak yaşamaktalar.

Bağlan: Özbek Türkleri tarafından verilmiş bir isimdir. Bu ismin nedeni Tacik Hanlarından biri, Babür komutanlarından birini misafir olarak davet etmiş ama bu davet Babür Hükümdarı için bir tuzaktı, hükümdar daveti kabul edip gitmiş orada onun el ayakları bağlanıp hapishaneye atılmış ve ondan dolayı orasının ismini bağlan koymuşlar. Bu vilayet Hindu kuş dağlarının kuzey tarafındadır yani Afganistan'ın kuzey tarafından bir az merkezdedir. Beton ve şeker fabrikası Afganistan'ın en büyük fabrikalarındandır. Bu vilayette yüzde 50 Tacikler vardır bu vilayetin merkezi “Polikhumri” olup ilçeleri; Nahrin, Andarab, Kelegey, Duşi, Hincan'dır. Ayrıca bölgeye yakın Tacikler Saleng dağlarındaki derelerde de yaşıyorlar. Dağlık bölgedir ve temel geçim kaynakları meyvedir.

Samangan: Afganistan'ın tarihi vilayetlerinden biridir Taht-i Rustam bu ilde bulunmaktadır. Samangan, Afganistan'ın kuzey tarafında olup vilayetin gelirini en çok badem oluşturmaktadır, bu vilayetin bademi özellikle İngiltere, Amerika, Hindistan ve diğer ülkelere gönderilmektedir, ayrıca çiftlik hayvancılık geliri çoktur. Bu vilayetin en ünlü tarihi eserlerinden biri Rüstem Tahtı'dır ve onun etrafındaki mağaralardır. Bu vilayette % 20 Tacik nüfusu, Özbek ayrıca % 5 civarında tahmin edilen Peştunlar yaşamaktadır.

Balkh: Bu vilayetin ismi Balkh ve şehir merkezinin ismi de “Mezarı Şerif”tir. 5500 yıl tarih sahibi olan bu şehir Ticaret, Sanat, Bilim, Edebiyatı ile dünyaya tanılan şehirlerden biridir. Baktarrian devletinin merkezi Belh olmuştur. Bölgenin Horasan olarak adlandırıldığı zaman Ümmül-Bilad (şehirlerin annesi) ismini kazanmıştır. Balkh tarihi şahsiyetler olan İbni Sina, Mevlana ve birçok bilim adamlarını dünyaya armağan eden vilayettir. Bu vilayet Afganistan’ın kuzeyindedir, Özbekistan’la sınırda olup, “Hayratan” geçiş gümrüğü bulunmaktadır. Hayratandan sonra Afganistan’ın Herat’aki İslam-kale gümrüğü ikinci büyük gümrüktür. Sadece Afganistan ve Orta Asya ticari ve siyasi ilişkilerini bağlayan değil hatta Kültür ve geleneklerini saklayan köprülerdendir. Bu vilayette çoğunluk Tacik, Peştun ve Hazaradır, Tacikler genelde vilayetin merkezi, Hayratan ilçesi, Taşqurğan ilçesinde yaşarlar diğer ilçelerde de az çok mevcuttur, genellikle ticaret, sanat ve devlet dairelerinde çalışmaktadırlar. Peştunlar, Balkh ilçesinde çoğunluktadır ve başka ilçelere az çok yaşamaktadırlar. Ticaret, tarımcılık ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Özbek ve Türkmenler şehir merkezi ve Zahiridin Faryabi, ilçesi Belkh ve diğer bölgelerde yaşamaktadır. Özbekler genelde kendi dillerini kaybetmişler ve Farsça konuşmaktadırlar.

Cuzican: şehir merkezi Şibirgan’dır Afganistan’ın önemli vilayetlerden biridir. Çünkü Afganistan da Gaz ve petrol maadeni bu vilayettedir. Bu vilayetin Gazı, Özbek lider General Abdürreşd Dostum zamanında (1991-2005) bedavaydı. Ayrıca bir de bu vilayetin gazın Belh’e taşınmış ve Balkh vilayetindeki Kodiberq Fabrikası faaliyet göstermekteydi. Bu vilayette %10 gibi Tacikler yaşamakta olup ve ticaretle meşgullerdir. Cevzıcan ilinde çoğunluk Özbek, Türkmen olup azınlık nüfuslar ise Arap, Peştun ve Hazaralardır.

Saripol vilayeti Afganistan da merkezi vilayetlerden sayılır. Bu vilayette Badahşan gibi dağlık vilayetlerdendir. Bu vilayetin yüzde 10 Taciklerdir. Şehir merkezi ve etraflarında yaşıyorlar. Ticaret ve tarımla uğraşırlar. Afganistan’ın petrol açısından en zengini ve kuzey vilayetlerin meyve yetişme alanı olarak en zengin yerlerinden biridir. Saripul ayrıca Obi-hava güzelliği bakımından da meşhurdur. Bu vilayetin çoğunlukta Özbek, Arap, Tacik, Hazara ve Türkmenler yaşamaktadır.

Badğes: Afganistan’ın kuzey batısındadır. Türkmenistan’la sınırda olup sorunlu vilayetlerden biridir. Bu vilayette Tacikler, Özbekler, Peştunlar ve Hazaralar yaşıyorlar. Taciklerin çoğunlukta olduğu illerden biridir ki devlet dairelerinde ve ticaret alanında çalışmaktadırlar. Dini bağlılıkları ile tanınan toplumun yaşadığı ve sorunların yaşandığı bir ildir.

Herat: Afganistan'da tarihi vilayetlerden biridir. Herat eskiden Őu ana kadar Afganistan'da en bűyűk vilayeti sayılmakta olup İpek yolu űzerinde yer almıŐtır. Herat geçmiŐte Çin'i Avrupa'ya kavuŐturan vilayettir. Çin'den yola çıkan karavan Herat'an geçip Tűrkiye ile Avrupa'ya kadar yolcu olurdu. Bu kıtaları kavuŐturan ve insan iliŐkisini saklayan İpek Yolu, bu sebeple Herat medeniyet ve ilim mekânıdır. Herat'ın İŐlam-kala gűmrűĐű Afganistan'ın yűzde 47 gelirini saĐlayan gűmrűĐűdűr. Herat'ta % 60 Tacikler yaŐamaktadır. Herat'a Darice biraz deĐiŐik olduĐu için zebani ‘‘Farsiye-Deri’’ derler. AĐızları Afganistan'ın baŐka semtlerine gűre çok farklıdır. űnkű bu vilayet İran sınırındadır ondan dolayı konuŐmaları İran Őivesine çok benzemektedir. Bu Taciklerin yanında Őzbekler, Aymaklar, Hazaralar ve Tűrkmenler yaŐamaktadır.¹⁴¹

Farah vilayeti de İran sınırındadır ama nűfusu azdır yani sadece bu vilayetin deĐil, batıda olan vilayetlerin hepsi yűzűlűmű olarak bűyűk ama nűfusları azdır, bu vilayette yaŐayanların % 37' si Tacik'tir. PeŐtun ve Kűchi çoĐunlukta ve Hazara'da yaŐamakta olup ticaret ve tarım hayvancılık ile uĐraŐmaktadır. Gur, Afganistan'ın orta batısındadır. DaĐlık vilayetlerdendir. Tacikler bu vilayette yűzde 40'tır. Őehir merkezinde, ilçelerde ve kűylerde yaŐamaktadırlar. En çok hayvancılık ve kuru tarımla uĐraŐıyorlar. Bu Őehirde ayrıca PeŐtun, Hazaralar, Aymaklar ve KızılbaŐlar da yaŐamaktadır.

Daikondi orta Afganistan'da olup, Tacikler %10 civarındadır. Afganistan'ın yeni vilayetlerinden biridir. Dağlık bűlgelerden oluŐmaktadır, yaŐamak çok zordur. PeŐtunlar, Hazaralar, Aymak ve Őzbekler yaŐamaktadır. Geçimlerini havyacılık ve bağcılıktan sağlarlar.

Parvan Afganistan merkezindedir % 85 Tacik ve diĐeri PeŐtunlar ve PaŐailer yaŐıyor. Ticaret ve tarımla ilgileniyorlar ve bu vilayetin en çok geliri űzűmdűr hatta kuru űzűmű Avrupa ve Asya űlkelerine ihraç ederler.

PanŐer Afganistan da yeni teŐkil olan bir kűűk vilayettir ve bu vilayet çok daĐlık ve yeraltı kaynakları bakımından zengindir. ŐrneĐin: Zűmrűt madeni dűnyaca űnlűdűr, bu vilayettin bűyűk nűfusu Tacikler çok az bir nűfusta Hazaralar yaŐıyorlar ama Hazaralar Őii'e deĐillerdir. Nűfusu 45 bin olarak tahmin edilmektedir. Bu ilin etrafı tamamen daĐlar ile kaplıdır ve daĐlık alanın ortasında olmasından dolayı bűlgeye Dariye PanŐer denilmektedir. Rusların Afganistan'da giremediĐi tek yer bu bűlgedir.

Kapisa: Afganistan'ın orta doğusundadır. Bu vilayette çoğunlukta Tacikler (%30), Peştunlar (%27) ve Paşailer (%17) azınlık olarak Hazara ve Nuristaniler vardır. İnsanların

¹⁴¹ ŞUKURZADE, a.g.e s.239

gelir kaynağı hayvancılık ve bağcılıktır. Nuristan’da yüzde 25 gibi Tacikler yaşıyor. Nuristan Peştunlar mevcut ve ayrıca azınlıkta Paşailer’da yaşamaktadır. Dağlık alandır bağcılık ve hayvancılıkla geçinmektedirler.

Kabil: Afganistan’ın başkentidir. Burada Tacikler (%45) ve Peştun, Hazara, Özbek, Türkmen, Balochi, Paşai ve diğer azınlıklar yaşamaktadır. Gazne de Afganistan’ın tarihi vilayetlerindedir ve burada Tacikler (%30) Peştun (%40) Hazara (%20) Hindu (%5)’dir.¹⁴² Nimruz: Bu vilayette de Tacikler az çok var ama ne kadar oldukları belli değil, çünkü sorumlu vilayetlerden biridir. Çoğunluk olarak Baloçiler ve Peştunlar yaşamaktadır.

Celalabad: Bu vilayetin ismi “Celal” ve “abad”dan gelmektedir. Abad (kurmak) ikisinin birleşiminden gelmektedir. Bu şehir Babür’ün torunu Celaleddin Şah tarafından kurulmuş. Afganistan’ın en sıcak vilayetlerindedir. Eskiden Babür ve Afganistan deki başka padişahlar, kışın bu vilayette tatil için kışı sıcak ve keyifli geçirmek için bu vilayete gidiyorlardı. Ne yazık ki Özbekler böyle bir yeri kurdular ama Özbek ismiyle yaşayan kimse bile yoktur. Peştunlar, Tacikler, Paşai ve azınlık olarak Gujjar olarak geçen Sindh-Hindular yaşamaktadırlar.

2.3.4. Taciklerin Siyasi Oluşumu

Taciklerin siyasi partisi 1968 yılında kurulan Cemiyeti İslami’dir. Cemiyetin ilk lideri Üstat Muhamad Musa Tavani yardımcısı ise daha sonraki yıllarda Parti başkanı olan Burhanidin Rabani olmuştur. Başlangıçta radikal bir parti olması ile birlikte parti üyeleri arasında öğretmen, mühendis, doktor gibi meslek sahibi kişilerin olması bugün Cemiyeti güçlü bir parti konumuna getirmiştir. Afganistan’da okuma yazma oranı düşük olması sebebi ile parti yöneticileri devlet kadrolarında uzun süre kalabilmişlerdir. Cemiyeti İslami’nin Askeri Kanat sorumlusu olan Ahmadşah Masud, Penşerlidir. Şurayi Nizar (Denetim Konsey) başkanı olmuştur. Şurayi Nizar partiye yönlendiren parti içinde parti olmuştur. Aynı zamanda Cemiyetin İslami’nin Çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. Şurayi Nizar'a Ahmad Şah Mesudun etkisi her zaman hissedilmiştir. Şuraya Tacik olmak şartı ile parti içinde uzun süre görev yapan kişileri şuraya kabul etmişlerdir. Şuray-i Nizar 1992 yılında, Ahmadşah Masud, Atamuhamd Nur, Mir Karim ve Dr. Abdullah Abdullah tarafından kurulmuştur. Bu isimlerde göstermektedir ki Cemiyet’in Parti kadrosu tamamen Taciklerden oluşmaktadır. Cemiyet-i İslami, Afganistan’da iç savaşın başlamasına sebep olan partilerden biridir.

¹⁴² <http://en.wikipedia.org/wiki/Ghazni> (15.05.2011)

Rusların Afganistan'a girmesinden sonra Cemiyet İslami'nin parti politikası faaliyetine kısaca bakarsak bu dönemde Cemiyet militanları okulları yakmış, öğrencileri okula gitmelerini, kadınların ise devlet dairelerinde çalışmalarını yasaklamıştır. Kadınların peçe takma, erkeklere sakal bırakma ve camiye gitme mecburiyeti getirilmiştir. Ayrıca kırsal bölgelerde yaşayan cahil kitle hedef alınarak yoğun propaganda yapılmıştır. 1992'den sonra parti kendini Demokratik bir parti olarak göstermeye başlamış, askeri kanadın desteği ile devletin önemli kadrolarına sahip olmuşlardır. Cemiyeti İslami'nin resmi olarak başkanı Rabani olsa da askeri kanadında bulunan Ahmadşah Masud Partinin asıl Lideri olmuştur. Rabbani ise sembolik olarak kalmıştır. 9 Eylül 2001 tarihinde Ahmadşah Masud Talibanlar tarafından suikastta şehit olmuştur. Burahindin Rabbani bugünkü partinin ve "Şuroyi-Sulh" teşkilatının başkanı olmuştur. Burhanidin Rabbani 21.09.2011 tarihinde evinde Taliban tarafından intihar saldırısı ile öldürülmüştür.

Tacik siyasi oluşumu, İslam görüşü adı altında örgütlenmeye gitmiştir. Bugünkü İslami değişimi Tacikler arasında iki şekilde görülmektedir. Biri Herat'ın İran'a yakın olmasından dolayı bölge halkı Şii mezhebine yakınlaşmıştır. Şii mezhebi Afganistan'da giderek artmaktadır. Diğer Tacikler Sünni'dirler ve Herat siyasi oluşumları ile ayrışma gittikçe artmış bulunmaktadır. Cemiyet İslami güçlü kadrolarından olan General Fahim ve Ustad Atto Nur ve Yunus Kanunui Parti içinden farklı ve bağımsız hareket etmektedirler. Cemiyetin eski kadrosu önceki idare ve disipline sahip olmamakla birlikte kendi aralarında çekirdek kadrolara da bölünmüşlerdir.

Rusların Afganistan'dan çekilmesinden sonra Cemiyeti İslami, Hizbi İslami ve Cunbişi Milli İslami kendi aralarından savaşa girmişlerdir. Cemiyeti Partisi her zaman Hizbi İslami ile çatışa gelmiştir. Cemiyet aynı zamanda Cunbiş Partisi ile de Sorunlar yaşamış ve çatışmıştır. Bugün cemiyet partisi üyesi olan güçlü isimlerinden Yunus Kanuni kendi ayrı bir parti kurmuştur. Cemiyet partisi eski idareye sahip olmayıp bölünmüş durumdadır. Etnik kökeni dayalı partilerin en güçlüleri arasında yer alan Cemiyeti İslami, Afganistan içinde Şah Mesuda dayalı ve onun vefatı ardından halkın arasında popüler hale gelmiştir. Cihat döneminden ve Taliban'la savaşan gruplar arasında en büyük kurbanı veren parti olarak görülmüş ve böylece Boon konferansında da en önemli mevkiler bu parti başındakilere verilmiştir.

2.4. AFGANİSTAN TÜRKLERİ

2.4.1. Türklerin Afganistan'da Varlığı

Afganistan toplumu yıllarca süren imparatorluk, işgaller ve siyasi baskılar sonucu meydana gelen tahrip ve kaosun etkisiyle karışık bir toplum durumundadır.¹⁴³ Asırlardır kuzey Afganistan'da yaşayıp kendi emir ve beyleri tarafından yönetilen Afganistan Türkleri, sonradan Afganistan hükümeti kontrolü altına girdiler. Afganistan'da Türk varlığı m.s. 50'li yıllarda İskitlerle başlar, daha sonra bölgeye hâkim olan Akhunlar, Halaç Türkleri olarak bölgede bulunmaya devam etmişlerdir. Türk Hakimiyeti 10'ncu asrın sonlarında Gazneliler, 1041 den sonra Selçuklular, 12. asır sonları Harzemşahlar sonra Timurlular ve nihayetinde Nadir Sah (Afşar) ile devam eder.¹⁴⁴

Türkler bugünkü Afganistan'ın Kuzey kesiminde otururlar. Bu bölgeye "Afganistan Türkistan'ı" daha doğrusu "Güney Türkistan" denir. Yayılış sahalarının güney sınırını, Hindukuş dağları teşkil etmektedir. Afganistan'daki en kalabalık Türk Kavimleri; Özbekler, Türkmenler ve Aymaklardır. Ayrıca Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Kıpçaklar ve Karluk boyları da buradaki Türk cemiyetine dâhildir. Türkler kuzey Afganistan'ın büyük etnik nüfusu oluşturmaktadır. Afganistan'daki etnik dağılım içinde Türklerin durumu ve nüfus dağılımını, değişik çalışmalarda farklı yorumlandığı görülmektedir. Bu farklılık daha çok Hazara ve Aymakların Türk olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmıştır. "*Afganistan ve Türkler*" isimli çalışmasında Saray, bu iki etnik gurubu Türk boyları içerisinde kabul etmektedir.¹⁴⁵ Benzer şekilde, *Dünyada Türkler* isimli çalışmasında, Londra Üniversitesi Asya tarihi profesörü Malcolm Yapp, Hazaraların Türkçe konuşmamasına rağmen Hazara ve Aymakların Türk veya yarı Türk kökenli olduğunun kabul edildiğini belirtmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca Afganistanlı yazar Enoyatullah Şahrani, Hazaraların Türk-Moğol olduğunu belirtmektedir.

Türklerin Afganistan'daki mevcudiyeti iki şekilde bilinmekte; birinci olarak Türkler Afganistan coğrafyasının farklı bölgelerinde ve özellikle kuzey Afganistan'da M.Ö İskender'den önceden de bugünkü Afganistan coğrafyasında yaşıyorlardı. 10 Alman Bilim Adamının Araştırmalarına göre "Avisto" kitabında "Zerdüştilik" zuhur ettiği zamanlarda Afganistan ve Türkistan'da Türklerin farklı tayfaları (Hunuha, İskitinho, Masajitho, Sakaho,

¹⁴³ ZİYAYE, a.g.e s.32

¹⁴⁴ ZİYAYE, a.g.e s.33

¹⁴⁵ SARAY, Mehmet, **Afganistan Türkleri**, s.12-14, Norullah, a.g.e s.18

¹⁴⁶ YAPP, Malcolm, "**Afganistan'da Türk Halkları**", **Dünyada Türkler**, Say Yay., 1995, İstanbul, s.50., NORULLAHK, a.g.e s.18

Qing) gibi tayfalar yaşamıştır.¹⁴⁷ Tarihçilerden Mir Muhamad Sidik'e göre Türkler yüzlerce yıl M.Ö doğu ve merkezi Türkistan'dan Afganistan'a gelmişler. Türkler o kişilerdir ki tarihte onların "Nuh" a.s oğlunun soyundan geldiğini bilirler. "Afrasiyab" Türklerin atası demişler ve "Kiyumars"da Taciklerin atasıdır. Diyorlar ki Türkler "Yofas bin Nuhun" evlatlarıdır. En doğrusu "Türk" o tayfanın ismidir ki Türkistan'da Tatar, Moğol, Uyğur, Kırğız Kazak, Özbek vb Türklere denir, bunların hepsi birdir. Dilleri bellidir Türk dili hepsi bir birine yakındır. Pakistanli yazar Ananad-Raj, Türk topluluğu Yofaz Bin Nohun evlatları olduğunu belirtmiştir. "Ğiyosul-Ğat" *Afganistan Halkı* eserinde, Türkler temiz Tazik¹⁴⁸ tayfasının en kudretli halkı olarak söylenmiştir.¹⁴⁹ Nozimul Akbar, Türk o kavimin ismidir ki "Bedevi" konusu ile birinci kez miladi altıncı asırda görülmüştür. Aynı asırda "Bedevi" Türklerin büyük imparatorlukları Moğolistan ve Kuzey Çin'e kadar uzanmaktaydı. Nazimul Akbar, Türkler eserinde Türk kelimesi sevgili ve güzel anlamına geldiğine söylemiştir. *Dehuda* tarihindeki kaynaklarda Türkleri iki bölüme ayırmıştır "Moğol ve Tatar" bu isimle meşhurdurlar.¹⁵⁰

Türk kelime anlamı olarak sevgili ve güzel anlamlarında gelmiştir. Türkistan mecazi anlamı "Terk" ve "İslam" manasına gelmektedir. "TERK" aynı zamanda doğu Türkistan'da bulunan bir dağın ismidir. Türk ismi buradan geldiği inanılmaktadır. Ayrıca Türk kelimesi isim olarak "ALTAYLI" (Turanlı) kavimlerini ifade etmek üzere 420 yıllarına ait bir Pers metninde, daha sonradan "Türk-Hun" (Kudretli-Hun) tabirlerinde geçtiği bilinmektedir. İran kaynaklarında Türk sözü "Güzel İnsan" karşılığında kullanılırken, XI. yy'da Kaşkarlı Mahmut "Türk adının Türkler'e Tanrı tarafından verildiğini belirterek "Gençlik, kuvvet, kudret ve olgunluk çağı" demek olduğunu bir kez daha belirtmiştir. Tarihçiler ise Türk kelimesinin "Güçlü-Kuvvetli" anlamına geldiğini kabul etmektedirler.¹⁵¹ Turan kelimesi, bugünkü Doğu Türkistan, Uyğur bölgesinde "Tur-malik" oğlu Firaydunun ismi "Turan Şah" yani Çin Padişahı, Çin Şahı şeklinde geçmektedir. Turan kelimesi Minrovskinin yazısına göre İslam Ansklopidisi "Hududil Olam" 63 sayfasında "Abu Rayhoni Beruni" diyor ki " Kabilde Türk padişahları hüküm sürmüşlerdir Onlara Tibetli'dır. Tibetlilerin ilk padişahî "Birehtegin" olarak geçmektedir.¹⁵² Alberunin araştırmasına göre İslam yazarları "Redbilon" eserinde 79-Hicri yılındaki Kabilistan Padişahını Türk demişlerdir. Aynı dönemde Taharistan bölgesinde

¹⁴⁷ ŞAHRANİ, a.g.e s.48

¹⁴⁸ Tazik burada Arap kavmine yakın olan Müslümalik silahşorlar için kullanılmıştır.

¹⁴⁹ ŞAHRANİ, a.g.e. s.49

¹⁵⁰ ŞAHRANİ, a.g.e. s.50

¹⁵¹ <http://www.msxllabs.org/forum/satirlarla-turkiye/24296-turk-adinin-anlami-ve-kokeni.html#ixzz1YwyChvTA> (22.09.2011)

¹⁵² ŞAHARANİ, a.g.e. s.50-51

“Tarduşot” isimli Türk Padişahî hüküm etmekteydi. Bu han, Yılduz Han oğlu ve Kauşangın damadıydı. Bu eserlerde onların Türk olduğunu teyit ediyor.¹⁵³

Karakurum Padişahlarından biri olan Melük-Yazdi eski adı “Ataykhan” ve Ata-Han olarak geçmektedir. Aslen Türk nesline mensup olmuştur. “Ataykhan” gerçek ismi “Ata-Han” olmuştur.¹⁵⁴ Malük- Yazdı Karaqurum Hanlığı başında olmuştur “Karakurum” bugünkü Afganistan’ın Kunduz’da bulunan bir Vilayetin ismidir. Afganistan coğrafyasında “Tür” kelimesi o kadar eskiye gitmektedir kesin bir tarih belli etmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca “Tür” kelimesi “Türk”ün kısaltmasıdır. “Türe”, “Turan” ve “Tür” sözcükleri “Türk” kelimesi ile bağlantılıdır. Türklerin aslı ile ilgili Afganistan Kaynaklarında şöyle geçmektedir; Nouh A.S üç çocuğu vardı. Yafas, Ham ve Sam’dı bunların Yafas soyundan geldiği Türk olduğu söylenmektedir.¹⁵⁵ “Akbarнома” İran yazarlarından Türk devlet geleneği hakkında şöyle demektedir; Şeyh İmam Zaii revayeti vardır: Benim “Terk” askerim vardır yerleri Maşrik’dir ve şöyle tarif etmiştir. Onlar dünyanın en güzel yerlerinde ve en yüksek mekân ve mertebelerindedir. Terk’lerin, merhamet, büyüklüğü saygı, cesaret özelliklerindedir.¹⁵⁶

2.4.2. Tarih Çizgisinde Afganistan Türkleri

Türkler, M. Ö. II. yüzyıldan itibaren bölgede 1747’ye kadar Afganistan’a ve bu coğrafyanın siyasi ve içtimai kaderine hâkim olmuşlardır. Bugünde Afganistan’da Türk Toplulukları varlığını muhafaza ettiği gibi, Afgan Kabilelerinin etnik yapısında Türk boyları mühim tesirler bırakmışlardır.¹⁵⁷

Afganistan’da görülen ilk Türk devleti M. Ö. II. yüzyılda Sakalardır. Hunlar tarafından batıya itilen Yue-çiler M. Ö. 140-130’da bütün Kuzey Afganistan’a hâkim oldular. Bir müddet sonra Yue-çiler beş prensliğe ayrıldılar.¹⁵⁸ Bu Prensliklerden biri olan Kuşan Prensliği diğerlerini itaat altına almak için M. Ö. I. yüzyılın ortalarından itibaren mücadeleye başladı ve tahminen M. S. 40 yılında mücadeleyi kazanarak Afganistan’a hâkim oldu. Kuşan devleti, topraklarını Hindistan’a kadar genişletti. Ancak, M. S. 220 yılından sonra Hindistan üzerindeki hâkimiyetleri kayboldu. Kuşanlar’ın Afganistan’daki üstünlüğü diğer bir Türk kabilesi olan Akhunlar tarafından sona erdirildi. Ancak, Kusan reisleri 880 yılına kadar Kâbil’de hüküm sürdüler. Akhunlar devleti VI. yüzyılın ortalarında Gök Türkler tarafından

¹⁵³ ŞAHARANİ, a.g.e. s.55

¹⁵⁴ ŞAHRANİ, a.g.e. s.56

¹⁵⁵ HUDUL, Alam; s.141, Şahrani, a.g.e, s.50

¹⁵⁶ ŞAHRANİ, a.g.e. s.51

¹⁵⁷ MERÇİL, s.7, Ziyaiye, a.g.e s.34

¹⁵⁸ BARLAS Kiyamüddin, “Afganistan Özbeklerinin Sözlü Edebiyat Örnekleri”. Türkistan Dergisi, Sayı: 2: İstanbul 1988, s. 11. ve ZİYAE, a.g.e, s.35

ortadan kaldırıldı. 560-650 yıllarında Maverâünnehir'deki, Samani emirlerinden Abdel-Malik'in kumandanlarından Alp Tegin Gazne'yi zapt ederek bu şehirde yeni bir Türk devletinin temellerini attı. Sabuk Tegin (977-997) ile Gazneli devleti tam manasıyla kuruldu. Sultan Mahmud'un zamanında en parlak devrini yaşadı. Afganistan bu devrede bir ilim ve ticaret merkezi oldu.¹⁵⁹

XI. Yüzyılda Afganistan'da Oğuz kütlelerinin akınları görüldü. Selçuklular, 1040'da Gazneliler'e karşı Dandanakan zaferini kazandıktan sonra, Afganistan'da hakimiyet kurmaya başladılar. Gazneliler daha sonra, Afganistan'da hakimiyet kurmaya başladılar. Gazneliler daha sonra, Selçuklu Sultani Sancar'a (1118-1157) tâbi oldular. 1197'de Gurlular, Gazneli devletine son verdiler. Ancak, kısa bir müddet sonra diğer bir Türk devleti Harezmsahlar Afganistan'a hâkim oldu. 1215'de Gazne'yi işgal ettiler, çok geçmeden Moğollar Afganistan'ı ele geçirdiler. Cengiz'e mağlup olan Harezmsahlar'dan Sultan Celaleddin Mengübirte hâkimiyeti Mogollara terk etti. Timur Beg devrinde (1370-1405) Afganistan tekrar diğer bir Türk devletinin hâkimiyetine giriyordu. Timur'lular devrinde Herat büyük bir kültür merkezi oldu.¹⁶⁰

XVI. yüzyılın başında Afganistan'ın Kuzeyinde Şeyban-i Muhammed (1500-1510) idaresindeki Özbeklerin kudreti gittikçe artmakta idi. 1505'de Kabil'i zapt eden Babür de Afganistan'da hâkimiyetini kurdu. Bu yüzyılda Afganistan, Safeviler ve Babüriler gibi iki büyük devlet arasında paylaşıldı. Afşarlar'dan Nadir Şah (1736-1747) Afganistan'ı idaresi altına aldı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra onun ordusundaki yüksek bir mevki işgal eden Ahmed Han memleketin ilk Afgan sülalesini kurdu.¹⁶¹

Belh yazarlarından "Sarvardon" kitabında Türkler dünyanın yarsını kılıç gücü ile hüküm etmişlerdir. Bundan ayrı tarihi ve kültüre yeler Türklerin dünya da büyük merası vardır mesela Afganistan'da Herat Abdileri, Camiiler, Medreseler, Saraylar ve Kervansaraylar, "Hide" Abidesi Celalabat'ta, Findakistan, Bağlan, Bamyân ve Mezârı-Şerif, Ay-Hanım Gaznede, Tilla-Tepe Cuzican'da bunlar hepsi Türk Tarihi eserlerdir.¹⁶² Karşılaştırmalarda Afganistan'da böyle tarihi eserler başka toplumların ve padişahlardan kaldığı gözükmemektedir. Edebiyat, Kültür ve Sanat açısından Timuriler döneminde Herat'a Sultan Hüseyin Baykara görüşü altında Amir Alişer Nevai, Mirza Baysan-kar, Mirza Şahrüh

¹⁵⁹ ZİYAE, a.g.e., s.35-36

¹⁶⁰ ZİYAE, a.g.e., s.36

¹⁶¹ BARLAS, Kiyamudin, **Afganistan Özbekleri Sözlü Edebiyat Örnekleri**, ZİYAE, a.g.e s.37

¹⁶² ŞAHRANI, a.g.e., s.52

dönemlerinde kültür o kadar gelişmişti ki Doğu Rönesansı demişlerdir. Hatamul Şurao, Abdurahmoni Camii Ustat Kamaludin Begzod, Mir Ali Şer Nevai Türk dil edebiyatının büyük koruyucularıdır. Hilioli Çağatayı, Binayi, Lütfi Heravi, Mir Ali Heravi, Mavlon Abdurahmon Camii ve yüzlerce bilim adamları Timuri Türklerinin yetiştirdikleri şairlerdir. Ki bunların bazılarının ismi Cami Behzot, Mir Ali Heravi ve Nevai isimleri dünyanın dört köşesinde tanınmaktadır. Herat'a Gahvar-Şodbegun Camisi tarihi eserlerden biridir.

Köşaniler dönemi, Yaftaliyon, Kabil Şahlar, Radbil Şahlar Şeroni Bamyān, Tagin Şahlar, Valovikon dönemleri Türkler aracılığı ile İslam dinin yayılmasında etkisi olan Sultan Mahmud Gaznavi Karluk Türklerindedir. Gaznavinin babası Afganistan'ın doğu ve güney bölgelerin tamamını Müslüman etmiştir. Belh ilinde binlerce dini adamı yetiştirmiştir. Küçük örneklerinden "Fazaili-Belh" ve "Haftat Maşoyeh-Belh" Afganistan din adamların bıraktığı eserlerdendir. Minsoc-i Sirac Cuzicani, Dakik-i Belh-i, Robe-i Belh-i, Şahdi Belh-i, Nosir Hisravi Belh-i gibi büyük tarihi zatlar Afganistan iftiharidir.¹⁶³

2.4.3. Türk Yazar ve Şairler

- Üstat Abdurauf Nefir: Meymene Özbeklerinden tarihçidir. Basılmış eserleri yanı sıra, çok sayıda gayri matbu eseri de bulunmaktadır. 1996 yılında Maymana'da vefat etmiştir.
- Alem Kuhken: Meymene Özbeklerindedir. Şair, yazar ve siyaset adamıdır. Türkperest bir çizgisi vardır. 48 yaşında olan Kuhken Maymana'da ikamet etmektedir.
- Üstat Alim Lebib: 50 yaşlarında olan Lebib, Andhoy Özbeklerindedir. Şair ve yazar olan Türkperest bir çizgisi vardır.
- Azim Saripuli: Şairdir birçok eseri bulunmaktadır. 1980 yılında vefat etmiştir.
- Üstat Behmen: Andhoy Türkmenlerinden, Şair Yazar olan üstat Behmen Belh üniversitesinde Türkoloji bölümünde öğretim görevlisidir. Birçok eseri bulunmaktadır.
- Mevlevi Cevheri: Şibirğanli, şairdir 1998 yılında Şibirğan Hapishanesinde Taliban'lar tarafından şehit edilmiştir.
- Esedullah Velvalci: 60 yaşlarında olan Velvalci, Tahar Özbeklerindedir. Şair ve yazardır. Türkperest bir çizgisi vardır. Velvalci, Tahar vilayetinin Rustoq kentinin eski adıdır. Adını doğduğu bu kentten almıştır.

¹⁶³ ŞAHRANİ, a.g.e. s.59

- Üstat Ebu Hayır Hayri: Meymene doğumlu Özbek Türklerindendir. Hem yazar hem şairdir. Türkperestliği nedeniyle Zahir Şah döneminde sürgüne gönderilmiştir. 1970 yılında ölmüştür. Farsça ve Özbekçe yazılı birçok eseri bulunmaktadır.
- Hafız Cuzicani: Şibirğan Özbeklerinden olan 65 yaşlarındadır. Şairdir.
- Mahdum Saripuli: Özbek şair ve yazarlarındandır. Saripul doğumlu şair farsça ve Özbekçe eserleri bulunmaktadır.
- Üstat Metin Andhoyi: Andhoy Özbeklerindendir. 67 yaşlarında olan şair. Muhammed Rafiq Anvar: Maymana Özbeklerinden şairdir.
- Nazar Muhamad Neva: Faryab doğumlu, Özbek Türkü siyaset adamıdır. 1980 yılında 60 yaşında vefat etmiştir. Basılmamış eserleri vardır.
- Nadim Kaysori: Faryab/Kaysor doğumludur. Birçok şiir kitabı bulunmaktadır. Mecid İşçi: Kunduz Türkmenlerindendir. Şair, siyasetçi şahsiyeti olan İşçinin 1997 yılında Taliban eline geçtiği ve akıbeti bilinmemektedir.
- Prof. Nazif Şahrani: Badahşan Özbeklerinden olup 58 yaşlarındadır. Türkperest olan yazar eserlerini İngilizce ve Farsça yayınlamıştır. Amerika'da ikamet etmektedir. Afganistan Türklerin Lideri olan Org. Raşit Dostumun Badahşan temsilcisi olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen aydın kişilerin sağ olanların tamamı, Afganistan'da CMIA dönemi hariç tutulursa, Zahir Şah ve Taliban Yönetimi zamanında sürgünler yaşamış ağır baskılar ve zulümler neticesinde ülkeye terk etmek zorunda kalmıştır.

Gazneli dönemi; Mahmud Gazneli'den başlayarak Hisrav Malik'e kadar 196 yıllık süreyi içine almaktadır. Gazneli öncesinde Karluk Türkleri 36 yıl Afganistan'da hüküm sürmüşlerdir. Selçuklular, Afganistan'ın tüm topraklarına hüküm sürmemişler ama özellikle kuzey bölgesinde hükümran olmuşlardır. Şahrani'ye göre Türklerin nüfusu muhtemelen ülke nüfusunun %30'ini oluşturur. Diğer bir kaynağa göre ise, Türk nüfusu, Halaçlar hariç, 10.500.000 civarındadır. Bu grup mensuplarının en kalabalık olanı, yaklaşık 6-7 milyon nüfusuyla Özbeklerdir. Yoğun olarak Afgan Türkistan'ı denilen bölgede yaşamakta olan Özbekler, ticaret ve tarımla uğraşırlar. Türkistan bölgesi doğal gaz kaynaklarına sahip olmasına rağmen, Özbeklerin mali durumunun iyi olduğu söylenemez. Hâlbuki Afganistan'da her millet, bölgesinin sahip olduğu imkânlardan yararlanabilirdi. İkinci kalabalık Türk grubu 1.500.000 nüfusuyla Türkmenlerdir. Genellikle hayvancılıkla uğraşan Türkmenler, hayvanlarına otlak bulabilmek için sık sık yer değiştirmektedirler. Türkmençe konuşan bu

grubun büyük bir kısmı henüz, aşiret sisteminden kopamamışlardır.¹⁶⁴ Hazaralar'ın ve Aymakların Türk kökenli oldukları varsayımından hareketle, 1997 yılında Amerikan Kongresi Federal Araştırma Birimi tarafından yapılan ve yayınlanan ayrıntılı Afganistan ülke araştırmasında, Hazaralar'ın %18, Türkmenlerin %2,5 Özbeklerin %6,3 ve Avşar Türklerinin %1'lik oranına bakılırsa, Türkler gerçekten de Peştunlar'dan sonra Afganistan'ın ikinci büyük gurubu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, yapılan yeni çalışmalarda Hazara nüfus %18 değil, %9 olarak gösterilmektedir.¹⁶⁵ Günümüzde Türk nüfusun toplamı, Peştun ve Taciklerden sonra üçüncü büyüklükteki nüfus olarak görülmektedir. Afganistan eski adlarından olan "Ariana" Türkçe'de "Ari" (temiz, pak, arıtmak) "ana" (ana) sözcüğünden yani "pak-ana" temiz yurt manasına geldiği Türkçe sözlükten türediği düşünülmektedir. Ayrıca "Ariana" kelimesi Aria kavmine mensup kişiler için söylendiği idealarda mevcuttur.

2.4.4. Afganistan Türklerinde İnanç

Türklerin inanç yumağını gözden geçirir ve ana hatlarıyla ifade etmek istersek, merkezinde Tangri vardır. Bunun yardımcı ve koruyucu iyiler, gök ve yer iyileri, kara iyiler ve ata ruhu ile tamamlamak mümkündür. Afganistan Türklerinde bu inanç yaygın olmuş ve Türkiye Türkleri ile benzerlikler taşımaktadır. Mesela Kuzey Afganistan'da kız çocuğu çok olup oğlu olmayan aileler son kız çocuklarına "Oğul Ay" veya "Oğlan Gerek" ismini koyarlar. Doğum yapan bir ailede kırkı çıkmamış anne kırk gün evin dışından gelen yemeği yemez. Kırk gün kendi evinden dışarı çıkmaz aile dışındakilerle görüşmez. Kırk gün dolunca da bir akrabaya misafire gider ve buna "çille kaçış" denir. Çille, Farsçada kırk olup Doğu Anadolu aşiretlerinde de yaşanmaktadır. "Kırklı" evi yabancının gelmesi çocuğun Cin'e uğrayacağına inanılmaktadır. Ailede erkek çocuğu olmuşsa "Beşik Toyu" yapılır. Toy'da koyun kesilir kutlama yapılır. Ad verme genelde doğumdan 7 gün sonra olur. Pilav yapılır aile yakınları çağrılır ve çocuğun kulağına ezan okunarak ad koyulur.

Kuzey Afganistan Türkleri çocuklarına Allah'ın bin bir isminden birini verme yaygındır. Bu uygulama Anadolu'da da vardır. Allah'ın ismi yalnız başına çocuğa ad olarak konulmaz, Peygamberin ismi ile birlikte konulur. Mesela Cebbar konulmaz Abdul Cebbar veya Gulam Cebbar olarak konulur. Çocukları yaşamayan ailelerde çocuğun yaşaması için onlara Evliya kul, Çariyar Kul, Pir Muhamad, Şah Muhamad veya Muhamad Nazar gibi isimler koyar. Bayram günü doğan çocuklara erkek olsa Hayitmurat, Hayitqul isimleri konulur. Türkiye Türklerinde ise Bayram, Kurban, Ramazan gibi isimleri sık rastlanır. Cuma

¹⁶⁴ ŞAHRANI, a.g.e, s.55

¹⁶⁵ NORULHAK, a.g.e s.19

günü doğan çocuklara Cumaboy, Cumageldi isimleri koyulması Türkmen köylerinde yaygındır.

Kuzey Afganistan Türklerinde altıparmağı olan çocuklara Altıbay, Ziyadullah, kız ise Ziyada isimleri konulur. Ailenin ikinci çocuğu ise Curabek, Curaboy, eğer dördüncü çocuğu olmuşsa Çori, Çoriboy isimleri konulması oldukça yaygındır. Çocukların sağlıklı olması için Kılıç, Kılıçbey isimleri verilmektedir. Türkiye Türklerinde, Demir ve Özdemir gibi isimlere rastlanmaktadır. Afganistan'da evlilik yaşı özellikle köylerde 16-20'dir. Ortalama 6-8 çocukları olur. Afganistan'da "Kalın" (başlık parası) uygulaması vardır. Düğün günü gelin ve damat ikisi birlikte ayna bakması istenilir(istikballeri parlak olsun) ayrıca Kuran-ı Kerim altından geçirilir. Özbek ve Türkmenlerde duanın büyük önemi vardır. Gelinin belini bağlamak için kızın, babası, yaşı büyük olan erkek kardeşi veya dedesi gelir kızın bellini bağlar ve dua verir böylece düğün sonlanmış olur.¹⁶⁶ Çocukların nazardan korunmaları için siyah ve beyaz iplik bir arada bükülür. Çocukların omzuna dikilir. Beyaz ve siyah insan gözündeki koyu ve açık renkleri temsil ettiğinden nazarı önleyeceğine inanılır. Çocuğu olmayan ailece çocuğun olması için Şeyh, Evliya nefesine hâkim kimse ve haram yememiş kimselerin mezarı ziyaret edilir. Nefesi güçlü olan kimseden de bir dua verin diye talepte bulunulur.

2.5. ÖZBEKLER

Biz burada Afganistan, Özbeklerinin tarihi geçmişini kültür ve yaşam şeklini anlatmaya çalışacağız. Özbekler Afganistan'da beş bin yıl önceden yaşayıp gelmişlerdir. Türk Ural Altay ailesinin Çağatay kökünden olan Özbekler Türk boyların en kalabalık nüfusundan biri teşkil etmektedir.¹⁶⁷ Afganistan'da bazı kaynaklar Özbeklerin Mavrunaher'den, Sovyetlerin Orta Asya hanlıkların işgal etmesi ile geldiklerini iddia etmektedir. Ancak bu görüş yanlış olup bu iddea'ı Afganistan, şair ve yazarlarından olan Âlim Lebib tamamen reddetmektedir. Sovyetler döneminde Afganistan toprakların Özbeklerin muhacir olarak gelenleri de vardır ama Özbekler ve diğer Türk boyları asırlardır nehrin bu tarafında bugünkü Afganistan topraklarında yaşamışlardır. Taharistan devleti, Hurasan, Babür hem de Şaybani Özbekleri bunlara örnektir. Afganistan'daki Özbekler, Özbek adını Amir Timur, Babür Şah ve Şaiban Han'dan almaktadır. Babür, baba tarafından Timur'un ana tarafından Cengiz Hanın torunudur. Şaibanlılar ise, Cengiz'in oğlu Cucinin soyundandır. Babür-i Özbekleri, Şibirğan, Belh, Kunduz ve Tahar'da Meskündür.

¹⁶⁶ KALAFAT, Yaşar Kaya, **Kuzey Afganistan Türkleri**, T.D.A.Vakfı, İstanbul 1994 s.32

¹⁶⁷ HALİL Yorqin, **Afganistan Özbekleri**, Çağatay Yayınevi, Belh 1998, s.11

Afganistan'daki Özbek Türkleri, değer Türk toplulukları gibi, Afganistan'ın kuzeyinde, yani güney Türkistan'da yaşarlar. Özbekler, kurdukları Şeybaniler, Hokant, Astrahan, Mangit, Buhara ve Hive hanlıkları Amir Timur ve Babür devletleri vasıtasıyla 19 yüzyıla kadar buradaki hâkimiyetlerini sürdürdüler.

2.5.1. Özbek Adı

Özbek adı, Altınordu Hanlığı'nın bölünmesinden sonra bugünkü Özbekistan'da kurulan Akordu hanı Özbek Han'ın (1312-1340) adından gelir. Denis Sinor'a göre sözcük, *oğuz+bek* sözcüğünün birleşiminden çıkar. Türk bilim adamı Hasan Eren ise bu adın *özü-berk* sözünden geldiğini söyler. Bu açıklamaya göre sözcük "özü sağlam" anlamındadır.¹⁶⁸ Kazak, Uruglu Özbek, Nogay ve Başkurtların her birine ayrı özellik veren unsurlar bulunmaktadır. Şecereelerde Özbekler 92 kabile, Başkurtlar ise, 12 kabile olarak gösterilmiştir. Özbek kabileleri ve soyları hakkında tertip edilen bir cetvel bulunmaktadır.¹⁶⁹ Buna göre;

Ser-i Pol'de: Min kabilesi; Açmalıyılı oymağı,

Ser-i Pol/ Sayyad'ta : Min kabilesi; Açmalıyılı ve Kazayağlı oymağı,

Belh'de : Saray ve Möyten uruğu,

Belh/Sangçarak'te : Kipçaq uruğu,

Kunduz'da : Katağan uruğu,

Tahar/İşkemiş'te : Katağan Uruğu; Bürge ve Timiş oymakları,

Bağlan/ Nahrin'de : Çağatay uruğu,

Kuzey Afganistan'daki Özbek oymakları arasında; Quşcu, Nayman, Qarluq, Böyrek, Barlas, Arlat, Barın, Tuyaqlı, Qatay, Mangıt, Bataş ve Kıyat kabileleri da yer almaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ BOZKURT, a.g.e s.511

¹⁶⁹ ALBAYRAK, Recep, *Afganistan Türkleri*, Birikan Yayın Evi, 2004 Ankara. s.56

¹⁷⁰ ALBAYRAK, a.g.e, s.57

2.5.2. Özbek Dili ve Edebiyatı

Özbekçe, Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan ve en iyi işlenmiş Türk dilidir. Özbekler kökünde Karluk, Oğuz ve Kıpçak Türklerin karışımından oluşurlar. Bu üç boyun dil özelliklerini Özbekçede bulmak olanaklıdır. Özbek dili Türk dilini çıkışı olan Altay dillerinin Çağatay ailesine mensup olmaktadır.¹⁷¹ Afganistan Özbeklerin iki tür şiveye konuşmaktadır; “Cuğcuğlar” yani kelimenin başındaki “Y” harfi yerine “C” harfini kullananlar (Yer=Cer, Yağ=Cağ, Yigit=Cigit, Yuğ=Cuğ) olarak baş harfini değiştirerek konuşurlar bunları “Cuğcuğ” Özbekleri olarak adlandırılmaktadır. Özellikle Badahşan, Tahar, Samangan, Kunduz ve Saripul illerinde istikamet etmektedirler. Diğer büyük grup ise “C” harfi yerine “Y” harfini kullanırlar.

Bölgesel olarak da Özbek ağızları değişmektedir mesela Andhoy’daki Özbekler kelimenin son harf sesini uzatarak konuşmaktadır (Borib keldiz mi? Bu Andhoy ağzında Boruu Keldiz mi? Çözilib tüşti, Andhoy ağzında ise Çözülü tüşti) olarak söylenmektedir. Özbeklerin en kalabalık nüfusuna sahip Maymana Özbekleri, Türkçedeki “Ben” zamirini, Maymana ağzında “Men” olarak Cuzican’da “Man” olarak söylerler. Özbeklerin birçok şivesi vardır ancak Afganistan’da Özbek dil edebiyat akademik anlamda öğrenilmemektedir.¹⁷² Afganistan Özbekçesi, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Özbekçesi birbirinden farklılıklar göstermektedir. Afganistan’daki Özbekçe, Farsça ve Arapça etkisi altında kalmıştır ve Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan Özbekçesi ise Rus dili etkisinde kalmıştır. Bu yüzden bugünkü Özbek şiveleri yabancı kelimelerin girmesi ile farklılıklar göstermektedir. Özbek yazı tarihine baktığımız zaman IV-VII y.y Orhon alfabesinde yazı yazılmış ve birçok eser yazılmış Uygur alfabesi Şahrüh Mirza dönemi Arap alfabesine geçilene kadar kullanılmıştır. Bugünde Özbekler bölgesel olarak farklı alfabeleri kullanmaktadır. Afganistan’daki Özbekler Arap alfabesinde, Özbekistan’dakiler Latin alfabesini kullanmaktadır.

Afganistan’da siyasi rejimlerin yarattıkları engeller nedeniyle günümüze kadar Afganistan Türklerinin dili, edebiyatı ve kültürü hakkında hiçbir şey yazılmamıştır. Siyasi şahsiyetler, en güzeli bu konuda susmak, inkâr etmek, görmezden gelmek diye düşünmüştür. Bu doğrultuda bizim bilim adamlarımız ve araştırmacılarımız gerekli çalışmalar için fırsat bulamamışlardır. Hâlbuki Afganistan’da Türk milleti sadece İslamiyet’i kabul ettikten sonra

¹⁷¹ LEBİB, a.g.e s.14

¹⁷² KÖHKAND, Habibullah, **Farhangi Zaboni Özbeki**, Özbek Dilli Sözlüğü, Belh yayınevi, 2002, s.24

değil, İslâmiyet'in kabulünden çok önce de devlet, siyaset, hükümet, bilim, kültür, felsefe, edebiyat ve tarih sahalarında en parlak dönemlerini yaşamıştır.¹⁷³

Bu dil önce Göktürk hakanları, sonra Karahanlıların Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, daha sonra ise Yükneklî Edip Ahmet, Harezmi, Kutub Harezmi, Seyf Saraylı gibi bilim ve kültür sahiplerinin himmeti ile Hakan Türkçesi (Kaşgar Türkçesi) veya Kıpçak Türkçesi şeklinde canlanmıştır. Çağatay Türkçesinin (Bugünkü Özbekçe) Edebiyat tarihi sayılmış olan Mecalis-in Nefais ve Türkçe Hamse'yi, Emir Nizameddin Ali Şir Nevai birçok eserini Afganistan'ın Herat ilinde yazmıştır.¹⁷⁴

Afganistan'ın Özbek Şair ve yazarları: Şahrhmirza, Mirza Uluğbek, Mirza Baysungur, Ebul Kasım Babür gibi Timurlu Şehzadeler ve Ahmet Vakînî, Hamid Belhî, Gedayi, Sekkakî Semerkandî, Belhli Atayî, Lutfî, Benayî, Emir Nizameddin Ali Şir Nevai, Zahridin Muhammad Babür, Muhammed Bayram Han, Muhammed Salih, Meclisî, Padişah Hoca Belhi, Şah Meşrep, Faruh Zistani, Amir Hisrav Dehlevi, Kozi-Minacit Sirac, Qori Muhamad Azam-Azami, Muhamad Hatim, Qori Himati Sarpuli, Mavlonu Ğulom Muhamad, Muhamad Murodi Bulbul, Mavlana Abdureşit Cevheri, Aşrafî Bayot, Matin Andhoyi, Sirojiddin Qoni, Ğulam Sahi Vakilzade, Rafik Qodiri, Esoqi Sano, Saifidin Nuri gibi yüzlerce ünlü yazar ve şair aracılığıyla Özbek dili bu topraklarda yayılmıştır. Bu dile eserler veren koruyucuları olmuştur.¹⁷⁵

2.5.3. Özbeklerin Yaşadığı İller

Özbekler Afganistan'da Faryab, Cuzican, Saripol, Samangan, Bağlan, Kunduz, Tahar Badahşan ve Kabil vilayetlerinde yaşamaktalar. Afganistan coğrafyasında en kalabalık Özbek nüfusa sahip il Faryab'dır. Faryab halkının karmaşık olmasına rağmen şehir merkezinde Özbekçe konuşulmaktadır hatta o bölgede yaşayan Peştunlar da Özbekçe konuşmaktadır. Afghan-Kot'de yaşayan Peştunlar tamamen kendi dillerini unutmuşlardır. Almar ve Kaysor bölgesinde yaşayan Peştunlar kendi dillerini korumuşlardır.

Badahşan'daki Özbekler bu vilayetin“ Hargu, Haş, Darayım, Yaftal, Kişim, Şehri-Büzürg ilçelerinde yaşamaktadırlar. Özbekler bu vilayette tarım, hayvancılık, çiftçilik ve

¹⁷³ HAYRÎ, Aysultan, **Afganistan'da Türkçe Eğitiminin Tarihi**, yayınlanmış yüksek lisans Tezi, Gazı üniv, Türkçe Eğitim Ana Bilim Dalı, Ankara 2007, s.18

¹⁷⁴ HAYRÎ, a.g.e., s.19

¹⁷⁵ HAYRÎ, a.g.e., s.20

ticaretle uğraşıyorlar. Bu vilayeti yaşayan Özbek aileler Taciklerle evlilik yaptıkları için kendi dillerini unutmuşlar buradaki birçok Özbek Farsça konuşmaktadır.

Tahar vilayetinin Rüstak, Yangi-qala, Hoca-Bahavaddin, Darqat, Daşti-qala, Khoçağar, Baharak, Gavmali, Kalafgan, Hazar-sumuç, Bangi-çal, Namakav ve şehir merkezi Talqan da yaşamaktadırlar. Çiftlik, hayvancılık ve ticaretle uğraşıyorlar. Tahar ilindeki Özbekler en milliyetçi Cuğcuğ Özbekler olarak bilinmektedir. Kendi kültürüne sahip çıkan ve yaşatmaya çalışan halk olarak bilinmektedir.

Kunduz vilayetinde Özbekler, İmamsahip, Daşti-arçi, Han-abad, Ali-abad, Çardara ve şehir merkezinde yaşamaktadır. Çiftçilik ve ticaretle uğraşıyorlar. Bağlan vilayetinin İşkemiş, Burka, Çarşamba, Eski-tepe, Bağlan ve şehir merkezi Polikhumri de yaşamaktadırlar. Kunduz Özbekleri Cuğcuz Özbeklerindendir.

Samangan vilayetinin merkezi, Darai-suf, Firoz-nahçir, Hazrat sultan, Hurraam, Sarbağ ve Ruyidab İlçelerinde ve Samangan vilayetinin merkezi'nde yaşamaktadırlar. Bu vilayette Özbekler çiftlik, hayvancılıkla ve ticaretle uğraşıyorlar. Bunu dememiz gerek ki bu vilayetin bademi dünyada birinci sıradadır. Bu vilayetin büyük nüfusunu Cuğcuğ Özbekleri teşkil etmektedir.

Balh vilayeti uzun zamanlar Türk İmparatorluğunun merkeziydi yani Timuriler ve Şaybanilerin İmparatorluğu döneminde Özbekler Balh vilayetinde yaşamışlar ve kendilerinden tarihi miraslar bırakmışlardır. Örneğin başta söylediğimiz gibi Hazreti Ali'nin mezarı, Mezarı-Şerifte Timuriler zamanında yani Sultan Hüseyin Baykara zamanında yapılmıştır. Özbekler ise bu vilayetin merkezi Mezarı-şerif ve ilçeleri Balh, Çar-bolak, Çimtal, Devletabad, Kaldar, Taşkurgan, Kişindi, Marmul, Şolgar, Zoori ve Hayratan ilçelerinde yaşamakta olup, çiftlik, hayvancılık ve özellikle şehir merkezinde Özbekler büyük ticaretler ile uğraşıyorlar.

Cüzcan vilayetinin merkezi Şibirgan, Aqça, Darzab, Fayzabad, Khoça-dukuh, Murdiyan, Kuş-tepe ilçelerinde Özbekler yaşamaktadırlar. Ticaret, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlar. Cüzcan şehir merkezi son dönemlerde gaz fabrikaların açılması ile temelleri yakın yüz yıl içinde atılan bir şehir merkezine sahiptir. Nüfusu 450.000 civarında tahmin edilmektedir. Yoğun nüfusa sahip olan Özbek ve Türkmenlerdir ve ayrıca Peştun, Tacik, Hazara ve Araplar da yaşamaktadır. Cevzcan en çok Türk nüfusuna sahip ildir. Bu ilde Özbek

ve Türkmen nüfusu çoktur bunun yanında Arap, Aymak, Tacik ve Hazara da yaşamaktadır. Özbeklerin en kalabalık ilçeleri Khoca-Duku, Darzob, Murduyan ve Fayzobod ayrıca Türkmenlerin yaşadığı illeri Qarqin, Khamob, Aqça, Qizlayaq, Mengacik ve Şibirghan şehir merkezidir.

Saripul, Özbekler Saripul vilayetinin merkezinde ve ilçeleri Balkhab, Gosfendi, Sangçarak, Seyyad, Sozma-kala'da yaşıyorlar ve çoğunlukla çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlar. Saripul halkı Özbekler arasında kültür ve sanat dalında kendileri has yeri mevcuttur.

Faryab vilayetinin merkezi maymana şehri ve Almar, Qaysar, Andkhoy, Bilçirag, Devlet abad, Gurzivan, Khani Çarbağ, Kaca-sabzpuş, Qaramqul, Qurğan ve Şirintagab ilçelerinde Özbekler yaşamaktadırlar. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlar. Ayrıca Faryab ilindeki Özbekler edebiyat dalında en güçlü isimleri sahip ildir. Kültür ve sanat dalından zengin halk olup bilimde düşkün ve Afganistan içinde kendine has yeri vardır.

Özbekler zikredilen vilayetlerin şehirleri yanı sıra, kasaba ve köylerde de yoğunlukta yaşamaktadır. Kabil ve Kandahar gibi vilayetlerde toplu olarak yaşayan Özbekleri rastlanmaktadır. Samangan vilayetinin Aybek ve Taşkurğan kentleri çevresinde oturan Özbekler, Musa Tunga adı ile de anılmaktadır. Kabil illinde yaşayan Özbekler çoğunlukla ticaretle uğraşmaktadır. Kabil'de Bağ-Babür ve Vazır-Akbarhan bölgesinde de yaşamaktadırlar.

2.6. TÜRKMENLER

Afganistan Türkmenleri genellikle halı dokuması ile meşhurdurlar. Türkmen halkı göçebe hayatı sürmüş ve Afganistan her bölgesinde mevcuttur. Yoğun olarak Afganistan kuzeyinde yaşamaktadırlar. Türkmenler çiftçilik ve hayvancılıkla geçimine sağlamakta olup özellikle koyun yetiştirme ve Afganistan meşhur ticareti olan kuzu derisi olan "Karakulun" Türkmen halkının en çok gelir kaynağını oluşturmaktadır. Türkmen halkının yetiştirdiği bu koyunların yönünden ülkenin meşhur halısı ve karakulun ülkenin en büyük gelirlerindedir ki Türkmen ailelerin en büyük emekleri ile ortaya gelmektedir. İftiharla söylenmeli ki Türkmen halkının emeği Afganistan ekonomisinin temel çarkını döndürmektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁶ABUL KARİM BEHMEN, VEZAI TASMIYE TAVOİF TÜRKAN-İ AFĞANİSTAN, Mirzo Uluğbek yayınları, Mezar-i Şerif 2009. S.46

Afganistan'da 20. y.y öncesi hiçbir grup Türkmenler dışında hale dokumayı bilmezlerdi. Türkmen halıların dünya ticaretinde yer almaya başlaması ile halı dokuma yaygınlaşmaya başlamıştır. Özbek ve diğer etnik gruplar halı dokumayı Türkmenlerden öğrenmişlerdir. Afganistan'da Türkmen yaşam alanlarına baktığımız zaman içme suyu sıkıntısı olan, kurak susuz topraklar, eğitim alanında okulsuz, hastanesiz, elektriksiz bölgelerdir. Ama Türkmen halkının ülke gelirine katkısı bugüne kadar milyarlarca dolardır. Hükümetin ve başa gelen iktidarların en az yatırım yaptıkları bölgede yaşamaktadırlar.¹⁷⁷

2.6.1 Türkmen Adı

Türkmen adı il kez *Divanü Lüğati't Türk*'te geçer. Kaşgarlı, Türkmen adını Oğuz adı ile eşanlamlı olarak kullanır ve bu adı bir söylence ile birlikte anar.¹⁷⁸ Büyük İskender Asya içlerine ilerlerken Balasagun'da oturan Türk Kağan'ı doğuya çekilir. Orada, daha sonra Oğuz boylarını oluşturacak 22 kişi kalır. Az sonra bunlara iki kişi daha katılır. Bunlar büyük İskender'in yanına götürülür. İskender üzerlerinde Türk belgeleri bulunan bu kişilere Farsça olarak "Türk'e benzer" anlamında "Türkmanend" der. Türkmen adı buradan kalır. Söylenceye dayanan bu savın bilimsel yanı bulunmaz.

(*Divanü Lüğati't-Türk*, çevri 3. S. 411-415)

Vambery'e göre *Türk* kök ve *-men* ekinen oluşur. "Türkler" anlamındadır. Ariac, "*Türk-Ku-man*" adlarının birleşiminden çıktığını söyler. Hüseyin Hüsamettin, *-men* ekinin büyüklük eki olduğunu savunur ve "büyük Türk" anlamında geldiğini bildirir. Sami Ali Dilemre, Arapçada "*tuggar*" sözüne dayandırır ve ticaret adamı, kervan adamı, diye açıklar. J.Deny ise *-man-men* ekinin üstünlük, büyüklük eki olduğunu bildirir, Türk-men sözünün "koyu Türk, büyük Türk" anlamına geldiğini savunur. Ligeti'ye göre de "soylu Türk" anlamındadır. Bilim adamları çevresinde genellikle J.Deny'nin açıklaması doğru bulunur.¹⁷⁹

Türkmenler, Oğuzların Selçuk yönetiminde oldukça zor durumda kalırlar. Sık sık Selçuklularla kışırlar. Gerek o dönemde gerekse daha sonraki yüzyıllarda hep başına buyruk kalırlar. Kendi başlarına bir devlet kuramazlar. Boy özelliklerini çağlarca kendi aralarında yaşatırlar. Dış dünyaya ve yenileşmeye kapalı kalırlar. Bozkırların baş eğmeyen halkı diye tanımlanan bir özellik gösterirler. 15.yüzyılda Anadolu'daki Türkmen Boyları, Beyleri Uzun Hasan yönetiminde derlenip önemli bir birlik kurarlar. Akkoyunlu ve Karakoyunlu oymakları adı ile tarihe geçerler. Safevi devletinin kuruluşunda büyük katkıları

¹⁷⁷ BEHMEN, a.g.e. s.47

¹⁷⁸ BOZKURT, a.g.e. s.473

¹⁷⁹ BOZKURT, a.g.e s.474

olur. Böylece İran yönetiminde söz sahibi durumuna gelirler. Türkmenler diğer Türk boylarında olduğu gibi Göçebe özelliğine de sahip olmuşlar. Yaşadıkları bölge kurak olsada hayvancılık ve tarım geçimlerini elden bırakmamışlardır. Kurak yerde yaşadıkları için Türkmenler için Deve çok önemlidir.

2.6.2. Türkmen Edebiyatı

Türkmen yazı 13 yüzyılda başlar. Türkmen yazım dili Eski Türkmençe içinde doğar. Yazının gelişmesi ile yaygınlaşır. Günümüze uzanan Türkmen yazını her şeyden önce sözlü destan geleneğine bağlıdır. Türkmen Çevresini oluşturan bozkır ve çöller yoğun kültür etkilerine kapalı olmuş ve böyle ortamda Türkmenlerde halk tipi destan yazını gelişmiştir. Destan türü çok işlenen bir konu olup, zengin bir folklor ve halk yazını geleneği vardır. Halk tipi bu destanlar içinde *Köroğlu* ünlüdür. Öte yandan *Yusuf ile Züleyha*, *Tahir ile Zühre* gibi ünlü aşk öyküleri de Türkmenler arasında yaygındır. Türkmen destanının özgün özelliği, Özbek, Kırgız ve Kazak destanlarına göre büyük ölçüde İslam düşüncesi ile dolu olmasıdır. Türkmen destanlarının ozonlarına *Bahşi* denir. Bu sözcük Çince'den alınmadır. Eski Çince *Pak-şi* bilgin anlamındaki sözcükten türemedir.¹⁸⁰

Türkmen şair ve yazarlardan: 15-17.yüzyıllarda Ebugazı Bahadır Han, Azadi, Mahtum Kuli, ve 17-19.yüzyıllarda Zellili, Gaibi, Molla Nefis, Abdul Satar Kazı, Delili, Mehmet Veli kemini, Molla Kılıç gibi yazarlar bu dilin büyük isimlerindedir. Bu yazar ve şairlerin Türkmen diline büyük katkısı olur. Bu bakımdan özellikle Mahtum Kuli'nin emeği önemli bir yer tutmaktadır. Mahtum Kuli'nin 1730-1780 yaşadığı sanılır. Hive ve Buhara medresesinde eğitim görür. İran, Azerbaycan ve Afganistan'ı gezer. Siyasal çalkantılı dönemde yaşamıştır. Türkmen boylarının çevresinde yaşanan bozuklukları sert bir dile eleştirmiştir. Kendisi de inançlı bir Müslüman'dır. Şiirlerinde acıklı bir şekilde öbür dünyayı anlatmıştır. Ayrıca özlemleri ayrılıkları, acıları yansıtmıştır.¹⁸¹ Türkmen dilinin en büyük şairlerinden biri olmuştur. Bugünkü Türkmencede birçok ağız vardır. Afganistan, İran ve Türkmenistan ağızları birbirinden farklılık göstermektedir. Ayrıca Türkmenistan'da birçok yerel ağız saptanır. Bu uzun süre yazı dilinin olmamasından ve Türkmenlerin dağınık alanlara yayılmış olmalarından kaynaklanır. Afganistan'daki Türk toplumlarına dahil kalabalık boylardan biri olan Türkmenler, Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar. Onlar Amuderya nehri sahilleriyle Andhoy ve Akça'nın kuzey, ayrıca Belh ile Faryab vilayetlerin kırsal bölgelerinde yurt tutmuşlardır. Haşdanar bölgesi, Belh, Mezar-i Şerif Türkmen Abad bölgesi,

¹⁸⁰ BOZKURT, a.g.e s.475-476

¹⁸¹ BOZKURT, a.g.e s.476

Maymana'nın kuzeyinde, ayrıca Cevzican'da çok sayıda Türkmen köyü bulunmaktadır. Genel olarak Türkmenlerin yaşadığı illeri aşağıdaki şekilde söyleyebiliriz.

2.6.3. Türkmenlerin Yaşadığı İller

Herat vilayeti, Badğis vilayeti, Faryab vilayetinin Meymene, Kaysar, Bilçirağ, Karamkul, Kurgan, Andhoy ve Devletabad, Cevzicanın Şibirğan ve Akça, Huca Duku, Belhab, Sangçarak, Mengacik, Fayzabad, Hamyab, Karkin, Mezarı Şerif, Şortepe, Çarbulak, Çimtal, Samangan vilayetinin Taşqurğan ve Kaldor bölgesi, Ruyi-Duab, Kunduz vilayetinin İmam Sahib ve Kalaizal, Hanabad, Çar-Dere, Deşti-Arçi, Bağlan vilayetinin Polikhumri, Tahar vilayetinin Toliqan ve Endirap kent ve kasabaları önemli Türkmen yerleşim birimi olarak sayabiliriz.

2.6.4. Türkmen Boyları

Afganistan Türkmenleri; Ersarı, Salır, Teke, Sarık, Yomut ve Merve tayfalarından ibarettir. Baba Ersarı olarak da anılan Ersarılar; Kunduz Bağlan, Samangan, Belh, Cevzican, Faryab, Badğis, Kabil vilayetleri ile Laşgargah, Andhoy, Akça, Mezarı Şerif şehir ve kasabalarında yaşamaktadırlar. Sarılar; Kunduz, Badğis, Belh vilayetlerinde yaşamaktadır. Tekeler, Herat vilayetinde, Tekelerin bir bölümü Herat'a Emir Abdurahman Han döneminde, diğer bölümü ise Sovyetler döneminde gelmiştir. Gazneliler döneminde de Afganistan'a yoğun bir Türkmen göçü yaşanmıştır. Türkmenlerin son göçleri Emanullah han zamanında olmuştur. Türkmen Türkleri 1920'lerde Bolşevikleri karşı basmacı ayaklanması sırasında bölgeye Karagül koynun ve Türkmen kilimciliğini sokmuşlardır. Afganista'da bulunan Türkmenlerin başlıca: 1)Teke, 2)Yomut, 3)Çavdar, 4)İmrili, 5)Ersari, 6)Sarık, 7)Göklen, 8) Salur boylar mevcudiyeti bilinmektedir.¹⁸²

Herat halkının %60'i Tacik ve Şii'dir. Türkmen ve Peştunlar % 20'dir, Sünni'dirler. Türkmenler göç sırasında çok olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Gösterişli mücevherleri nedeniyle Türkmen kadınları Peştunların saldırılarına maruz kalmış, bilezikleri için kolları kesilmiştir. Şimdiki dönemde Afganistan'daki Türkmenlerin sayısı istatistiklerde asgari düzeyde gösterilmektedir. Yabancı literatürlere göre, 1978 yılında Türkmenler, Afganistan nüfusunun % 3'nü oluşturmaktadır. İç çekişmeler sonucu ve 1979-1989 Rus işgali, Afganistan'ın demografik yapısını değiştirmiştir. Bu durumda Türkmen nüfusunu da olumsuz etkilemiştir. Rusların Afganistan'a girmesi sonucunda özellikle sınır bölgelerindeki

¹⁸² BOZKURT, a.g.e s.475

Türkmenler Pakistan'a göç etmişlerdir. Bunun sonucunda Bağlan'da %51, Belh'da %30, Kunduz 'da %59, Samangan'da ise, %22 Türkmen nüfusu azalmıştır. Böylece ülke nüfusunun büyük bir kısmı Pakistan ve İran'a göç etmiş ve bunların büyük bir kısmını Türkmenler oluşturmuştur. Örnek olarak 1987 yılında Pakistan'a 3.257.600 kışı, İran'a 2.500.000 kışı sığınmıştır. Bugün Özbekistan güneyinde, kuzey İran ve Batı Afganistan'a sınır olan bölgede Türkmenistan mevcuttur bunlara sınır olan ülkeleri Türkmenler eskiden beri yaşayıp gelmekte ve bu ülkelerin yerel halkıdır. Ayrıca Türkmenler İraq, Suriye, Urdun, Dağıstani Moldoviya, Rusya ve Türkiye gibi ülkeleri göç etmişler ve buralarda ikamet etmektedirler. Pakistan kuzeyinde (Göl-Gek) bölgesi mevcuttur. Buradaki Türkmenler kendi dillerini korumuşlar ve köy içinde Türkmençe konuşmaktadırlar. Pakistan şehir merkezi diğer bölgelerinde yaşayan Türkmenler kendi ana dillerini unutmuşlardır. Birçok Türkmen muhacirler 2001 sonrası Afganistan'a tekrar göç etmişlerdir. Hala Pakistan'da 2 milyondan fazla Türkmen nüfusu olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸³

2.7. AYMAKLAR

Aymak kelimesi, hem köken, hem de mana itibariyle bugünkü Türkçede kullanılan "Oymak" kelimesinin karşılığıdır. Aymaklar ise boy adlarının, ayrıca Yurdun sahibi, önde oturan tayfa ve güçlü koruyucu halk manasını taşıdığını kabul etmektedir. Oymakları ayrıca "Köhi" yani dağlı olarak da adlandırmaktadırlar. Mezar-i Şerif ve Cevzcan Oymakları kendilerini Ahli Unut (unutulan ahali) diye de (söylemektedirler) bilmektedirler.¹⁸⁴

Horasan hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara öldükten sonra hâkimiyete oğulları Muzaffer ile Bedüzaman'a geçmiştir. Birbiri ile çekişen Muzaffer ve Bedüzaman'ı barıştırmak için Babür şah araya girmiş, ancak netice alamamıştır. Özbek Hanı Herat'a hakim olmak için Herat'a saldırmıştır. Herat'ın düşmesi üzerine burada askeri ve idare görevliler "Terbindi Türkistan" dağlarına çekilerek canlarını kurtarmışlardır. Bu dağlar "Terbindi Türkistan" (Türkistan Zırhı veya Türkistan Seddi) adı ile anılmaktadır. Terbindi Türkistan Herat'dan başlayıp Maymana kadar uzanmaktadır. Bu dağlara kaçıp hayatını kurtaran Türkleri Aymak adı ile anılmaktadır. Aymaklar o dönemde kaçtıkları ve bu gün aynı yerlerde yaşamaktadır. Maymana, Saripul, Bodğiz ve Cuzican illerinde yaşamaktadır.

Aymak nüfusu yaklaşık 1.200.000 civarındadır. Özbekçe ve Farsça konuşmaktadırlar. Maymana Saripuldaki Aymaklar Özbekçe konuşmaktadır. Tamamına yakın Sünni'dir. Gor

¹⁸³ BEHMEN, a.g.e. s.46

¹⁸⁴ BEHMEN, a.g.e. s.31

vilayetinde yaşayan Aymaklar Farsça konuşmaktadır.¹⁸⁵ Geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Bunun yanı sıra kılım ve halıcılık gibi el sanatlarında da mahirdirler.

Ülke nüfusunun %4'ünü oluşturan Aymaklar, yaklaşık 1 milyon 250 bin nüfusa sahiptir. En önemli Aymak boyları Çaraymak, Firozkohiler, Hazara Aymaklar, Taymaniler ve Timuriler'dir.¹⁸⁶ Göçebedir ve Yurt denen çadırlarda yaşamışlardır. Ancak bugün şehir hayatına geçmişlerdir. Köhi olarak adlandırılan Aymaklar dağlık bölgede yaşadıkları için en çok Türkçe kelimeleri kullanan kişilerdir. Diğer illerde Ğori, Badĝiz, Saripul, Herat ve Cevzcan da yaşayan Aymaklar Türkçeye unutmışlardır. Hangi etnik toplumun içinde yaşamışlarsa oranın dilini konuşmuşlardır. Herat Aymakları Farsça ve Cevzcan'da yaşayanlar Özbekçe konuşmaktadırlar.

2.7.1. Aymak Hazaraları

Afganistan orta bölge dağlarında yaşayan bir azınlık kabile olan Aymak Hazaralarının sayısı 1995 verilerine göre 141.000'dir. Moğol ve Aymakların karışımından oluşan Aymak Hazaraları, Afganistan ve Kuzey İran'a dağılan Çar Aymak'ın sekiz kabilesinin en kalabalık grubunu oluşturmaktadır. Bu kabilelerin dilinde bazı Türkçe kelimeleri içeren Fars dil ailesinin bir grubunu oluşturan Aymakça konuşmaktadırlar.¹⁸⁷ Yıllarca Çar Aymak değişik yönetimler tarafından zulüm altında hayat sürdürdüler. Dağılan Aymak Hazaraları dağlık bölgelerde yaşayan göçebe bir kabiledir. Yaşadıkları bölge dünyanın en eski ticaret yollarının geçtiği bir bölgedir. Değişik gruplarla etkileşimi, karışık bir miras oluşturdu. Aymaklar Moğol yüz hatlarına sahiptirler. Çar Aymaklar, Sovyetlerin Afganistan işgallerine karşı savunmada olduğu gibi iç savaşta da aktif olduğu görülmüştür.

Bir zamanlar bütünüyle göçebe bir hayat süren Aymak Hazaraları günümüzde bile mevsimlerde yarı göçebe bir hayat sürmektedirler. 1950 ve 1960'larda göçebelikten kaynaklanan problemler yüzünden Aymak Hazaraları çiftçilik ve tarımla uğraşmaya başladılar. Bununla birlikte tarım hala kültürlerinde ikinci bir aktivite olarak düşünülmekte ve görülmektedir. Asıl zenginlikleri sahip oldukları hayvan sürülerinin büyüklüğüne bağlıdır.¹⁸⁸

Aymak Hazara toplumu babaerkil gelenekçi bir yapıya sahiptir. Çekirdek aile toplumun en önemli grubudur. Genelde bu ailede erkek, karısı, anası ve çocuklarından

¹⁸⁵ ALBAYRAK, a.g.e, s.46

¹⁸⁶ NORULHAK, a.g.e s.22

¹⁸⁷ ZİYAYE, a.g.e. s.49

¹⁸⁸ ZİYAYE, a.g.e. s.54

oluşmaktadır. Bir genç kız evlendiğinde eşi onun hayat boyu ona bağlılık göstermek mecburi olarak görünmektedir. Etnik kimlikleri aile yapısını temel alır. Aymak Hazaralar geçim kaynakları azaldığı zaman hayatlarını devam ettirmek için tek geçim yolları kadınların yaptıkları kilimleri satmaktır. Aymak Hazaraları Sünni Müslümanlardır.¹⁸⁹

2.7.2. Timuriler

Afganistan kuzey batı dağlarına yerleşmiş küçük bir azınlık kabiledir. Aymakların kalabalık kabilelerinden biridir. Ulusal sınırları güz ardı eden yarı göçebe Timuriler Afganistan dağlarında dolaşmaktadırlar. Diğer aymak kabileler gibi Timuriler bazı Türkçe kelimelerin olduğu Farsça konuşmaktadırlar. Bununla birlikte ovalarda yaşayan insanlar dağlık bölgelerde yaşayan daha farklı bir lehçede konuşurlar. Timurların toplam nüfusu 90.600'dur. Çoğunluğu Sünni Müslüman'dır.¹⁹⁰

2.7.3. Darvaziler

Darvaziler hakkında Amuderya nehri üzerinde kurulu Darvazi şehrinde yaşayan insanlar oldukları dışında çok az şey bilinmekte. Amuderya nehri Afganistan ile Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile sınır oluşturmasından dolayı burada yaşayan halka "Darvazi" denilmiştir. Dilleri Farsçaya benzer Hint- İnan dili ailesinden olan Darvazidir. Hepsisi Sünni Müslüman'dır.¹⁹¹ Afganistan'ın Badahşan Vilayeti'ne bağlı olan 28 ilçeden birisidir. İlçe 2005 yılında Darvaz ilçesi'nden ayrılarak ayrı bir ilçe olmuştur. İlçenin 2003 yılı toplam nüfusu yaklaşık olarak 11.000'dir. Darvazi-Bala ilçesi, vilayetin kuzeyinde bulunur ve Tacikistan'a sınırı vardır.¹⁹²

2.7.4. Firozkuhiler

Afganistan merkezi dağlık bölgelerinde yaşayan 282.000 nüfuslu bir kabiledir.¹⁹³ Çar Aymak kabileden biridir. İsimleri "türkuaz dağları" anlamına gelen "firuzkuh" sözünden gelmektedir. Firuzkuhlar Türkçe kelimelerin olduğu Farsçanın bir lehçesini konuşmaktadır. Hepsisi Sünni Müslüman'dır.¹⁹⁴ Aymaklar arasında Hanefi Sünni mezhebe en çok bağlı olan

¹⁸⁹ DEMİREL, Emin, **Taliban, El Kaide, Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s.14

¹⁹⁰ DEMİREL, a.g.e, s.15

¹⁹¹ DEMİREL, a.g.e, s.18

¹⁹² http://tr.wikipedia.org/wiki/Darvazi_Bala_il%C3%A7esi (24.09.2011)

¹⁹³ <http://www.joshuaproject.net/people-profile.php?peo3=10198&rog3=AF>(25.09.2011)

¹⁹⁴ a.g.E, s.19

kabiledir. Geçim kaynakları hayvancılıklardır her zaman şehir merkezine dağdan inmekte olup sadece haftada bir kez gelerek pazardan ihtiyaçlarını karşılayarak gitmekte.

2.8. AFŞARLAR/ KIZILBAŞLAR

Afşarlar 24 (ya da 22) Oğuz boyundan biridir.¹⁹⁵ Afşarlar geçmişte sayıca büyük yer tutarlar, önemli görevleri üstlenirler. Günümüzde Afganistan'dan İran Türkiye'ye dek çeşitli ülkeleri yayılmışlar, oralarda obur halklarla karışmışlardır. Oğuz söylencesine göre Afşarlar, Yıldız Han'dan gelirler. Yıldız, Oğuz Hanın büyük oğludur. Oğuzun Bozoklar kolundandır. Eski metinlerde bu ad *Afşar* ya da *Avşar* olarak geçer.¹⁹⁶

Afşarlar/ Kızılbaşlar, Türkçe olan Kızılbaş ismi, Amir Timur döneminden sonra ortaya çıkmıştır. Türkçe olan "Kızıl" (kırmızı) Baş (baş) birleşmesinden gelmektedir Türkiye Türkçesine çevirdiğimiz zaman (Kırmızı baş) manasında gelmektedir. O dönemki kullanım "Kırmızı baş" "Kırmızı şapkalı" anlamlarında devlet görevlisi, askeri kadro olan Türk önderlere söylenmiştir. Kızılbaş isminin ilk ortaya çıkışı Sufi Şah dönemine rast gelmekte olup en yaygın olarak kullanıldığı kişiler "Yeni Çağrı" ocakları mensup güç ve hüküm sahibi kişileri söylenmiştir.¹⁹⁷ *Afşar/Kızılbaş* Türkleri, Safavi hanedanı ve Nadir Avşar dönemlerinde emirlerinin yanında görevli iken Afganistan'a getirilmiş kişilerdir. Bunlara Türkmen olarak da ifade edildiği gibi, Afşar/Kızılbaş olarak da adlandırılmıştır. Doğrudan Kızılbaş olarak adlandırılanların büyük bölümü Farslaşmıştır. Kızılbaşların İran'dan geldiği ideaları da bulunmaktadır.

2.8.1. Tarihte Afşarlar

Afşarlar, Asya'da Dede Korkut destanlarında Oğuzlu diye geçen Siriderya bölgesine yaşarlar. Selçuklu İmparatorluğu kurulmadan önce Seyhun ırmağı kıyılarında ve Kıpçak bozkırlarında göçkürler. Selçukluların kurulmasından sonra 11.yüzyılda büyük göç ile Horasan üzerinden İran, Irak, Anadolu ve Suriye'ye yayılırlar. Afşarlar oğuzlar içinde her dönemde önemli yer tutarlar. Kınık ve Kayılar gibi devlet kurar, önemli ocaklar yetiştirirler. 11. Yüzyıl sonlarında Suriye'de Aksungurlar egemen olur.¹⁹⁸

Safevilerin İran'a yönetime geçmelerinden sonra Afşarları daha belirgin biçimde tarih sayfalarında izleriz. O dönemde Afşarlar önce Akkoyunlu birliği içinde yer alırlar. Safevilerin

¹⁹⁵ BOZKURT, a.g.e. s.443

¹⁹⁶ BOZKURT, a.g.e s.443

¹⁹⁷ ŞAHRANİ, a.g.e, s.92

¹⁹⁸ ŞAHRANİ, a.g.e. s.95

kurulmasında öbür Türk boyları ile birlikte, Türkmenleri önemli katkıları olur. 16.yüzyılda Şah İsmail döneminde Şii mezhebine girmeye başlarlar. I. Tahmasb döneminde Aşarlı oymağından Halil Bey 10.000 çadırılık Afşar topluluğuna egemendir. Bu oymak içinde birçok Ocak yer alır. Ocaklar Safevi devleti içinde yayılmıştır. Eski Türk örgütlenme biçimi ile birbirine bağlıdır. I. Abbas döneminde iyice güç kazanırlar. Bölgesel yönetimler Afşarların elindedir. Çok geçmeden Safevi tahtını da ele geçirirler. Böylece 18.yüzyılda Nadir Şah gibi büyük bir devlet adamı çıkarırlar. Nadir Şah, Horasan'da yaşayan Kırıklar Afşar oymağındandır.¹⁹⁹ Onun döneminde Safevi devleti içinde soylu bir askeri sınıf oluşturlar. İran tahtı Kaçar ailesine geçtiğinde de etkileri sürer. Dış ülkelerde yer alırlar. Geniş alanlarda at koştururlar.

Ahmad Şah'ın 24 oğlu vardı. Ahmad Şah öldükten sonra tahta Timur Şah çıkmıştır. Peştun Kabileleri Timur Şah'ın tahta çıkmasına karşı olmuştur. Karşı çıkmasının sebebi Avşarlar olan yakınlığı ile bilinmesidir. Timur Şah bu tepkileri bakmadan Kızılbaşlara üst düzey makamları vermiştir. Artan ihtilaflar sonucu Timur Şah başkenti Kandahar'dan Kabile taşımıştır. Başkent'in Kabile taşınmasından sonra 24.000 Kızılbaş Kabile göçmüştür. Halen Kabilin Afşar Mıntıkası (Nahiye Afşar) da oturmaktadırlar. Nüfusları 100 bin civarındadır. Yaklaşık % 60 Hazaralaşmıştır. Afşar Kızılbaş Türklerinin ülkedeki umumi nüfusu 450 bin olarak tahmin edilmektedir.²⁰⁰

Afganistan Türklüğü için geniş çalışmaları olan Dr. Argun'dan aldığımız bilgileri göre Avşar Türklerinin bir bölümü Şii inançlı Müslüman Türklerdir. Avşarlar konulu Türkiye de çalışmalar yapmıştı. Avşarlar, Hazara olarak bilinir ve Farsça konuşurlar. Avşar Türklerinin Sünni inançlı olanları ise Peştunca konuşurlar. Avşar Türklerinin suni olan bir bölümü ise Türkçe konuşur ve Hanefi mezheplidirler. Türk olduklarının bilincinde olan ve Türkçe konuşan Hazaraların arasında Tatar, Bayat, Moğol, Özbek, Karaçay ve Türkmen Türkleri vardır. Kıpçak Türkleri Kuzey Afganistan da Maymana Mezarı Şerif ve Saripulde Yaşarlar Sünni'dirler ve Türkçe konuşurlar. Herat Kıpçakları ise Farsça ve Peştuca konuşurlar.

¹⁹⁹ BOZKURT, a.g.e s.443-444

²⁰⁰ ALBAYRAK, a.g.e, .s 42-43

2.8.2. Afşarca

Afşarca, Azeri Türkçesinin bir kolu sayılır. Afşarcanın ayrı yazı dili bulunmaz. Afganistan, Afşar ağzı üzerini ise şimdiye kadar bir çalışma yapıldığı söylenemez. Farsçanın güçlü etkisi ile çözülmeye başlamıştır. Bazı kelimeler (“alte -altı”, “ase-hangisi” “eylamah-eylemek”) gibi birçok kelimeler hala kullanılmaktadır.²⁰¹

2.9. BAYATLAR

Şibirğandaki Bayat Türkleri Özbek Türkçesi ile konuşurlar Andhoy, Qarqin, Aqça'da yaşayan Bayat Türkleri Türkmen Türkçesi konuşurlar. Gazne vilayeti Bayatları Peştuca ve Farsça konuşurlar. Türkçe konuşan bayatların hepsi Sünni'dir. Farsça konuşan Bayat Türklerinin bir kısmı Şii bir kısmı ise sunidir.

Bayat Oğuz Hanın torunun ismidir. Oğuz Hanın iki torunun isimleri Qaie Han ve Bayat Han olmuştur. Bayat isminin Farsça anlamı “nimet” dir. Türk halkları arasında Bayat kavmi saygı gören kişiler olmuşlardır. Afganistan'da yoğun olarak yaşadığı iller Kabil ve Ğazni'dir ama ana dilleri Türkçeyi unutmuşlardır.²⁰² Bugün Bayat Yardım Vakfı bulunmaktadır ki Afganistan'daki Bayat kavimlerin bulunan bölgeleri yardım etmektedir. Bayat kavmin büyük bir kısmı Türkmenistan'ın Çarcu bölgesinde yaşamaktadırlar ancak onlar Türkmen Bayatları olarak geçmektedir.

Samanganli Bayat Türkleri Hazara Türkçesi konuşurlar. Daricaya yakın bir dildir. Dillerinde çok sayıda Türkçe istilalar da vardır. Çoğunlukla Şii inançlıdırlar, aralarında Sünni de vardır. Bayat kavmi bugün ticaretle ön salmış kişilerden oluşur birçok bayat ailesi yurt dışında yaşamaktadır. Bayatlar özellikle kuzey bölgesinde yaşarlar. Bayat kavminin az bir kısmı kendini Türk olarak bilmektedir. Birçok Bayat Farslaşmıştır. Mezar-i Şerif ve Kabil'de yaşayan Bayatlar Farsça konuşmaktadırlar.

2.10. KARLIKLAR

Karlıklar, Afganistan'da yaşayan en eski Türk kabilelerinden biridir. Tahar vilayetinin merkezi olan "Toliqon" (Tölaqon) çevresinde ve onun yanı sıra Tahar, Kunduz, Samangan ve Faryab vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Tahar vilayetinin Yangi-Qala, Rustaq (Rustaq/ eski adı Velvalci) ve Kışlak yerleşim birimlerinde meskûndurlar.²⁰³ Mavraunehrin kadim Türk grubu

²⁰¹ BOZKURT, a.g.e, s.443-445

²⁰² BEHMEN, a.g.e. s.42

²⁰³ ALBAYRAK, a.g.e., s.52

olarak zikredilen Karlıklar 7 y.y kadar buralarda hüküm süren Akhunların bir Kabilesi sayılmışlardır. Buhara ve Qaşqadaryo tarafları Karlıkların asıl yerleşim merkezleridir. Bunların bir kısmı Tacikleşmiştir. Pamir, Huttal ve Vahan vaktiyle Karlık Türklerinin iskân sahasıydı. Araplar geldiği sıralarda, Karlıklar Taharistan'da Pamir, Vahan ve Kabil mıntıklarında hakim bulunuyorlardı. Hint usulü cevherli kılıçları, Karlıkların ülkesinden gelmiş olmalı ki, Doğu Avrupa'da Karlık Kılıçları denmiştir. Bugün Afganistan'da Karlıklar Özbekçe konuşmaktadırlar, hatta Özbekçeye en güzel konuşan, Farsça kelimeleri katmadan saf Özbekçeye konuşan Türk topluluğu olarak bilinmektedir. Nüfusları 25 bin civarındadır.²⁰⁴

2.11. KAZAKLAR

Kazaklar, Türk toplulukları içinde “Kıpçak” koluna girerler. Kazakça, Kıpçakça içinde özgün bir yeri vardır. Kıpçakçanın en geniş alanda konuşulduğu koludur.²⁰⁵ Kazak sözün anlamı ve geçmişi günümüze değin çeşitli Türkologlarca araştırılmasına karşın, herkesin görüş birliğine vardığı bir açıklama ortaya konmamıştır. Zeki Velidi Togan, Kazak adını önceleri Sultanlar için kullanıldığını söyler. Ona göre ad, daha sonra anlam genişlemesine uğrar. Sultanlara bağlı Oymaklar için de kullanılır. Togan yazısında, siyasal bir anlamda ayaklanma sonucu çok kez ailesi olmaksızın ve kimi zaman da ailesi ile birlikte toplumdan uzaklaşan, kırlara çekilen başkaldırcılara kazak denir. Bunlar yönetimi ele geçirincede de maceracıdırlar. Kazaklar; Badahşan, Tahar, Kunduz, Bağlan, Samangan, Belh, Cevzcan, Saripul, Faryab ve Badğis vilayetlerinde dağınık olarak meskûndurlar. Sovyetler Birliğinin Kolektivist politikasından kaçan Kazaklar Herat vilayetinde yerleşmişlerdir. Başkent Kabil'de de Kazaklar bulunmaktadır. Toplu olarak Mezarı-Şerif, Samangan'ın Taşqurğan şehrinde ve Kunduz merkezinde yaşamaktadır. Sayıları, 100 bin civarında tahmin edilen Kazakların birçoğu Özbekleşmişlerdir. Kazakların konuştuğu dil, Özbek Türkçesine yakın Kazakçadır.²⁰⁶ Cevzican'da bulunan Kazakların birçoğu Kazakistan'ın yeni politikası olan, nüfus artırmaya yönelik vatandaşlık kabulü sonucu Kazakların çoğu Afganistan'dan Kazakistan'a göç etmişlerdir.

²⁰⁴ a.g.e, s.53

²⁰⁵ BOZKURT, a.g.e s.605

²⁰⁶ ALBAYRAK, a.g.e, s.54

2.12. KIRGIZLAR

Kırgızlar, Afganistan'da yoğun olarak Badahşan vilayetindeki Pamir ve Vahar koridorunda yaşamaktadırlar. Kuzey Afganistan'ın Kunduz vilayetinde ve Samangan vilayetindeki Taşqurğan ilçesi ayrıca Mezarı Şerif'te de çok az bir Kırgız nüfusu yaşamaktadır. Badahşan'da yaşayan Kırgızlar hayvancılık ve tarımla uğraşmaktadırlar. Kırgızların nüfusu 100 civarında tahmin edilmektedir.²⁰⁷

2.13. HAZARALAR

Türk asıllı oldukları söylenen Hazarlar, ülke nüfusunun %10'unu teşkil etmektedir.²⁰⁸ Hazarlar, Farsçanın "Hazaregi" lehçesiyle konuşurlar ve diğer grupların aksine, Şii mezhebine tabidirler. Bu nedenle de onlar, idareyi elinde bulunduran grup tarafından en çok ezilen topluluklardan biri olmuştur. Geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayan Hazarlar, en verimsiz ve sınırlı bir toprağa sahiptirler.

Hazaralar Afganistan'ın diğer kavimlerinden çok farklı özellik ve kültüre sahiptirler. Afganistan'ın merkezinde dağlık bölgelerde yaşamaktadırlar. Hazaralar Bamyana, Kabil, Herât, Gâzni, Belh ve başka vilayetlerde yaşıyorlar. Hazaralar Farsça dilinin Deri lehçesinde konuşurlar. Bugün Hazaraların konuştuğu "Hazaragi"de birçok Türkçe kelime bulunmaktadır. Hazaralar yüz simaları, boyları ve soyları Tatar ve Moğol Türklerine benzer, ama tarihe göre bu konu hakkında araştırmacılar ve kendilerine de soyları hakkında birçok görüş ve rivayet bildirmektedir. Bu rivayetler de söylenti olarak efsane şeklinde gelmektedir. Hazara kelimesinin kökü Farsça olan (Hazar) yani bin kelimesinden geldiği söylenir.

Bir efsaneye göre, Oğuz Han, Ğor ve Bamyana geçerken, Seripol dağlık bölgelerine Bamyana güvenliğini sağlamak için Biner kişilik asker bırakmıştır. Bunlara daha sonra "Bin" rakamının Farsçası "Hazar" ve zamanla "Hazara" denmiştir. Başka bir rivayete göre ise, Cengiz han Bamyana, Ğor, Şehri Golgoli ve Şehri Zohaka geldiğinde savaş çıkmıştır. Savaşı kazandıktan sonra bölge güvenliğini sağlamak için muhtelif mıntikalarda biner kişilik asker bırakmıştır. Bu nedenle Hazaralar Cengiz Hanın bıraktığı askerlerin torunları Moğol denmektedir.²⁰⁹ Bazı araştırmacılar bu görüşleri reddederek, Hazaraların Afganistan'a 1229-

²⁰⁷ a.g.e.s.54

²⁰⁸ Yazdani, a.g.e.32

²⁰⁹ MUSEVİ, s.71.,Muhammadi, a.g.m, s.7

1447 yıllarında gelmediklerini idea ederek, Hazaraların 800 yıldır bu topraklarda yaşadıklarını ifade etmektedir.²¹⁰

2.13.1. Hazaralar Kimdir?

Hazaralar'ın etnolojisi ile ilgili nazariyeler toplam üç kategoride sınıflandırılmaktadır. Afganistan üzerinde ve özellikle antropolojik ve linguistik alanlarda pek fazla bilimsel bir çalışma mevcut olmadığından dolayı konu üzerindeki görüş ve nazariyeleri aşağıdaki şekilde söyleyebiliriz.

Birinci nazariyenin savunucularından biri Ferrier'dir. Ona göre Hazaralar en eski kavimlerden biridir.²¹¹ Daha sonra başka bir yazar Fletcher de bu nazariyeyi savunmuştur. Ferrier, görüşlerinde Yunan tarihçisi olan Cartsius'a dayanarak Hazaralar'ın, Büyük İskender zamanında bile şu anda Hazaralar'ın bölgesi olarak bilinen Hazaracât'ta yaşadıklarını söylemiştir. Bu nazariye, Hazaralar'ın Cengiz Han'ın bu bölgelerde bıraktığı askerlerinden meydana geldikleri yönündeki görüşleri reddetmektedir.²¹² Yani Hazaralar m.ö de Afganistan coğrafyasında yaşamışlardır.

Batılı araştırmacılardan biri olan Bellew'in ortaya koyduğu ikinci nazariyede ise Hazaralar tamamen Moğol olarak zikredilmiştir. Hazaralar da Cengiz Han'ın gönderdiği askerlerden meydana gelmiştir.²¹³ Hazara istilasının ortaya çıkması çeşitli düşünceler vardır. Hazarai, Moğol olduklarını söylüyor ve bu konuda altı yüz veya yedi yüz rivayet olduğuna işaret edip kendi de onlara katılıp Moğol kaviminden olduklarını söylemektedir.²¹⁴ Reşiduddin, Hafız Ebaei ve Cüzcani gibi alimler o dönemden haber vermektedirler. Onlara göre Cengiz Han'ın komutanlarından biri Moğol askerlerinden bir kısmını bu bölgelerde (Hazaracât) iskân için yerleştirmiştir. Bu nazariye hiçbir tarih belgesiyle ispatlanamamıştır. Batılı ve yerli araştırmacılar, Hazaralar'ın yüz yapısından hareket ederek onların Moğol olduklarını söylemişlerdir.²¹⁵

Üçüncü nazariyeyi Dorn ortaya atmıştır. Ona göre Hazaralar tamamen Türk'türler. Türklerin bugünkü Afganistan bölgelerine geldiklerini çok eski bir tarih olan Kuşaniler'in,

²¹⁰ ALBAYRAK, a.g.e, s.50-51

²¹¹ YAZDANI, a.g.e. s.39

²¹² POLADİ, **The Hazaras**, Çev.Ali Alemi Kermani, İran Yekta Yy, Tahran, H. 1381, s.14, Muhamad, a.g.m s.2

²¹³ POLADİ, s.15, Muhammedi, a.g.m, s.2

²¹⁴ Katip, a.g.e s.32

²¹⁵ AHLAKİ, Muhammed İshak, **Hazaraha Der Cereyani Tarih, İsmailiyan Yay.**, Tahran, H. 1380, C.I, s.33-35., Muhammedi, a.g.e, s.6

Çin'in kuzeybatısından Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasındaki topraklara göç etmelerine rastlanmaktadır. Son araştırmalara göre Kuşaniler'in ve Yefteliler'in Türk oldukları tespit edilmiştir.²¹⁶ Tarihçilerin birçoğu ve özellikle Dorn, Hazaralar'ı Moğol olarak kabul etmemektedirler. Ona göre Hazaralar, tamamen Türk olup Afganistan'da hâkim olan Mengü Han (1284-1292) zamanında bugünkü yaşadıkları bölgede yerleşmişlerdir.²¹⁷ Bu bölgelerde yaşayan Türkler, Cengiz Han'la savaşmışlardır. Hem Moğollar hem de Türkler sarı ırka mensup olduklarından dolayı birbirlerine kaynaşmaları çabuk olmuştur.²¹⁸

İki Türk grubu olan Gazneliler ile Gurlular 200 sene bu bölgelerde hükmetmişler ve Türkler'i bu bölgelerde yaşamaya teşvik etmişlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Batılı araştırmacılardan biri olan Leech, Hazaralar'ın bugünkü yaşadığı bölge olan Hazaracât'a gitmiştir. Leech, Hazaralar'ın ülkenin güneyinden Afganistan'a girdiklerini tespit etmiştir. Hazaralar'ın büyük kabilelerinden biri olan Day Çopan'ın (Day Çoban) büyük cediti olarak bilinen Emir Çopan'ın (Emir Çoban) türbesi Herat ve Kandehar arasında bulunan Gerişek ilçesinde bulunmaktadır. Leech, Kandehar'ın yakınlarında bulunan köylerin Hazaralar tarafından yapıldığını tespit etmiştir.²¹⁹ Ona göre Hazaralar yakın tarihe kadar veya başka bir deyişle Peştun kabilelerinin girmelerinden önce bu bölgelerde hâkimdiler. Hicri III. ve IV. yüzyıla ait tarih ve edebiyat metinlerinde Hazaralar, Garçe Türkleri olarak zikredilmiştir. Dr. Cavit ve Ömer Salih'e göre Hazaralar, Moğollardan önce Garze (Garçe) olarak bilinmekteydiler. Hazaralar, Ural Altay kavimlerine mensupturlar ve Gur hükümdarları bu kavimdendirler.²²⁰

Hazaralar'ın etnolojik yapısıyla ilgili çeşitli görüşlerin hem Batılı hem de Afganistanlı araştırmacılar tarafından ortaya konulduğu daha önce belirtilmişti. Ama öne sürülen görüşlerin birçoğunun Hazaralar'ın sosyo-kültürel gerçekleriyle uyumsuzluk halinde olduğu görülmektedir. Batılı araştırmacıların birçoğu Hazaralar üzerinde araştırma yaparken Hazaracât'a gitmemişler ve ikinci elden kaynakları kullanmışlardır. Afganistanlı araştırmacıların bazıları Hazaralar'ın etnolojik yapısını ortaya koymak için Hazara kelimesi üzerinde yoğunlaşmışlar ve teorilerini bu çerçevede ortaya koymuşlardır. Ancak Hazaraların eskiden Afganistan'da yaşayan Türk kökenli topluluk olduğunu ve ayrıca Moğolların soyundan geldiği idiaları birçok yazar tarafından kabul görmüştür. Sadece

²¹⁶ H.J.Welz, Külliyyat-i Tarih, Çev. Mesut Recep Niya, Bongah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap Yay., Tahran, H.1375, C.I, s.173-174. Muhammadi, a.g.m, s.6

²¹⁷ POLADİ, a.g.e, s.17.

²¹⁸ GARCİSTANİ, s.52.

²¹⁹ POLADİ, s.32-40. Muhammadi, a.g.m, s.7

²²⁰ YEZDANİ, C.I, s.164. Muhammadi, a.g.m, s.8

Afganistan'da yaşayan bu topluluğun Türk-Moğol karışımı bir etnik topluluk olduğu kabul edilmektedir.

2.13.2. Hazara Boyları

Hazaralar XIII. yüzyıla kadar yani Cengiz Han'dan önceki devire kadar Hazara adıyla anılmamışlardır. Cengiz Han'dan önce Hazaralar, Türk, Tatar, Türkmen, Zavuli, Berberi, Halaç, Karluk, Çağal, Laçın ve Garçe gibi isimlerle zikredilmiştir.²²¹ Tatar Hazaraları; Hazaracât ile Türkistan arasında bulunan Deşt-i Sefid bölgesinde yaşamaktadırlar. Türkmen Hazaraları; Hazaracât'ın kuzeydoğusunda bulunan Türkmen Vadisinde (Derreyi Türkmo) yaşamışlardır. Tolun Hazaraları; Behsud kabilesinin Day Mirdad'ın bir alt koludur. Çağal Hazaraları; Hazaracât'ın batısında ve Nave-Miş kısımlarında yaşamaktadırlar. Torhan Hazaraları; Hazaracât'ta bulunan Bamyân ve Gur vilayetlerinde bir kavmin adıdır. H. VI. yüzyılın başlarında Hazaracât'ta Ergün hanedanı ile Torhan hanedanının hüküm sürdüklerini görmekteyiz. Laçın Hazaraları; Belh'in civarında, Belhab ve Seng Çarek'te yaşamaktaydılar. Cengiz Han bu bölgelere girmeden önce Hindistan'a gitmişlerdir. Emir Hüsrev Dehlevi, Laçın Hazaraları'ndandır. Zavuli Hazaraları; Hazaralar'ın en kalabalık kavmini Zavuliler oluşturmaktaydılar. Hatta bugünkü Hazaracât, Zavulistan adıyla da tanınmaktaydı. Bugün ise Zavuliler; Caguri, Malistan ve Uruzgan'da yaşamaktadırlar. Son olarak Karluk Hazaraları da Hazaracât'ta bulunan Şeyh Ali'de yaşamaktadırlar.²²² Hazaralar içerisinde Torhan ve Laçın Hazaraları hariç diğer kollar hala varlıklarını sürdürmekte, başka bir deyişle Hazaraları meydana getirmektedirler. Hazaralar, tek bir Türk kavminden meydana gelmemektedirler. Bunu, onların yüz yapılarından da anlayabilmekteyiz. Ülkenin güneyinde yaşayan Hazaralar ile batısında yaşayan Hazaralar arasında yüz yapılarındaki bu farkı açıkça görmek mümkündür.

Hazaraların yaşadıkları yerlerin isimleri ve mensup oldukları boy isimlerine göre sınıflandırılmaktadır. Ayrıca bazı Hazaralar'ın boy isimleri "*Day*" ile başlamaktadır.²²³ *Day* ile başlayan Hazara boyları, Hazaralar'ın en kalabalık boylarını meydana getirmektedir. Bu boylara ait alt gruplar da mevcuttur. *Day*, güçlü ve cesur anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Çinli'lerden Moğollar'a ve Moğollar'dan Türkler'e geçmiştir.²²⁴ Türkiye Türkçesinde bulunan (dayı) kelimesinin aynısıdır. Hazaralar'ı oluşturan boyların hepsinin isimlerini

²²¹ MUHAMMADİ, a.g.m, s.8

²²² YAZDANI, a.g.e, C.I, s.178-184., Muhammad, a.g.m, s.6

²²³ MUHAMMADİ, a.g.m, s.7

²²⁴ MUHAMMADİ, a.g.m, s.8

zikretmek mümkün değildir. Burada Hazaralar'ın en önemli ve en kalabalık boyları ve yaşadıkları yerler hakkında kısaca bilgi verebiliriz.

1- Day Kalan: Hazara boylarından birisidir. Day Kalanlar birbirinden ayrı olarak Hazaracât'ın güneybatısı ile kuzey doğusunda yaşamaktadırlar.

2- Day Zengi: Day Zengi Hazaraları'nın yaşadığı yerler de Hazaracât'ın geniş bir sahasını kapsamaktadır. Bunlar Pencab, Veres, Yekev-Leng, La'l ve Seri Cengel'de yaşamaktadırlar. Burada yaşayan Hazaralar'da bu isimle anılmaktadır.

3- Day Çopan (Day Çoban): Day Çopanlar'ın birçoğu ülkenin güneyinde yaşamaktadırlar. Day Çopan'ın birçok alt kolu mevcuttur. Day Çopanlar kendilerini Emir Çopan'ın oğulları olarak söylemektedirler. Emir Çopan, Sultan Ebu Said İlhanlı'nın en önemli komutanlarındanıdır.

4- Day Hata: Day Hata Hazaraları Uruzgan, Gizab ve Kicran'da yaşamaktadırlar.

5- Day Kundi: Day Kundi hem Hazaralar'ın bir boyu hem de Hazaracât'ın bir şehridir. Day Kundi bölgesinde en kalabalık Hazara boyları yaşamaktadır. Day ile başlayan diğer Hazara boyları şunlardır: Day Polad, Day Mirek, Daye, Day Mirkeşe, Day Mirdad, Day Deko (Day Dehkan), Day Kuzi, Day Ziniyat, Day Melik, Day Birke, Day Nuri, Day Miri, Day Digeek, Day Hakkani, Day Kalender, Day Hoten ve Day Kiyu.²²⁵

2.13.3. Afganistan Tarihinde Hazaralar

Hazara tarihçisi Kazım Yazdani, Hazaralar'ın Türk kökenli olduğunu konusundaki görüşlerini ve Afganistan yakın tarihi hakkında fikirleri mevcuttur; Peştunların iktidar olduğundan sonra tüm Hazaraları ve Türk tarihini yok etmeye çalışıldığı idea edilmektedir. Peştun Padişahlarının düşmanlıkları, Türklerin özellikle Hazaraların sadece katliam ve yer ve mallarının gaspıyla bitmedi. 21 y.y kadar onların geçmişi ve tarihini güney Türkistan ve kuzey Afganistan'ı yok etmeye çalışmışlardır. Hazara milletinin geçmişi Afgan hakimlerine ait olan tarihçiler çabasıyla onların dönemindeki zülüm ile gelişen olayları farklı şekilde tarih kitaplarına yazılmıştır.

Bugün Hazaraların dilinde Farsça baskın olmasında rağmen Türkçe kelimler bulunmaktadır. Farsça bölgede yaygın dil olduğu sebebi ile Farsça konuşmuşlardır. Dil ile

²²⁵ MUHAMMADİ a.g.m,s.8

mezhep ayırımları kök değişmelerine belirleyici rol oynamamaktadır. Hazaralar Farsçanın geliştirmek için kendileri de çaba göstermişlerdir. Bu halde Hacı Kazım Yazdani Hazara tarihçisi Cumhuri-sukut saytında ki konuşmalarında Hazaraların Türk olduklarını ve bir Türk topluluklarından biri olmalarını üstünde dürüyor.

Hazaralar Afganistan'ın asil vatandaşlarından olup eskilerden bunlar Afganistan'ın merkezinde Hazara-cat diye bilinen yerlerde yaşıyorlardı ama şimdi Afganistan'ın her köşesinde yaşamaktadırlar. Hazaralar genelde Şii mezhebindeler sadece Badğis ve Panşer vilayetindeki Hazaralar Sünni, Bamyan Hazaraların tamamına yakını Şii'dir. İranlılar Hazaralara "Barbar" demektedirler. Bamyan Afganistan'ın en ortasındadır. Çok dağlık ve eski tarihe sahip olan vilayettir "Buda putları"(şahmama ve sersal) Ejderha ve "Ejdenehir" Bamyan vilayetinin tarihi kent olduğunu göstermektedir. Bu vilayette sadece Hazaralar yaşamaktadır. Hazara aydınların büyük bölümü kendilerini Türk olduklarını kabul etmektedirler. Hazaralar ait Hizb-i Vahdet partisinin kurucusu Talibanlar tarafından 1995 yılında şehit edilen Üstat Abdul Ali Mezari'nin bir Türkperest olduğu bilinmektedir.²²⁶ Hazaralar ağırlıklı olarak Bamyan, Uruzgan, Meydan-Şahar, Ğor, Ğazne, Vardak, Mezari Şerif, Belh, Samangan, Bağlan, Cevzican, Saripul ve Kabil'in Avşar mıntikasında oturmaktadırlar. Bamyan'ın tamamı Hazaradır, Bamyan Hazara yurdu olarak bilinmektedir.

Emir Abdurahman Han ve Taliban dönemlerinde Hazaralar büyük zulümlere maruz kalmıştır. Abdurahman han döneminde 100 binden fazla Hazara hayatını kaybetmiştir.²²⁷ Bir asır üzerinden geçmesine rağmen Hikmatyar grubu tamamen Peştun'dırlar ve Talibanların büyük çoğunluğu Afganistan'ın yerli Peştunlarından oluşuyordu Hazaralar karşı büyük bir kin beslemişlerdir. Hazaraların Müslüman olmadıkların ve fare yeğın insanlar olarak göstermişlerdir. Hazaralar ve Peştunlar arasında ölülüler dansı meşhurdur ki (yakalanan eseri kafasını kesiyorlar ve önceden ısıtılmış demiri, kafası kesilmiş insanın boyuna koyuyorlar can vermesi birkaç dakika gecikiyor ve can tamamen çıkmadığı için kıpırdıyor) birbirlerine karşı düşmanlıklarını ne derecede olduğunu bu şekillerde göstermiştir. Talibanların Kuzey işgal etmesi ile nerde Hazara görseler orda infaz emri verilmişti. Talibanlar Üstat Mazari'nin türbesini önce roketlerle sonra patlayıcı bomba yerleştirerek patlatmıştır.

²²⁶ ALBAYRAK, a.g.e, s.49

²²⁷ ZAHİRİ Dakik, **Tarihi Mahosir Hazara**, Kabil yayınevi, 2008, s.13

2.13.4. Hazaraların Başkaldırışı

Emir Abdürrahman Han yıllar boyunca Rusya da yaşamıştı Rusya'nın siyasetini çok iyi çözmüştü. Bu ülkeye güvenmek doğru değil çünkü kendisinden önceki, iki padişahın (Dost Muhammet ve Şer Ali) dönemlerinde Rusların bölgeye yaklaşması, iktidarlarına tehlikeli dönemler geçirdiğini unutmazdı. Özellikle 1837 de Rus ve İngiliz çekişmesinden haberdar olmuştu ve Rusya ile herhangi bir ilişkisi, İngilizlerin Afganistan'a girmek için bir bahane durumuna gelebilecekti. İngilizlerin bir yol aradıkların bilmekteydi. Rusya ve Afganistan ilişkilerini sınırlı düzeyde tutmaya çalışmakta olup İngiltere'ye yaklaşma çabası göstermekte idi. Rus ticari kervanların Afganistan'dan geçmesine izin vermemişti. Başka taraftan Emir İngiliz hükümetiyle anlaşmıştı ve bu yüzden Emir her zaman Ruslara yakınlaşmaktan vazgeçerdi.²²⁸ 1890 yılında Emir oğlunu Nasrullah'ı İngiltere'ye gönderip 23 maddeli bir anlaşma imzalamıştı, Antlaşmanın 15 maddede, Rusya'nın düşman olduğu, birinci dereceden tehdit durum içirdiğini ve İngilizlerin buna cevabin alabilecekleri tedbirleri sıralamaktadır; Eğer Rusların amacı ülkeyi işgal etmekse bizde sınıra yakın bulunan İngiliz toprağını (bugünkü Pakistan sınırı kast edilmekte) korumak için Afganistan Kırالی'na yardım etmeye hazır olduklarını bildiren bir antlaşma imzalanmıştır.²²⁹ İşte bu Antlaşmadan sonra Emir Abdürrahman kendi hükümetini güvende hissedip Afganistan'da Hazaralar ve Özbekleri ezmeye başladı. Rus devleti böyle bir işe kalkmaya izin vermeyecekti ama İngilizler için fark etmezdi. Hazalar Kirala karşı birçok ayaklanmalar başlatmıştır. Bunlarda ilki Bamyanda gerçekleşmiştir.

Abdürrahman Han, Balh vilayetindeki Muhammet İshak başkaldırmasını durdurup Türkistan'ı sakinleştirip çok yorgun savaştan dönmüştü ki merkezi Afganistan'ın en büyük kavimi yani Hazaralar başkaldırdılar. Bu durumda Afganistan Milletinin çoğu Sünni oldukları için bu savaş Peştun ve Hazara savaşı değil de Sünni- Şii çatışmasına dönüşmüştür. Burada Amanulla Han Hazaraların kafir olduğunu söylemiş ve savaş ilan edilmiştir. Savaştan sonra Hazaralar parça parça ayrılmışlardı ve herkes aşiret Peştunların zulüm ve işkencesinden dağların köşelerine çekilmişti. Hazaralar dağların içinde ve derelere ekim ve bitki çıkmayan dağlı taşların içinde merkezi Afganistan'da hayat geçirirlerdi ve yaşam biçimleri Peştunlar gibi kabile feodal şeklindeydi. Savaş ve göçlerden sonra Afganistan'ın farklı bölgelerine yerleşmeye başladılar.

²²⁸ MUCADİDİ, a.g.e, s.42

²²⁹ MUCADİDİ, a.g.e, s.43

Abdurrahman Han, binlerce insanı katletmiştir. Hazaralarla birlikte Özbekler ve Nuristanlıları da öldürmüştür. Afganistan'ın o dönemdeki nüfusunun ise 5 ile 8 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Abdurrahman Han'ın Hazaralara karşı kin ve nefreti diğer etnik gruplara göre daha fazla olmuştur. Çünkü Abdurrahman Han'a karşı tek güç ve tehlike Hazaralar olmuştur. Nitekim 1890–1893 isyanlarına ilk olarak Hazara Hanları liderlik yapmıştır. Bu isyanları diğer etnik gruplar da kendi bölgelerinde başlatmışlardır. Ayrıca Hazaralar, Caferi mezhebine bağlı olduklarından dolayı Abdurrahman Han tarafından kafir ve dinsiz olarak görülmüştür. Abdurrahman Han, mezhep faktörünü kullanarak hem diğer etnik grupları hem İslam toplulukları Hazaralara karşı kışkırtmayı amaçlamıştır. Nitekim başarılı da olmuştur. Sünni âlimlerden Hazaralara karşı cihat fetvası çıkartmıştır.²³⁰

Emir Abdürrahman başka hükümdarlar gibi çok sert ve zalimdi Çağuri aşiretinin iki oğlunu öldürdü ve maliye ödemeyen Hazaraların maliyesini beş kat artıp bağlan ve Bamyan vilayetlerinden göçürüp zeminlerini Peştunlar arasında bölüştürdü. Bu zulümlerden sonra Hazara milleti ikinci büyük bir başkaldırı başlatılar. Savaş üç yıl 1891-1893'e kadar devam etti. Bundan sonra Kral devletin tüm göçüyle Hazaraların ezip ve kızlarını ve oğullarına tecavüz ediyorlardı ve hükümetin askerleri yani Peştunlar ele geçirdikleri yerleri erkekleri ve çocuklarını öldürüp genç kızlara tecavüz edip köle olarak şehirlere satmışlardır.²³¹

Abdurrahman Han'ın 1901 yılında oğlu Habibullah Han tarafından öldürülmesinden sonra Hazaralar için af çıkartılmış ve Peştunlar'a verilen toprakları geri iade edilmeye başlanmış ve bunun üzerine Hazaralar'ın bir kısmı Hazaracât'a dönmüşlerdir.²³² Abdurrahman Han'ın zulmünden Kabil'e kaçan Hazaralar, 1929 yılından sonra kendilerine verilen fırsatı iyi değerlendirmişler, Hazaracât'tan uzak ve merkeze yakın olma avantajını kullanmışlardır. Kabil'deki Hazaralar siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda rol oynamışlardır. Hazaralar'ı Afganistan siyasetinde 1980'li yıllara kadar görmek mümkün değildir.²³³

İşte Hazaraların bu kara hayatları Peştun hükümdarları tarafından böylece devam edecek Amir Abdürrahman'dan sonra Zahir Şah oğlu bu züllümü devam ettirmiş. Zahir Şah 40 yıl boyunca Kırallık koltuğunda kalmıştır. En zayıf halk, üstünde yük taşıyan çok ağır işlerde çalışan Hazara toplumu olmuştur. Bundan sonra Davut Han Zahir Şahın amcaoğlu iktidar olup Afganistan'ın şahlık sistemden Cumhuriyet sisteme değiştirdi bundan sonra ve Rusların girmesi ile dengeler Hazaraların hareketlenmeleri ile değişmiştir.

²³⁰ MUHAMMADİ, a.g.m, s.2

²³¹ BEHMEN, a.g.e. s.61

²³² a.g.m, s.3

²³³ a.g.m, s.4

Afganistan da son 30 yıl savaşta siyasi, nizami ve sosyal drmlerin gelişmesi açıkça zayıf olan etnik grupların güçlü olarak ortaya çıkmasına siyasi denginin değişmesine sebep olmuştur. Önceden zülüm, işkence ve zayıf kavimlerin ezmeyle birlikte hüküm sürüp gelen iktidarlar bugün beraberlik çözümü ve çeşitli kültürlerin ulusal ve yerel düzeyde tanınması ile şekillendirmeye çalışılmaktadır. Siyasi dengeye bozmak için bugünlerde eylemlere kalkıp ve kendi amaçlarına yetişmek için yine de savaş çıkartma olayını düşünüp Afganistan da milli, dini, dil ve mezhep sorunlarını çoğaltmaya çalışanlarda yok değildir.

2.13.5. Sosyo Kültürel Yaşam

1980 yılında kadar şii Hazaralar üzerinde yoğun bir baskı vardı. Hazaralar hamilik ve en zor işlerde çalışırdı. Devlet dairesinde resmi görev verilmezde askeri alanında gençleri askere tabi tutulmazdı. Bürokrasi temsilcileri yoktu. 250 yıldır yönetici konumda olan Peştunlar, Hazaralarla bir türlü yıldızı barışmamıştır. Sovyet askerlerinin Afganistan'a gelmesi ile Hazaralar ilk defa kendi partilerini kurdular. Sovyet askerlerine karşı ilk saldırı da Hazaralar tarafından gerçekleşmiştir.²³⁴

Hazaralar yılın büyük zamanını 30 ile 100 arasında değişen sayıdaki evden oluşan köylerde yaşamaktadır. Köylülerin üçte biri Mays'tan Eylülün başlarına kadar sürüleri ile yaylalara çıkmaktadırlar. Köylerdeki çatışmalar geleneksel olarak lider insanların uzlaşması ile çözülmektedir. Politik liderler, kişisel diğerler ya da sosyal bağlantıları temel olarak iktidara gelebiliyorlar, diğerleri halk tarafından belirlenen temsilcilerdir.

En etkili şahsiyetleri topluluğun dini ihtiyaçlarına hizmet etmek için dini özelliklerini kullanan "Pir" ve "Seyit"lerdir. Dini temel eğitim yalnızca erkek çocuklara verilmektedir. "Seyitler" Peygamber soyundan gelenlerdir. Bir diğer dini şahsiyetlerden "Pir"lerdir. Pirler en güçlü şahsiyetlerdir. Hazaraların en güçlü ve sözü geçen kişiler olarak değerlendirebiliriz. Eğitim İslami temeli dayanmaktadır. Hazaraların büyük çoğunluğu şiilerdir. Hazaraların oğunluğunun, İsmaili şii olan Taciklerle güçlü bağları vardır. Her iki grup genelde birbirleri arasında etnik benzerlik olduğunu yalanlasalar da aralarında çok güçlü bağlar vardır. Buda heykeli ve duvar çizgileri kalıntıları Budestiler zamanında Bamyanda bunların hepsi Türk Hazaraların yaşadığı bölgededir. Hazara kavimi Afganistan da H. 3.yüzyıl da İslam dininin gelişmesiyle birlikte İslam dininin şii mezhebini kabul ettiler.²³⁵

²³⁴ ALBAYRAK, a.g.e, s.117

²³⁵ KUHSAR, a.g.e, s.3

“Takkahana” Cemaathane (Cemaat evi) vardır. Cemaathanede dinî eğitim yapılır, dua edilir, nikâh kıyılır. Ancak namaz kılınmaz. Namaz ancak camiîde kılınır. Cemaathanenin hemen yanında camiî vardır. Ayrıca Ağa Hanın doğum günü veya imam olduğu zaman kutlama törenlerine gelinir. Cemaat evine ve dışına İsmaililerin bayrağı asılır. Bu bayrak eski Mısır Fatimîlerin bayrağı olup yeşildir, ortasında kırmızıçizgi vardır.²³⁶

2.13.6. Siyasi Oluşumu

Afganistan tarihi serini değiştiren ve 100 yılını etkileyen Rusların Afgan topraklarına ayak bastığı gün olmuştur. Bu diğer toplumlarda siyasi hareketlenme yaşandığı gibi Hazaralar arasında da Ruslara karşı örgütlenmeler oluşmaya başlamıştır. Hazaraların yıllardır ezilen halk olması siyasi oluşumdan uzak olmaları 15 yıllık zaman içinde güçlü birliktelik gösterebilmişlerdir. Rusların çıkması ile birlikte Hazaralar Afganistan siyasi sahnesinde kendilerini aktif halde bulmuş ve eşit hak taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. Hazaraların ilk siyasi Partisi Hizbi-Vahdet'ir.²³⁷

Afganistan, Davut Han döneminde Cumhuriyet sistemine geçmiştir. Bu dönemde Davut Han'ın bütün dikkati Peştun meselesi üzerinde odaklandığından Hazaralar üzerinde pek fazla durmamıştır. Bu durum Hazaralar'ın lehine olmuş ve devletin çeşitli kademelerinde yer almışlardır. Bunlardan biri Afganistan ordusunda generallik rütbesine yükselen Ahmet Ali Han'dır.

1978 yılından sonra mücahit partiler, komünist hükümetine karşı ülkenin çeşitli yerlerinden direnişe geçmişlerdir. 1978-1985 yılları arasında Hazaralar 50'ye yakın grupla direnişe katılmışlardır. İlk direniş Nisan 1979 yılında Hazaracât'ta bulunan Daresuf'ta çatışmalar başlamış ve devlet askeri büyük kayıp vermiştir. 1979 yılının sonunda Hazaralar'ın dinî liderleri ve aydınları bir araya gelerek Afganistan İslam Devrimi İttifakı'ni kurmuşlar ve Seyit Ali Behiştî'yi başkan olarak seçmişlerdir. Bu tarihten sonra Hazaracât yıllardan sonra özerk bir bölge durumuna gelmiştir.²³⁸ 1989 yılında Hazaralar'ın en büyük partileri bir araya gelerek Vahdet Partisi'ni kurmuşlardır. Vahdet Partisi kurulduktan sonra 3 sene içerisinde Hazaracât ve diğer Hazara yerleşimlerini kontrol altına alabilmiştir. 1991 yılında ilk kez Vahdet Partisi, Afganistan meselesi üzerine İran'da uluslararası bir konferansa davet

²³⁶ <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx> (12.01.11)

²³⁷ a.g.e, s.23

²³⁸ YEZDANİ, Hacı Kazım, Defâi Hazaraha İstiklal ve Tamamiyeti Arzi-yi Afganistan, s.272, Muhammadi, a.g.m, s.6

edilmiştir. Bu konferanstan sonra İstanbul’da düzenlenen İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları konferansına katılmıştır.²³⁹

Taliban rejiminin ortadan kaldırılmasından sonra dış ülkelerin yardımıyla geçici hükümet Hamit Karzayi başkanlığında kurulmuştur. Afganistan’ın yeni oluşumunda Hazaralar’ın etkin rolü olmuştur. Taliban döneminde en büyük züllüme maruz kalan halklardan olmuştur. Hazaraların büyük çoğunluğu ülkeyi terk etmişlerdir. Muhacir olarak İran, Pakistan ve Avrupa ülkelerine güç etmişlerdir. Bugün Afganistan’da en güçlü partiler arasında Hazaralar kendilerini göstermektedir. Siyasi örgütlenme birbirlerine bağlılık partiye ve siyasi başkan yada dini lidere bağlılık en çok Hazara toplumunda gözükmektedir. Hazaralar kendi bölgelerinde her zamankinde daha fazla milletvekili çıkartmışlardır. Hazaralar bugün denge politikası gütmektedir. Afganistan’da iki büyük taraf varsa bunlardan hangisi Hazaraları kendi çekebilse o tarafın Cumhurbaşkanlığı seçime kazanma oranı yüksek gözükmektedir. Çünkü Tacikler veya Türkleri kendi aralarında farklı örgütlenmeler ile bölünmüşlerdir. Taciklerin biri bir taraf olsa diğeri başka tarafda olmakta yanı Tacik oylarının tamamı aynı kişiye gelmemektedir. Hazaraların ise bir dini liderin söylemi ile oyun çoğunluğu tek bir tarafa gidebilmektedir. Mesela bugün Hamid Karzai iki yardımcısı vardır biri Tacik olan Faim, diğeri ise Hazara önderlerinden Halili’dir.

2.14. İSMAİLİ

İsmaililer ya da İsmaili, Şia’nın bir kolu bir fırkasıdır. Şiflikteki mutediller ile Müfritler arasındaki ihtilâfi bulunmaktadır. Hz. Ali neslinden 6. İmam Hz. Cafer al - Sadık’ın vefatından sonra vuku bulmuştur. İsmail Cafer’in büyük oğlu halefi idi, Cafer oğulları arasındaki ihtilâf sonucu hilâfet küçük kardeşi Musa’ya geçmiştir. İsmail Cafer oğlu Musa ve varislerinin imameti hâlâ tanınmaktadır. İsmailîye mezhebinin ihtilâlcî temellerini Abul Hattab kurmuştur.²⁴⁰ İsmailîler arasında hilâfet devam ederken bu inancın mensuplarından çok büyük ilâhiyatçılar görsel felsefî seviyede bir dinî akaidi meydana getirdiler. Büyük edebiyatçılar yetiştirdiler. İsmailî akaidin Sünnî İslâmla pek az münasebeti vardır. Fikirlerinin çoğu orta şarkın daha eski dinlerinden ve bilhassa yeni Eflâtuncu felsefeden gelir. Fikirlerin büyük çoğunluğu bâtîndir. Hz. Ali’nin İsmail yolu ile halefleri olan imamlar ilâhî ilhama malik ve hatadan salim olup, salıklarının kendilerine kayıt ve şartsız itaatini isterler.²⁴¹ Bayram gibi günleri Astronomi ile hesaplarlar. İslâmiyet üzerinde fevkalade fikrî tesirleri

²³⁹ MUHAMMADİ, a.g.m, s.7

²⁴⁰ MUHAMMADİ, a.g.m, s.8

²⁴¹ <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx> (03.03.2011)

olmuştur. Fatimîlerden önce ve sonra da Orta Doğu'da etkili olmuşlardır. Hasan Sabbah, Alamut Kalesi, Haşhaşiler İsmailî tarihi eserlerini teşkil eder. 10. asırdaki Rasail İhvan al-Şafa İsmailîlik akaid kitabıdır. Ünlü Nasir Husrav İsmailî idi. Gizli kalabilen, örgütlenebilen iyi propaganda yapabilen mazlumlara adalet fikri taşıdığını savunan bu fırka (dayi) tipinin de yaratıcısıdır. Durzîler ve Karmaîler bu fırkanın yayan kişilerdir.

İsmailî inançlı Müslüman Türkleri arasında yoğun bir şekilde gözlenebilen Müslümanlık öncesi, eski bölge dinleri Tengricilik - Kamizm izleri onların kültürel kimliklerinin kadim Türk kültürünün devamlılığını gösterir niteliktedir. Yarı göçebe karakterleri bozkır medeniyetinin zamana uyumu biçimidir. 11 Eylül 2001 olayından sonra Afganistan'da gelişen hadiseler, bölge Türklüğünün kültürel kimlik tercihiinde etkili olmuş ve değerlerin öncülük sıralamasını değiştirmiştir. Bölge halkları üzerindeki dinî fırka prestiji, yerini millî yetkiliye bırakmıştır. İsmailî Türklerin tarihten gelen özellikleri mazlum bölge Türklüğü için özel önem arz etmektedir.

2.14.1. Pir

Afganistan İsmailîlerin lideri olan Seyit Nadir Şah Kayanî'dir. Kayani'n her kesimden müridi vardır. 60 yakın kitabı olan bir şairdir. Tarikat bağları etnik bağların üzerindedir. Ancak İç savaşlardan sonra etnik bağlantılar tarikat bağlantıların önüne geçmiştir. Bu da Pir'lerin etki alanlarını azaltmıştır yani Afganistan etnik çatışmalar içinde, dini şahsiyetlerin önemi öncekiden az da olsa azalmıştır. Milliyet, dinî inancın önüne geçmiştir. Ancak diğer bölgeleri göre Bağlan bölgesi Hazaraların Sünnî veya İsmailî olsun kız alıp verdikleri için dayanışma güçlüdür. Bu dayanışmayı sağlayan kişiler Dini şahsiyetler olmuştur.²⁴²

Dini şahıs, lider gözü ile bakılmıştır. İsmailî'ler için dini Şahsiyet olan "Pir" topluma yön veren en önemli kişidir. Pir olmak için ehlibeyt olması şarttır. "Pir" ölmeden oğullarından birisine Pirligi miras bırakır, kızlara pirlük geçmez. Onlar "Bibi" olarak bilinir. Pirin kız çocuğuna "Bibi" denir. Bibi sadece pirin büyük kızıdır. Onun itibarı vardır. Ona sorular sorulur bazı anlaşmazlıkların çözümünde fikirlerine başvurulur. Pirin İsmailî olmayan kızının kocası pir olmaz. Bu ailenin çocukları "ana" adı ile tanınır. Kız çocukları "seyit" ehlibeyt olmayan hanım alması çocukları etkilemez. Pir eğitim görse de görmese de pirdir. Bir ailede

²⁴² <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx> (03.03.2011)

birden fazla pir olamaz. Pir adayı olan oğlunu, Pir yanından ayırmaz. Genelde büyük oğul Pir olur ve bazen de Pirin kardeşi de Pir olur. Pir namzetini, Pir ölümüne yakın açıklar.²⁴³

Pir ölünce çevreden gelebilen bütün halk toplanır, müridi olmayan, Sünnî, Şîî vb herkes gelir. Defin aynıdır. Pirin mezarı kutsaldır. Müritlerden hastası olan her türlü ihtiyaç için pire gidilir. Muhakkak mezarda bir hayvan kesilir. Pirin mezarında dua edip talepte de bulunurlar. Büyük Pirlerin mezarına para bırakılır. Kadın veya erkek mücavirler bu parayı alırlar. Mücavir yoksa fakir çocuklar alır. Pir mezarının toprağı yenir. Taş yapıştırmak, çaput bağlamak yoktur. Pirin mezarlığı halkın mezarlığından farklıdır. Pir mezarları kolay ulaşılacak yerlerde olur. Her evin, köyün ayrı ayrı Pir'i olamaz. İsmailî Hazaraların bir tek piri vardır. Şu anda Pir Seyit Şehnasır'dır. Hapisten çıkıp İngiltere'ye gitmiştir, Pirlığı kardeşi Seyit Mansur yürütmektedir. Pirlerin isimlerinin başına muhakkak seyit kelimesi eklenir. Sadece Pirlar dörde kadar eş alabilirler. *Muta nikâhı* İsmailî ve Şîî Hazaralarda yoktur.

2.14.2. Sosyo Kültürel Yaşam

Babalar evliliklerde kızlarının kanaatini sorar ancak daha ziyade bildiklerini yaparlar. Evlilikte erkeğe alacağı kız konusunda Erkeğin kanaati pek sorulmaz. İsmaililerde kız kaçırma yoktur. Kan davasına da pek rastlanılmaz. İsmaililerde pirin kızını kimse isteyemez. Pir kızını istediğine verir. Verdiği adam da kabullenmek durumundadır. Hazarlarda tek evlilik vardır. Ancak çocuğu olmayan tekrar evlenebilir. Her zaman söz büyük hanımdadır. İsmaililerde eşini boşamak çok zordur. Boşanmayı ancak Pir yapabilir.

İsmail Türklerinde “gıçak” kemençe türü bir çalgı olup düğünde eğlencede çalınır. İsmailî Hazara Türklerinde cem ayini yoktur. Genellikle aileden mutlaka bir “gıçak” çalan olur. Hz. Ali ile ilgili ilâhiler (gazel - beyit) okunur. Babageldi gıçak ustası olup “Kayan” yöresindedir. Gıçakla çalınan bu parçaların hepsi Farsçadır. Bunlar daha ziyade İran kaynaklıdır.

Evin işleri başta yemek olmak üzere genç kıza aittir. Genellikle bütün gelinler evlenince baba evine gelir, ancak her oğlun ayrı bir hanesi olur. Yazlık evleri çadır, kışlık evleri normal evdir. Babanın çadırı büyük olur, oğulların ayrı küçük çadırları ve ayrıca misafir çadırı olur. Misafir çadırına **kaşhane** denir. Evlerdeki misafir odasına da **kaşhane** denir.

²⁴³ BEHMEN, a.g.e. s. 37

Ailenin bütün kadın fertleri birlikte günlük işleri yapar, çocuklu ve hamile olanlara pek iş düşmez.²⁴⁴

Çocuğa isim konulacağı zaman Pir'e gidilir. Çocuğa ilkin ismi verilir, sonra Pir dua okur ve çocuğun kulağına ezan okur. Çocuğun doğduğu yere erkek giremez, ezan evin önünde okunur. Ezan kız çocuklarından daha ziyade erkek çocuk için okunur. İsimlerin sonuna muhakkak Ali ismi eklenir. Mehmet Ali, Seyit Ali vs. gibi; seyit'e–Pir'e hediye götürülür. Her İsmaili esasen gelirinin % 10'unu pire verir. Kendisi götürür yada uzakta olanlar için Pirin halifesi dört-beş kişilik heyet ile dolaşıp paraları toplar.²⁴⁵

Sünnette Pirin rolü yoktur. Kurban kesilir, tek bir çocuk **sünnet** yapılmaz muhakkak yanına eş veya eşler eklenir. **Atabek** (kirve) bir sini bezetir. Üzerine **ters** çevrilmiş bir sofraya konulur. Çocuk bunun üzerine oturtulup sünnet edilir. Askere giderken, evlenirken, gurbete çıkarken, kan davaları ve diğer anlaşmazlıklarda sorunları Pir çözer. Pir bir kanundur, dediği olur. Pir'e eli boş gidilmez.

2.14.3. Göçebe İsmaili

Bamyan'daki İsmaililer yerleşik hayat Bağlan ve Semangan'dakilerde göçebelik çok yaygındır. İsmaililer'de göçebelik yazın başlar. Hayvancılar Hindukuş dağlarına giderler. Buralar “*ayaylak*” veya “*aylak*” denir. Aylaklar'da genelde bir aile yetkili olur ve bu büyük ailenin (Hanever)in yaylada önemli yeri vardır. Buna “ülke” denir. Yayladaki çadırın adı *laçik*'tir. Azerbaycan'da buna “*alaçık*” denir. Honever'in başkanı en yaşlı erkek veya en yaşlı kadındır. Bunlara “Bey” veya “Mir” denir. Bir aile'de baba kararı çok önemlidir ve babaerkil geleneği sahipler. Çocuklarını itirazsız evlendirir. *Bedel* usulü evlilik çok yaygındır.²⁴⁶

“Tekekati- Koçkati” (teke –koç katımı merasimi) Koyun ve tekelerde doğumun kışa gelmemesinden beş-altı ay evvelinden havalar ısınınca koç ve tekeler sürüden alınır. Yaylaya götürülmez. Çiftleşmesinler diye kışlakta saklanırlar. Sonbaharda sürüye bırakılırlar. Bu esnada özel bir tören yapılır. Herkesin sürüsü aynı otlakta bir yerde toplanır. Bol miktarda kavun ve karpuz hayvanlara verilir. Koç ve tekeler iyice yıkanıp temizlenirler. Sonra **kırmızı** ve **yeşil** iplikten örülmüş “kolyeler” ve “çanlar” hayvanların boynuna bağlanır. Dövüşüklerinde boynuzları kırılmasın diye boynuzlarına yağ sürülür. Ayrıca, boynuzlarına küçük kavun ve karpuzlar takılır. Halka kavun ve karpuz ikram edilir. Yaşlılar toplu hâlde dua

²⁴⁴ <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx> (12.01.11)

²⁴⁵ <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx>(12.01.11)

²⁴⁶ <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx> (12.01.11)

ederler. Dua merasimini imam yönetir, halk amin der. Koç ve tekeler aniden sürüye bırakılır ve böylece tören biter.²⁴⁷ Diğer Türklerle aynı gelenekleri paylaşan bazı kültürel yakınlıklar vardır. Bunlar; Hayvanın kafasına geçirilen saman veya arpa kabının adı “*torba*”dır. Yünden örülür. Öküz, eşek ve atın heybesine “*hurçin*” denir. İpten örülür. Un için özel çuval yapılır. Koyun derisinden yapılan yağmuru geçirmeyen bu çuvala “*sanaç*”denir. *Ham*; Kuzu ve davar derisinden yapılır, yağ ve peynir için kapatılarak kullanılır. *Kurut*; Yoğurdun suyu alınır, yarı katı olur, içine tuz konur. Güneşte tutulur. Küçük toplara dönüştürülür. *Çayla*’da iyice kurutmaya bırakılıp kışın sulandırılıp kullanılır. Ayran ve peynirin bir cinsi vardır. Otlu peynir yapılmaz. Koç ve koyun derisinden “*yayık*” ve teke ve keçi derisinden “*sendere*” denilen su taşıma kapları yapılır. Diğer Türk toplulukları olan Özbek, Türkmen, Aymak, Kızılbaş vb halklarda da aynı şekilde kelimeler mevcuttur. Mesela; *Uzangiy* ata binmek için ayak basılan atın üzerinede olan ipe bağlı demir’e denir. “*Kaziq*” hayvanları bağlamak için yeri sokulan demir. Türkiye Türkçesi de *Kazık*’dır. *Qamçi* Atı koşturmak yada çalışmasını sağlamak için deriden oluşan Kırbaç’a denir. “*Sipa*” Afganistan’da evin içinde yerden yarım metre yüksek olan oturmak için oluşturulan alana denir.

2.15. DİĞER ETNİK GRUPLAR

Afganistan’da yaşayan büyük etnik gurupların yanında daha küçük ve dağınık gurupların varlığı da bilinmektedir. Bunlar; Beluciler, Nuristaniler, Brahuiler ve büyük çoğunluğunu Pakistan’da yaşayan 25 bin Sünni Pencabi, 18 bin civarında asıl anavatanı Hindistan olan Gujurlar, karışık kökenli olmalarına rağmen Arap diye de bilinen, sayıları yaklaşık 5 bin olan Araplar, ülkede yaşayan küçük guruplardır. Diğer taraftan Müslüman olmayan bazı etnik guruplar da mevcuttur. Hindu dinine inanan yaklaşık 15 bin kişilik Sihler’in birçoğu Afganistan’ın büyük kentlerinde yaşarlar, tüccardırlar. 1978’de sayıları yaklaşık 30 bin tahmin edilirken birçoğu 1992’de ülkeyi terk etmiştir.²⁴⁸

2.15.1. Araplar

Afganistan nüfusunun %3’ü Arap’tır. Bunların büyük bölümü Türkleşmiş, çok az bir bölümü Tacikleşmiştir. Araplar, Afganistan’a bir Hulefai Reşidin döneminde fetih amacıyla diğeri ise Timur Hanın yanında getirdiği sanatkâr bilgin ve tebliği Araplar olmak üzere iki dönemde gelmiştir. Diğer yandan söz konusu Araplara Özbekistan, Tacikistan ve İran’da

²⁴⁷ <http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx> (12.01.11)

²⁴⁸ NORULHAK, a.g.e, s.23

rastlanmaktadır. Araplar Afganistan'a 7 y.y'larda girmiş, Herat, Bamyân, Belh, Badğis, Gazne ve Pervan'ı ele geçirmişlerdir.²⁴⁹

Bugün Afganistan'da yaşayan Arapların % 95'i Arapçayı unutmuşlar. Özbekler içerisinde olanlar Özbekçe, Tacikler içerisinde yaşayanlar Tacikçe, Peştunlar içerisinde yaşayanlar Peştunca konuşmaktadır. Kuzey Afganistan'daki Arap nüfusu %15'tir. Mezarı Şerif 400 bin Nüfus Arap'tır. Şibirgan ve Akçada yaşayan Arapların bir kısmı Arapça konuşabilmektedir.²⁵⁰ Araplar özellikle; Devletabad/Belh, Çimtal, Akça, Andhoy, Saripol, Sañçarak, Devletabad/Faryab, Şirintagab ve Samangan'da yoğun olarak yaşamaktadır.

2.15.2. Belüçiler

Afganistan'ın 600 bin kişilik etnik grubunu oluşturan Belüçiler, Asya ve Orta Doğu bölgesinde yaklaşık 9 milyon olan Belüçilerin bir grubunu oluşturmaktadır. Güney Afganistan'ın küçük bir bölümünde içine alarak İran ve Pakistan sınırlarında yaşamaktadırlar. Çeşitli Belüçi gruplar konuştukları dilleri ile ayrılmaktadırlar. Bu dil 3 bölüme ayrılmakta: doğu, batı ve güney Belüçi dilleridir. Belüçi, Hindu-İran dil ailesine mensup olup Kürtçe ile benzer kelimelerin olduğu dil olarak bilinmektedir. Belüçilerin %60'lık kısmı Pakistan'da % 25'e İran Baluchistan vilayetinde ve diğer Balüçiler Afganistan, Oman, Bahriyen ve Avrupa özellikle İsviçre'de yaşamaktalar.²⁵¹

Afganistan Belüçiler kendi evlerine inşa etmedi günlük yaşamları için gerekli aletleri geliştirme gibi becerilerine bağlı olarak devamlı kendi kendilerine yeten bir halk olmuşlardır. Belüçler'de kabile yaşantısı hala mevcuttur. Kabilede toprak özel mülkiyete ayet değildir bütün kabileye aittir. Belüçiler kabile ve kalanlar olarak organize olmuşlardır. Kabileler yaşlı bir erkeğin şef olduğu yönetime sahiplerdir. *Kalan* aile bağları üzerine kuruludur. Çoğu Belüçi okuma yazma bilmez ve son zamanlara kadar kendileirni dinden uzak tutmuşlardır. Belüçiler Sünni Müslümanlardır. Dini uygulamaları özel kalmakta ve bir devlet dini konseptinde değil laik otoritenin bütün formları dini liderler tarafından temsil edilen dini otoritede ayrılır. Değişen ekonomik ve politik şartlar Belüçilerin ekonomik bağımsızlığa itmiştir. Bundan ötürü şeflerin gücü azalmıştır.²⁵²

Belüçi kültüründe kılık kıyafet erkeklerin bol ve uzun gömlek, şalvar ve başlarına salla giymektedirler. Kadın kıyafetleri uzun ve bol olmak şartıyla renkli elbiseler tercihe

²⁴⁹ALBAYRAK, a.g.e, s.44

²⁵⁰ a.g.e, s.44

²⁵¹ a.g.e. s.46

²⁵² a.g.e. s.50

edilmektedir. Kadınların takı olarak altın gümüş gibi zivaratlar takmaktadırlar. Altını en çok ve ağır şekilde takan bayanlar olarak, Balüçi kadınları gelmektedir. Belüçilerde müzik önemli yer tutmaktadır. Müzik kültürü olarak Fars ve Hint müziklerine benzerlik göstermektedir. Kadınların çocuklarına şarkı söyleyerek uyutmaları ve onlara şarkı söyleyerek tarihi olayları gelecek nesilleri aktarmalarına yardımcı olmaktadır. Müzik aletleri olarak ney, tanbur, saz, dol ve surca olarak bilinmektedir.

2.15.3. Brahiler

250 bin nüfusa sahip Brahiler “Registan” (kumlar bölgesi) diye bilinen bölgede yaşamaktadırlar. Bu bölge asıl Brahi grubun yaşadığı Pakistan’ın sınırlarına yakın olan Güney Afganistan’da bulunmaktadır. Brahiler 29 kabilenin oluşturduğu bir konfederasyona sahipler. Onları Peştun ve Belüçlerden ayıran özellikleri dilleridir. Peştun ve Belüçler Hind-İran dillerini konuşurken Brahiler Travedyan dilini konuşurlar. Bu bin milden daha fazla uzaklık bulunan güney Hindistan’da Travidyan konuşan birçok kabilenin bulunması yüzünden dilbilimciler için bir sır oluşturmaktadır. Hindu Krallarının hanedanlığını yıldıktan sonra Brahiler başta 17.y.y iktidara yükseldiler. Nadir Şah idaresinde konfederasyon 1700’lerde zirveye ulaştı.²⁵³ Bu kadar uzak mesafeye rağmen her iki bölgede de aynı dilin konuşulması, yüzyıllar öncesi yaşanan göçlere ve savaşlara bağlanabilir. Birçok Brahi çiftçidir veya tarlalarda günlük işçilik yaparlar. Büyük bir gurup Brahi Pakistan’ın Belucistan bölgesinde yaşamaktadır. Brahiler’e Kur Galli de denir. Sunni Müslüman’dırlar.²⁵⁴

2.15.4. Bati Pancabiler

Büyük çoğunluğunu Pakistan’da yaşadığı Batı Pancabilerin yaklaşık 20.000 nüfusu Afganistan da yaşamaktadır. Pancabiler Hindistan ve Pakistan’ın Pancab bölgesinde yaşayan ve bu Pancabi konuşan halkı ifade etmektedir. Farsça “ Panç” (beş) ve “ab” (su, nehir)’dan gelmektedir. Pancabi altı temel diyalekti olan bir Hint Avrupa dilidir. Bati Pancabiler “Lahinde” ya da batı Pancabi aksanı konuşmaktalar.²⁵⁵

Pancab bölgesi Hindistan’a göçün ve işgalin yapıldığı temel nokta üzerinde olan eski bir medeniyet merkezidir. Modern Pancab kültürü esas olarak 1947 de Pakistan ve Hindistan arasında paylaşılması ile şeklendi. Yoğun göçler sonucu Müslümanlar Hindu ve Sihiler’den

²⁵³ DEMİREL, a.g.e, s.17

²⁵⁴ NORULHAK, a.g.e s.25

²⁵⁵ a.g.e. s.21

ayrıldılar milyonlarca Hindu ve Sih Hindistan göçerken milyonlarca Müslüman Pakistan'a göçtü. Pakistan'ın ayrılması ile Müslüman nüfusun Pakistan'a göç etmesi aslında Hindistan topraklarında yaşayan diğer Müslümanları zor durumda bırakmıştır. Önceden iyi mevkilerde olan devlet görevlisi ve elit kesimi oluşturan Müslüman nüfus Pakistan'a göç etmesi dağılması sonucu zayıflamıştır. Bugünkü Pancab nüfusun büyük bölümü Hindistan'dan geldiği tahmin edilmektedir.

Pancab bölgesi dünyanın en önemli tarım bölgelerinden birdir. Pancabiler bir kas sistemine tabidirler. "Cati" denilen Kast sistemine bölünmüşlerdir. Kastlar genelde gedikleri bölgelerde veya mevcut iş statülerine göre belirlenmiştir. Afganistan'da yaşayan batı Pencabiler sayısı 1995 sayımına göre 19.600 dur. %99 Sünni Müslümanlardır.²⁵⁶ Bugün Pancabiler Afganistan topraklarında pek rastlanmamaktadır. Ancak Pakistan ve Afganistan sınır bölgelerinde yaşamaktalar. Taliban dönemi ve savaş zamanında ülkeyi terk etmişlerdir. Afganistan'da şehir merkezinde Kabil'de yaşayan Pancabiler kendi dini ve örf adetlerini unutmuşlardır. Afgan halkı ile karışarak bölgenin yöresini benimsemişlerdir. Ancak kendilerinin Pancabi olarak tanımlamaktadırlar.

2.15.5. Nuristaniler

M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender'e eşlik eden tarihçilerin, Afganistan'ın doğusunda, kültürel ve dini özellikleri ile bölgedeki diğer insanlardan ciddi olarak ayrılan bir topluluktan bahsettikleri bilinmektedir. Bu gurup, uzun süre "Kâfirler" diye bilinen, Hint ırkının karışımı olan Sarı ırktan gelen, Nuristaniler'dir.²⁵⁷ Afgan Emiri, Abdurrahman Han'ın orduları, o zamanlar "Kâfiristan" olarak bilinen bölgeyi işgal ettiğinde, orada yaşayan insanlara Müslümanlık kabul ettirilmiştir ve Emir bölgenin adını "Nuristan" olarak değiştirmiştir.²⁵⁸

Kabil'in doğu ve kuzeydoğusunda, Laghman, Nangahar ve Kunar eyaletlerinde yaşarlar. Nuristan bölgesi sık ormanlık ve engebeli olması nedeniyle sadece yaya olarak ulaşılabilen doğudaki Pakistan-Afganistan sınırında 8 bin kilometrekarelik dağlık bölgede, vadilerde yaşar ve yaşadıkları yerlerin coğrafi isimleri ile adlandırılırlar. 1990'lardaki

²⁵⁶ a.g.e. s.22

²⁵⁷ NORULHAK, a.g.e, s.24

²⁵⁸ <http://www.nps.edu/programs/ccs/Nuristan.html> (27.02.2011)

nüfusları 125 bin olarak tahmin edilmekteydi, fakat Nuristaniler 300 bin rakamında tahmin edilmektedir.²⁵⁹

Nuristani siyasi şahsiyetlerinden Abdul Vakil Khan Nuristani Afganistan ve İngiliz savaşında büyük rol oynamıştır. Savaşın bitmesi ile Nuristanilerin Kabil Çarbulak merkezini ele geçirmiş ancak daha sonra Amanullah Han tarafından öldürülmüştür. Nuristan dağlık bölge olması nedeniyle burada Sovyet ordusuna büyük kayıplar veren dağlık araziler olmuştur. Nuristan halkı Sovyetleri karşı direnmiştir. Bölgenin en büyük sorunlarından biride ulaşım sorunudur. Komşu vilayetleri gitmek buradan günler hatta haftalar sürmektedir.²⁶⁰

Nuristaniler Sanskrit dilini konuşmaktadırlar. Sanskrit, Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İran koluna bağlı en eski lisandır. Ancak Sanskrit dilini konuşan Afganistan Nuristan bölgesinde halk kendi dillerine Nuristani demektedirler. Nuristani birbirlerine yakın beş şiveye ayrılmaktadır: Askunu, Kamkata, Vasi-vari, Tregami ve Kalaşala'dır.²⁶¹

Vaigaliler: Vaigaliler Nuristanilerin bir alt grubudur. Kuzey doğu Afganistan'da Hindukuş'un güney ucunda yaşamaktalar. İsimleri "Vaigal" vadesinden gelmekte "Vavgali" ya da Kalasha denen Nuristani dili konuşmaktalar. Vaigalilerin %90 Müslümanken %10 etnik dinlerini devam ettirmektedirler.²⁶²

Başgariler: Afganistan'ın nüfusunun % 1 den daha az bir oran oluşturan Başgariler hakkında Nuristan bölgesinde yaşayan, Nuristanilerin bir alt grup oldukları dışında çok az şey bilinmektedir. Nuristan bölgesi Hindukuş dağlarının güney ucunda kuzey doğu Afganistan'da yer almakta Nuristan yeterince yağışın yağdığı ilimli bir iklime sahiptir. Başgariler yaşadıkları "Başkal" vadesinden alırlar konuştukları lisan "Başkali" ya da "Kati" diye çağrılır bu dil Hint-İran dil ailesindedir. Başgalilerde diğer çoğu Afgan kabilesi gibi yarı göçebe bir hayat tarzına sahiptirler. Başgarilerin %99 Sünni Müslüman olup çok az bir kısmı Hıristyan'dır.²⁶³ Onların Afganistan'da son savaşlarda Müslümanlığı kabul etmişlerdir.

Nuristan bölgesi 2001 yılında Nuristan vilayeti olmuştur. Nuristan vilayetinin toplam nüfusu 300.000'dir. Nuristan halkının % 70 Nuristani ve %30 Peştundur. Peştunların % 15'e Paşayice konuşmaktadır.²⁶⁴ Nuristan vilayetinin bir bayan olmak üzeri dört milletvekili

²⁵⁹ NORULHAK, a.g.e, s.25

²⁶⁰ Afganistan İformation idaresi, 2003-2004 Nüfus istatistikleri, <http://www.aims.org.af/>

²⁶¹ Afganistan İformation idaresi, 2003-2004 Nüfus istatistikleri, <http://www.aims.org.af/>

²⁶² GÜLAMULLA, a.g.e, s.57

²⁶³ DEMİREL, ag.e, s.18

²⁶⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Nuristani_people (22.02.2011)

bulunmaktadır. Bu bölgede Camiyeti İslami ve Hizbi İslami partilerinin nüfus ağırlığı bulunmaktadır.

2.15.6. Paşailer

Paşai adlı bu grup kuzey doğu Afganistan da Hindukuş dağlarının dirin vadelerinde yaşamaktalar. Paşai halkının çok az bir kısmı kendisini gerçekte bir Paşai olarak nitelendirmektedir. Paşai terimi, Paşai dilini kullanan halkı nitelendirmek için kullanılmaktadır. Paşaice konuşanlar "Safi Köyestani" ve "Nuristani" diye de çağrılmaktadır. Paşai birçok aksana sahiptir. Paşai dilinin kökeni "Dartıç" dilidir. Afganistan Paşailer, Hint-Avrupa dil ailesinin "Dartic" kolunun güney doğu aksanın konuşmaktadırlar. Paşai dili Peştunca kelimelerin çok olduğu Afganistan'da konuşulan bir dildir. Paşailer, Afganistan'ın Lağman, Nangarhar ve Kapisa vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Paşailerin aslyeti bilinmemektedir. Paşailerin Hindistan dağından gelen "Gandahara" kavminden ve Peştunların akraba toplulukları olduğu söylenmektedir. Daha önceleri kuzey doğu Afganistan düzlüklerinde yaşayan Paşayiler, işgaller sonucu ile göç etmek zorunda kaldılar ve buralarda coğrafik bir izolasyon içinde yaşadılar. Paşailerin 500.000 nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir.²⁶⁵

Günümüzde Paşailer büyük nehirlerin bulunduğu vadelerde yaşamaktalar. Yaşamların çiftçilik ve hayvancılık ile kazanmaktalar. Çiftçilik en çok yetiştirdikleri ceviz, badem kuru meyve çeşididir. Taliban dönemi ile yükselen afyon haşhaş tarlaları geçim kaynağı olmuştur. Bu kültürde kadınların erkeklerden daha fazla çalışması gelenektir. Zengin bir folkülür ve müzik geleneğine sahip olan Paşailer Sünni'dirler.²⁶⁶

2.15.7. Sihler

10.700 nüfusa sahip Afganistan etnik gruplarından bir olan Sihler, "Sindh" halkının gruplarından birini oluşturmaktadır. Sihler aynı zamanda Pakistan'ın en eski halklarından bir olduğu söylenmektedir. Onların çoğu yüzyıllardır Hint bölgesinde yaşamaktadır ve kendilerini "Puka" (gerçek) Sihler diye nitelendirmekteler. Müslüman ve Hindu Sihler 1947'ye kadar aynı bölgede birlikte yaşamakta idiler. Fakat bugün Müslüman Sihlerin çoğu Pakistan da Hindu Sihlerin çoğu Hindistan da yaşamaktalar. 1947 Pakistan ve Hindistan'ın bölünmesi ile birçok Müslüman Sih Hindistan'dan Pakistan'a göç etmek zorunda kaldılar.

²⁶⁵ a.g.e, s.20

²⁶⁶ a.g.e, s.20

Diğer Sihler orta doğunun petrol sahalarından Hong Kong ve Singapur iş merkezlerine kadar bütün dünyaya dağılmış durumdadırlar. Afganistan Sihi Nüfusunun %99'ü Müslüman'dır.²⁶⁷

Sihizm; Genel olarak 16. ve 17. yüzyıllarda Kuzey Hindistan'da yaşamış olan on gurunun öğretilerini temel alan monoteistik bir dindir. 1500'lü yıllar civarında ortaya çıkmıştır. Dünya'daki büyük dinlerden sayılan Sihizm'in 23 milyondan fazla inananı vardır. Sihizm kelimesi Sih kelimesinden türemiştir. Sih ise *talebe* manasına gelen Sanskrit kökünden türemiştir. Sihizm *Sih Dini* olarak da anılır. Bu dine inananlara *Sih* denir.²⁶⁸

Sih inancına göre saç, sakal vücutlarının hiçbir yerine jilet vurmazlar onlarda yasaktır. Ancak Afganistan'da yaşayan Sihler o bölgenin ve İslamın etkisi ile bu gelenekleri değiştirmişlerdir. Sihilerin büyük kısmı Pakistan'a göç etmişlerdir.

2.15.8. Gujjar Rajistaniler

Gujjarlar Afganistan Pakistan ve kuzey doğu Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşamaktalar. Buna ek olarak batı Hindistan'ın Gujjarat bölgesi tarihi Gujjar halklarına ismini veren bölge olarak bilinmekte.²⁶⁹

XI y.y birçok Müslüman grup Hindistan ve Pakistan'ı işgal etmeye başladılar. Bunlar olduğu zaman ikinci Hindu komşuları bölgede ayaklandılar ve kontrolü ele aldılar. Gujjarlar bölgeden ayrılmaya zorlandılar. Bu baskı sonucu Gujurların çoğunluğu Afganistan ve Pakistan'a göç ettiler 1947 Pakistan ve Hindistan bölünmesi de tekrardan göçe neden oldu.²⁷⁰

Afganistan'daki Gujurların çoğu müzisyen, tüccar, falcı ve gezici tamirciler olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Çingene grupları olarak da bilinir. Çoğunlu fakir ve suçlu ve suç meyli insanlardır. Diğer bir kısmı ise göçebe bir yaşam sürmektedir. Gujjarlar Gujuri denin bir Hindu – Aryan dilini konuşmaktalar. Afgan Gujurlari Peştü veya Darı dillerini konuşmaktalar.²⁷¹ Gujjarların büyük bölümü Pakistan bölgesinde ya da sınıra yakın bölgede yaşamaktadır. Bugün Pakistan halkı içinde siyasi haklar talep eden örgütleri bulunmaktadır.

²⁶⁷ a.g.e, s.22

²⁶⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sihizm> (21.09.2011)

²⁶⁹ a.g.e, s.22

²⁷⁰ a.g.e, s.23

²⁷¹ a.g.e, s.23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KİMLİK SORUNU

3.1. Kimlik İnşası

Afganistan etno–dilsel, dinsel ve sosyo kültürel farklılıkların çok olduğu bir ülkedir. Afganistan devletinin 19. Yüzyılın sonundan itibaren devlet politikası ve yöneticilerin öncelikli amacı idare denetim ve birliği sağlayacak bir Afgan ulusu yaratmak olmuştur. Bu süreç içinde, ülkede çeşitli sosyo-politik kurumlar bütünlüklü bir devlet mekanizması altında birleşerek ve toplumun birbirinden farklı kesimlerini ortak bir kimlik altında birleştirmek için sayısız adım atmıştır. Görünmektedir ki bu çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İdare yapının güçlendirilmesi ve devletin ulusal bir kimlik yaratma girişimleri her seferinde tersine işlemiş, bu yönde atılan her adım toplumun farklı kesimlerinde tepkileri neden olmuştur. Ayrıca, Afgan devletinin iktidarı merkezleştirerek bir ulus inşa etme tarzı, Afgan toplumunun çeşitli kesimlerini farklı şekil ve derecelerde etkileyecek biçimde çelişkili ve eşitsiz yöntemler içermiştir. Bütün bu süreçler 1992 yılında Afganistan İslam devletinin kurulmasında ve onu izleyen iç savaştan sonra giderek artan çatışmalar zemini hazırlamıştır.

Ülkeyi yönetenlerin bu işe girişirken karşı karşıya kaldıkları sorunların daha iyi anlaşılabilmesi için Afgan toplumu ile ilgili bazı genel bilgileri değinmekte yarar var. Afganistan etno-dilsel ve dini ilişkiler ile sosyo-kültürel örgütlenme açısından olağanüstü farklılaşmış bir ülkedir. Dil farklılığı olarak; Peştun ve Farsi resmi dillerin yanı sıra diğer dil grupları da bulunmaktadır. Bu grupların bölgesel dağılımı da kuzey batı, Afganistan merkezi ve ülkenin güney doğu bölgeleri etno-dilsel farklılıklar içermektedir. Dini bölünmelerde aynı şekilde karmaşıktır. Afganistan büyük bölümünün Müslüman olmasından dolayı İslam bu nedenle ulusal birliği sağlayacak en temel güç olarak görülmesine karşın, ülkenin dini yapısı türdeş değildir. Ülkenin resmi dini Hanefiliktir. İslam mezhep tarafların ayrımcılığa uğradığı İmamı ve İsmaili mezhepleri, Şii Hazaralar ile Peştunlar çatışma halindedir. Ayrıca devlet yapısının tek bir etnik yapının elinde olması çatışmaların diğer bir kaynağıdır.

Afganistan halkı etnisite, dil ve din yapıları itibariyle birbirlerinden ayırt edilebilir olsa da, ortak özellikleri sahip gruplardan oluşmaktadır. Türkmen, Özbek, Hazara gibi toplumlarda grup bağları, değişik ölçülere de olsa da ortak ataya sahip olmakla ve insanların geldiği soyları vurgulanmakla sağlanmaktadır.

Ancak Peştunlarda Kabile yapısı hala önemli rol oynamaktadır. Kabile yapısı özgün bir değerler sistemi ve dünya görüşünün oluşturulmasında ve hem bireyler arasındaki birliğin sağlanmasında, hem de bireysel ve ortak kimliklerin kurulup ve birbirlerine bağlı sosyo-politik bütünlüklerin yaratılmasında önemli rol oynamaktadır. Tüm kabilelerde, özellikle de Peştunlar arasında, güçlü bir kabile yapısı vardır. Peştunlar aynı soydan gelmeleriyle tanımlanan ilişkilerine ve Peştunvali davranışlarına büyük önem verirler.

Tacikler, Hazaralar ve bazı Özbek grupları ise soya dayalı toplumsal örgütlenmelerde, önemini kaybetmiştir. Onlara birlik duygusunu yaratan ve sosyo-politik etkileşim sağlayan, belirli bir toplulukla bir arada oturuyor olmaktır. Kabile yapısına sahip toplumlarla karşılaştıklarında bu grupların toplumsal bağları çok daha gevşek, büyük kitleleri hareketi geçirme mekanizması yalnızca yöre insanları etkilemek dışında yok denilecek kadar azdır.²⁷²

Yukarıda kısaca tanımlanan etnik, kültürel, dilsel ve dinsel farklılıklar ile özellikle Afganistan'ın dağlık bölgelerindeki coğrafik koşullar ve buralardaki modern altyapı eksikliği ülkenin uluslaşma çabalarının başarısız olmasının nedenleri olarak söylenmektedir. Ancak bunun doğru olmadığı gerçektir. Coğrafik koşullar ulusal birlik sağlayamamanın neden olamaz. Ülkenin başında bulunanlar her zaman ülkeye yönetmenin keyif sürmek ve rahat yaşamak olarak görmüş ve ülkenin kalkınması için çaba sarf etmemiştir. Ülkenin ekonomik kaynağı diğer güçlü ülkelerin yardımları ile ayakta kalabilmiştir. Bundan dolayı da ülkenin güvenliği ve ekonomisi her zaman diğer ülkelerin elinde bulunmuştur.

Emir Abdurahman Han tahta çıkmasından sonra İngilizlerin mali desteği ile örgütlü bir merkezi devlet kurmak istemiştir. Emir Hanedanlığı kendi egemenliğini kurmak isterken Afganistan toplumun diğer kesimlerine karşı uyguladıkları politikada eşitsiz bir strateji izlemiştir. Özbekler ve Hazaralar gibi Peştun olmayan diğer gruplara karşı çok sayıda askeri tedbir alınmış ve bu grupları tamamen etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Peştunlara karşı çok daha yumuşak davranılmış, hatta merkezileşme politikalarında bu gruba önemli roller verilmiştir. Peştun kabileler vergi muafiyeti ve toprak tahsisi gibi çeşitli ayrıcalıklardan yararlanmıştır. Ülkenin kuzey başta olmak üzere, Afganistan'ın farklı bölgelerine yerleştirilmişler ve merkezi devletin temsilcileri olarak kabul edilmişlerdir. Peştunlar arasında başlayan tabakalaşma ve diğer etnik gruplar aleyhine işleyen etnik eşitsizlikler giderek kurumlaşmıştır.

²⁷² SABO, Basir; "Az Tasarufi Kobil To Sukuti Mazor", Naşarati Afgan Pişavur 2002, s.124-125

Abdurahman Han merkezileşme politikası bazı kesimler tarafından “iç sömürgeleştirme” ya da Afganistan’ın “Peştunlaştırılması” olarak adlandırılmıştır. Kuzey ve orta Afganistan’ın nüfuslarında köklü değişimleri yol açmakla kalmamış, etnik grupların yeni siyasi sistemden tasfiyesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin sonuçları uzun vadeli olmuş ve bilindiği gibi etnik temeli çatışmaları beraberinde getirmiştir. Peştunculuğa dayalı İktidar mücadelesi 1990’larda politikanın odağına oturarak günümüz Afgan toplumunun perişan durumunu hazırlamıştır.²⁷³

Afganistan’ı ulusal modern bir devleti dönüştürme çabaları Emanullah Han (1919-28) tarafından gelmiştir. Emanulla Han ulus devlet oluşturacak en uygun aracın modernleşme olduğunu karar vermiş ve böylece her çeşit ayrımcılığın ortadan kalkacağı eşitlik, kardeşlik ve ulusal bilincin güçlenmesini düşünmüştür. Kral planların uygulamaya koyamamıştır. Ülkenin hızlı modernleşmesi için insanların sosyo kültürel yaşamlarına devletin doğrudan müdahalesi (örneğin, kadınların örtülmesinin yasaklanması ve başlık parasının kaldırılması gibi konular) geniş yığınların başkaldırısına yol açması sonucu kral iktidardan düşmüştür. Bu dönemde Kabil’in kuzeyinden gelen bir Tacik, Habibullah Kalahani (1928-29) iktidarı ele geçirerek kendini Kral ilan etmiştir. Ancak Kabil’de Peştun olmayan bir yöneticinin bulunması, kendilerini ülkeye yönetecek tek etnik grup olduklarını düşünen Peştun kabilelerini hareketi geçirmiştir. Peştunlar koalisyon kurarak Kalahani düşürmüş ve yerine eski Kraliyet ailesinden olan Nadir Hani tahta çıkarmışlardır. Peştunların 1747’den bu yana devam eden hükümlerlik yine Peştunların eline geçmiştir.²⁷⁴

Musahibin Hanedanlığın gelmesi ile (Nadir Han 1929-33, Zahir Şah 1933-73 ve Davut Han 1973-78) merkezileşme ve uluslaşma çabalarını artırmışlardır. Musahibin hanedanlığının önemli siyasi odaklarından biri de ulusal birliği ve ortak ulusal kimliği pekiştirmek olmuştur. Onlardan önceki yöneticiler, örneğin Emir Abdurahman Han, kapsayıcı ideolojiler yani İslamiyet’e (Hanefi Sünniliğe) ve Peştun milliyetçiliğine önem vermiş. Emir Emanullah han ise modernleşmeye ve Afganistan tüm yurttaşlarının ortak özellikleri dayanan ulusal bir ideolojinin gelişmesine gayret etmiştir. Musahibin Hanedanlığı ise kendi ulus inşa sürecini itici güç olarak milliyetçiliği öne sürmüştür. Tek bir Afgan Ulusu ve ortak ulusal kimlik yaratma çabalarında Peştunların Afgan devletinin kurucuları olduğunu açıkça dile getirmeden

²⁷³ Willem Van Schendel, Erik J.Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, iletişim yayınları, İstanbul 2004, s.198

²⁷⁴ SCHENDEL, a.g.e, s.200

Afgan Ulusu özerinde vurgu yapılmıştır.²⁷⁵ Aslında ülkedeki Peştun toplumunun değer ve kültürü üzerinde geliştirilmiş olan bir milliyetçilik kavramını öne çıkarmışlardır.²⁷⁶

Musahibin hanedanlığı yeni bir temel arama gayretleri, farsça konuşan Afganistan aydınları egemenliği karşısında Peştun edebiyatının ve kültürünün geliştirmesini amaçlayan Peştunların entelektüel ve siyasi hareketlerini güçlendirme çabalarıyla devam etmiştir. Bununla birlikte, Peştunluğa dayalı milliyetçilik yalnızca gelişmekte olan Peştun aydın çevrelerinin talebi değildir. 1930'larda Afganistan'da ivme kazanmış olan Alman Nasyonal sosyalizminin ideolojisinden de etkilenmiştir. Afganistan basınında "Pan-Afgancılık" yayılmaya başlanmış, Afganlar "Doğunun Aryanları" barbar halklar denizindeki tek uygar millet olarak tanımlanmıştır.²⁷⁷

Peştunculuk Afgan ulusal kimliğin temeli olarak görülmekte ve bu tez eğitim sisteminde açıkça belirleyici rol oynamaktaydı. Afgan öğrencilerin tümüne Peştun dili zorunlu ders olarak verilmekte, resmi görevliler iletişim dili olarak bu dili kullanmaya zorlanmakta, Peştun dili böylece yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu girişimler sayesinde hem Afgan toplumunda Peştun dilini güçlendirilmesi, hem de günlük hayata ve ticareti hakim olan Farsçanın yerine alması ve Afganistan'ın tek ulusal dili olması amaçlanmıştır.²⁷⁸ Siyasi düzeyde söz konusu Peştunculuk devletin ekonomik, eğitim ve toplumsal politikalarında yansımaktadır. Peştun olmayan gruplar bürokrasi içinde üst düzey konumlara gelememektedir. Dahası Peştun olmayanlar, devletin kalkınma projelerinden yararlanamamaktadır. Alt yapı hizmetler, eğitim sağlık, sulama kanalları inşası Peştun olan bölgelerde yapılmaktadır.

Peştunculuğa dayalı milliyetçilik ancak 1978 yılında komünist darbe ile Musahibin Hanedanının devrilmesi ile çözülmüştür. Ancak komünist iktidarın başında da Peştunlar bulunmuştur ancak milliyetçilik tavrından kaçınmıştır. Sovyet ordusunun gelmesi ile Afganistan iç politikasında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan bazıları Afganistan'da yaşayan Özbek, Türkmen, Baluç, Paşai gibi azınlıkların dillerin resmi statü tanınarak, bu dillerin radyo televizyon programlarında izin verilmiştir. Bu azınlıkların devletin üst düzey makamlarına gelmesine hak tanınmış ve böylece Peştun olmayan tabakların da yeni rejime katılmaları sağlanmıştır. Komünist rejime muhalefet eden çeşitli mücahit gruplar çeşitli etnik, dilsel, dinsel ve bölgesel gruplardan destek bulmasına rağmen bunlar arasındaki iletişim Farsı ve

²⁷⁵ Burada "Afgan Ulusu" terimi Afganistan'da yaşayan tüm halklar için kullanılmıştır.

²⁷⁶ SHAHRANĪ, a.g.e, s.45

²⁷⁷ SHAHRANĪ; burada "Afgan" kelimesi Peştunlar için kullanılıyor.

²⁷⁸ RASULİY Jamol, **Siyasati Kaum Dar Afganistan**, Tehran H. 1382, s.132

Peştun dillerinde olmuştur. Etnik kökenlerine vurgu yapmaktan kaçınmışlardır, tersine İslam Ümmeti birliğini savunmuşlardır.²⁷⁹

Komünist rejimin 1992 yılında çökmesi ardından oluşturulan yeni hükümet kendi içinde çekişmeler ile başlamıştır. Cumhurbaşkanı Burhanidin Rabbani 30 Haziran 1992 cumhurbaşkanlığı konuşmasında (Hükümet artık bir partinin, bir etnik grubun ya da birkaç kişinin değildir) diyerek İslam cemaati birliğine vurgu yapmıştır. Ancak Peştun veya Tacik olsun, İslam kardeşliğine vurgu yaparak amacı kendini üst makamlara taşımak ve iktidarı elinde bulundurmak olmuştur. İktidar için çekişen Mücahit ötgütler, İslami kendilerine perde olarak kullanmıştır. Bu çevreler kendi içinde anlaşmazlıklar yaşayarak kendileri ile savaşa girmişlerdir. Rabbani, Gülbidin Hekmatyar, Ahmet Şah Mesut ve Hizbe Vahdet arasında gidip gelen koalisyonlar ve savaşlar etnik milliyetçiliğe dayalı politik süreci beraberinde taşımıştır. Hekmatyar'ın başkent Kabil'e bomba yağdırmasının sebebi cumhurbaşkanının ve savunma bakanının sadece Peştun asıllı olması gerektiğini ve bu hakkın tek Peştunlarda olduğunu savunmuştur. İç savaşın iki yıllık dönemi Afganistanlılar için kardeş kavgası olmuştur. Bu savaş halkın kendi içinde silinmez izler bırakmıştır. 1994'te Taliban'ın ortaya çıkışı ve 1996 yılında başkent Kabil'i eli geçirmeleri ile iç savaş yeni bir boyut kazanmıştır. Kendi içinde savaşan Junbiş, Jamiyat, Vahdet ve Hizbi İslami birleşerek Talibanlara karşı savaşmaya kadar götürmüştür. İlk olarak 1997 yılında Malik Hayenin, Talibanlar'a katılması büyük bir yıkım olmuştur. Ancak Hikmatyar komutanlarından olan Çubar komutanın 1998 yılında tekrar Maymana'dan Talibanlara katılması ve Talibanların bölgeden geçmesine izin vermesi ile kuzey ittifakı savaşı kaybetmiştir.²⁸⁰

Ortak bir ulusal kimlik yaratmak için girişilen tüm çabaların tam bir sonuç aldığını söylemek zordur. Peştun olanların kendilerin tek yönetici kitle olarak görmeleri karşısındaki diğer etnik grupların devlet bürokrasisinden reddetmeleri, Peştunlara dayalı bir iktidar yapısını diğer grupların ret etmeleri ile sorunlar yaşanmaktadır. Afganistan ulusal birlik duygusunun gelişmesini engelleyen ve insanların devlet destekli Afgan ulus modelini reddetmelerine yol açan, var olan iktidar ilişkileridir. Bunun yanı sıra, Peştunculuk vurgusu ve bunun sonucunda Peştun olmayanların ayrımcılığı uğramaları devletin ve kurumların topluma nüfus edememesine yol açmaktadır.²⁸¹

²⁷⁹ SAFİ, a.g.e, s.19

²⁸⁰ SAFİ, a.g.e, s.20-22

²⁸¹ Willem Van Schendel, Erik J.Zürcher, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları**, iletişim yayınları, İstanbul 2004, s.207-208

Bütün bunlara rağmen “Afgan” kelimesinin resmi kullanımındaki tersine, Afgan yurttaşlarının yalnızca Peştunlarla ilişkilendirilmesi kaçınılmazdır. Afganistan diğer etnik grupların arasında “Peştunlara” “Afgan” kelimesi ile hitap etmektedir.²⁸² Nitekim kendi döneminde Afganistan meselelerindeki en tanınmış uzmanı olan İngiliz Tümgeneral Henry Rawlinson 1874’de şöyle yazar:

*Afganistan düzenli bir meşrutî hükümetin ahengi ve tutarlığına asla sahip olmamıştır ve olamaz da. Bu millet daha ziyade, güçleri ve alışkanlıkları farklı olan ve kendilerini idare eden liderin kişisel özelliği ile az çok sıkı bir biçimde bir arada tutulan kabileler topluluğundan oluşuyor. Avrupa’da bilindiği şekliyle vatanseverlik hissi Afganlar arasında var olamaz, çünkü ortada müşterek bir ülke yok. Herat ile Kandahar’ın Kâbil’e bağlanmasını gerektirecek hiçbir millî veya etnik neden yok.*²⁸³

3.2. Afganistan’da Kavim

Kavim, vatan ve mezhep terimleri Afganistan’daki çeşitli kimliklerin temelini oluşturmaktadır. Bu terimlerin üçü de farklı derecelerde olmak üzere Afganistan halkı için önem arz eder. Mezhep, Afganistan’da bulunan üç İslami koldan; Sünniler, on iki İmam Şiiileri ve İsmaili Şiiiler birine bağlılığı bildirir. Mezhep kadar kesin olmayan vatan ise oldukça geniş bir anlam sahiptir hem mekânı, köy, vade, mahalle, kent, bölge, ulus hem doğum yeri, o sırada oturulan yeri kapsayan bir çerçeveyi gösterir. Çoğu insan için vatan kimliği çok güçlüdür hatta göçerler bile kendilerini diğer bölgeleri göçer kabileleriyle değil, kendi vatanlarıyla (kışın oturdukları yerle) ve birlikte göçtükleri insanlarla kimliklendirirler. Afganların toplumsal grup ve kimlikleri tanımlamak için çoğunlukla kullandıkları kelime kavim’dir.

Kavımın çeşitli anlamları vardır ve toplumsal gruplar bağlı oldukları kavimlerle tarif edilirler. Etnik grup kabile çağrışımları olduğu kadar, daha geniş ve daha dar anlamlarda da kullanılır: Kavim, “ulus” olabileceği gibi, soyun aile kadar inen alt bölümlerini, dilsel, bölgesel ve mesleki grupları, kesimleri ve tabakaları da anlatabilmektedir. Afganistan’da daha çok dil ve etnik grubun kabile kimliğine işaret eder. Kavim aynı atadan, aynı soydan gelen insanlar, baba tarafından akraba olanlar, evlilik yoluyla grup içine alınmış kişiler aynı kavimden sayılmaktadır. Birbiriyle dost olan aileler de yeni karşılıklı evlilikler yoluyla

²⁸² ŞUKURZADE, a.g.e, s.43

²⁸³ Rawlinson, aktaran Amin Saikal, **Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival**, I.B. Tauris&Co Ltd., London 2004, s.30., Oğuz, Haşimoğlu, **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye**, yayınlamış Doktora Tezi, Hacettepe üniv. A.İ.İ.T Enst, Ankara 2006, s.67

akrabalık kurduklarında aynı şey söz konusudur. Aslında kavim, dayanışma içinde olan bir birlik anlamında gelmektedir. Kavim üyeleri, yerel kullanımında, aynı kavimden gelen insanlardır. Bunlar aynı gruba dâhildirler; grup dışındakiler başka kavime aittirler. Aynı kavimden insanlar aynı toprakta oturmalıdırlar. Gerektiğinde işbirliği yapmalıdırlar. Siyasi konularda birlikte hareket etmeli, din birliğine sahip olmalıdırlar. Dini bayramlar birlikte kutlanır, birlikte namaz kılınır tek bir cemaat şeklinde hareket edilir. Afganistan’da bir söz vardır; “Bad Kavim bulsang ham bey kavim bulmagin” (kavim’le kötü olsan da kavimsiz olma) kavim seni kollayan destekleyen gruptur. Kavim büyüklerin aldığı bir karar o kavim içinde uygulanmakta ve bireyler bu karardan çıktığı zaman kavim’in gözünden düşmektedir. Yani kavim aynı toplumsal ilişkileri paylaşan bir gruptur, akrabalık ilişkileri, siyasi tavırları ve dinsel inanç ve törenleri birlikte hareket eden bir topluluktur. Kavimleri birbirinden ayırt eden özellikleri ise dilleri, giyimleri, görenekleri hatta köyler ve insanların fiziki yapılarıdır. Afganistan’da kavim bağının en güçlü olduğu topluluk Türkmenlerdir, birbirlerine en çok “Qoum” (kavim) diye hitap ederler.²⁸⁴

Kavim terim geniş bir anlama sahip olması, farklı etnik kökenden veya mezhepten evlilik yolu ile gerçekleşen bağ kavim olarak nitelendirilebilmektedir. Farklı etnik ve dilsel kökenden bireylerin aynı gruba dâhil olmalarını, etnik grupların aynı köyde oturup birbirlerini aynı kavimden saymaları, yani tek bir dayanışma biriminden saymalarını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla kavim, kimlik belirleme çabaları açısından hayli belirsiz ve esnek bir kavramdır. Kavim, güncel toplumsal durumlara kolaylıkla uyarlanabilecek bir kavramdır. Bazen akrabalık ilişkilerini ve derecelerini öne çıkarmakta, bazen de bunları reddetmekte kullanılmaktadır.

Afgan devletinin tüm merkezileşme ve bir ulus inşa etme çabalarına karşın, kendilerini kavim olarak tanımlayan gruplar hala Afganistan’daki en temel sosyo-politik birliktelikleridir. Kavmin bir dayanışma birimi ve bireyler, gruplar ve devlet arasındaki etkileşimi sağlayan sosyo-politik bir çerçeve olması, özellikle siyasi bunalım dönemlerinde daha da önem kazanmaktadır. Ülkenin yakın siyasi tarihin de gösterdiği gibi, siyasi ideolojiler ile kurumlar insanların birlikte hareket etmelerinde pek önemli rol oynamaktadır. Bu durum Sovyet işgal zamanında, iç savaş döneminde ve son demokratik dalgalanmaları seçimlerde ortaya çıkmıştır.²⁸⁵ Hükümet politikası sosyo-politik ve ekonomik durumun etnik ilişkiler üzerinden yorumlanmaya başlamasıyla, Türk kökenli halklar arasında Peştunların egemenliğindeki devlet tarafından baskılandıkları ve dışlandıkları daha fazla fark edilmiş, kavim kelimesinin

²⁸⁴ GÜLAMULLA, a.g.e, s.245

²⁸⁵ a.g.e, s.247

anlamı da bazı değişiklikleri uğrayarak yerel ve etnik veya dini bağları da aşarak daha büyük toplulukları kapsar hale gelmiştir. Örneğin Özbek, Türkmen, Tacik ve Hazara militanların Nisan 1992 yılında General Dostum'a katılmaları olmuştur.²⁸⁶

3.3. Afgan Devleti ve Özbekler

19.yüzyılın sonunda Emir Abdurahman Han yönetimindeki Afgan devletiyle bütünleşmelerinden önce Özbekler birbirleriyle çekişen çok sayıda küçük emirlik halinde, Hindu Kuş dağlarının kuzeyinde siyasi egemenlikleri olan etnik bir grup olarak yaşamaktaydılar. Aslında 18.yüzyılın ikinci yarısında bu emirlikler Afgan kralları tarafından ilhak edilmiş, ancak emirler bağımsızlıklarını korumaya devam etmişlerdir. Yerel Hükümdarlar Afgan kralların yerel temsilcileri olmuş onlar adına vergi toplamışlardır. Emirler, beyler kendi askeri güçlerine sahip olmuş kendi siyasi emelleri doğrultusunda hareket edebilecek güce sahip olmuşlardır. Örneğin Kunduz emri Sultan Murat Beyin 1830'larda kuzeydoğu Afganistan'ı denetim altına alıp güney bölgelerini istila etmiş olması gibi, emirler zaman zaman kendi etki alanlarını genişletebilmişlerdir.²⁸⁷

Özbeklerle Afgan rejimi arasındaki ilişkiler 1888 yılında Afgan devletine karşı başlattıkları son isyanda Özbeklerin Aburahman'a karşı yenilmelerinden sonra önemli ölçüde değişmiştir. Özbek siyasi seçkinler bu olaydan sonra bağımsızlıklarını kaybetmiş, bölgeye idare etmek üzere Kabil'den gönderilen Peştun yöneticilerin, ordu mensuplarının ve diğer memurlarının denetim ve egemenliği altına girmişlerdir. Özbek ileri gelenlerinin etkileri yalnızca yerel ilişkilerde köye düzeyinde sınırlı kalmış, önderleri kendi grupları (köyleri, aşiretleri) ile Afgan devletini birleştiren aracı konumuna düşmüşlerdir.

Afgan devletinin bölgedeki denetimi artırmak için güttüğü sömürgeleştirme ve yerleştirme politikaları iki dönemde gerçekleşmiştir. 1888'den önce bölge yalnızca birkaç memur ve askerle sınırlı olan Peştun nüfus, Özbeklerin yenilmesinde sonra bölgeye çok sayıda Peştun yerleştirilmiş ve büyük oranda artırılmıştır. İkinci Hindu Kuş dağlarının kuzey Afganistan kuzey bölgesine 1930'larda çok sayıda Peştun yerleştirilmiş ve çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Peştunlara Vergi muafiyeti, toprak tahsis edilmiş ve devlet tarafından sağlanan ayrıcalıklar vekil ve temsilcilik Özbeklerin elinden alınmıştır.²⁸⁸ Güney ve güney doğudan gelen Peştunlar artık bölgenin yeni sakinleri olmuştur. Yerleştirme siyaseti nüfus yapısında büyük ölçüde değişiklikleri yol açmakla kalmayıp örneğin Tahar'daki Daşti-Arçi, Belhin

²⁸⁶ a.g.e, s.248

²⁸⁷ SCHENDEL, a.g.e s,280

²⁸⁸ SCHENDEL, a.g.e, s.281

Mezar-i Şerif, Badahşan, Kunduz ve Bağlan illerinde Peştunların sayısı diğer grupların önüne geçmiştir. Verimli toprakların gelen Peştunlara verildiği için yerle nüfus ekonomik olarak ciddi anlamda zayıflamıştır. Kuzey Afganistan vilayetleri ve verimli ovalar hızla ticaret merkezi haline gelmiş, Kunduz ve Mezarı Şerif ticaret merkezi olmuştur. Verimli ovaların Javzican, Saripul, Faryap, Tahar ve Badahşan gibi vilayetler artık devletin vergi gelirlerinin büyük bölümünü oluşturmuş, deri, karakul kurku, buğday kavun gibi tarım ürünleri, doğal gaz ve petrol gibi önemli madenleri ayrıca ülkenin üretimi %70'ı bölgeden sağlanmıştır. Bununla birlikte Afgan ekonomisi içindeki önemine rağmen, bölgedeki kamu yatırımları ve yurt dışından gelen kalkınma projeleri yeterli değildir; devlet çok sayıda Peştun yerleşim bölgelerine yatırımları yönlendirmiştir. Özbekler ve Türkmenler hem devletin yaptığı yatırımlarda göz ardı edilmektedir, hem de Peştunlar ve Taciklerin egemenliğinde olan devlet memurluğu görevinden mahrum kalmaktadır. Bu nedenle kuzey bölgede yaşayan halklar çoğu çiftçilik, zanaatkârlık, esnafılık yaparak geçimlerinin sağlamaktalar, dolayısıyla Özbek ve diğer etnik gruplar, eğitim açısından, sosyo-ekonomik ve siyasi bakımından Peştunlara göre daha marjinal konumdadırlar ve yükselme fırsatları sınırlıdır. Afganistan kuzey halkı 1992 yılında komünist rejimin çökmesinde ve mücahitlerin zaferinde ciddi katkısı olan General Dostumun askeri gücü ve güçlü politikaları ile Afganistan siyasetinde önemli bir unsur haline gelebilmişlerdir. Bundan sonra Afgan toplumu içinde kendileri için eşitlik talep etmeye, ülkenin iktidar yapısında kendi paylarını aramaya başlayabilmişlerdir.

Afganistan Özbeklerinin maruz kaldıkları ayrımcılıklara tepki vermeleri neden bu kadar geç olmuştur? Başlangıç olarak Afganistan siyasi durumu komünist darbe veya Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline kadar Afgan halklarının özellikle de Türklerin yaşadığı kırsal bölgelerde siyasi hareketlenmeleri sahip olduğu söylenmez. İşgale kadar dönemde sıradan vatandaşların politikalara pek ilgisi olmamıştır veya olmasına izin verilmemiştir. Komünist idareyle gelişen alt tabaka ve komünist iktidar döneminde Kızıl Orduya karşı verilen savaş bir sosyo-politik hareketlenme başlatmıştır. Bu hareketlenme toplumun alt tabakasından iktidar yönetime kadar bir dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda hem Afgan yurttaşları arasında ulusal bilinç ortaya çıkmaya başlamış hem de bunun etkisiyle daha önce baskı altında olan etnik ve dini gruplar (Özbekler ve Hazaralar gibi) özgürleşmeye, etnik veya dini ilişkiler üzerinden kendi kimliklerini vurgulamaya başlamışlardır. Direniş mücadelesine katılmış olmakla kazandıkları meşruluk sayesinde artık tüm gruplar Nisan 1992 tarihinde kurulan Afganistan İslam Devletinde kendi haklarını talep etmişlerdir. Bu döneme kadar zayıf olan halk kendi geçimini sağlamak ve Peştun

yerleşimciler karşısında kendi topraklarına Peştun müdahalesini etkisizleştirmek ile uğraşmışlardır.

Afganistan Özbeklerin önderleri eskiden siyasi açıdan güçlü ama bölgedeki yetkilerini yetirmiş ailelerden gelmekteydi. Önderler hem kendi grupları hem Afgan devleti arasındaki sorunlarda aracılık yapmak dışında pek bir şey yaptığı söylenemez. Özbek seçkinlerin diğer bir çabası da Peştun yerleşimciler karşısında Tacikler, Araplar, Türkmenler ve diğer etno-dilsel gruplarla sıkı ittifaklar kurmaktır.²⁸⁹ Bu bağlamda farklı etnik gruplarla yapılan evliliklerin büyük önemi vardı. Kurulan bu siyasi ittifakların önemi büyüktü ve elbette yerel kimliklerin belirlenmesinde de etkisi vardı. Bu nedenle Özbekler, Tacikler veya Türkmenler aynı ittifak içinde olan olmuş (Cemiyetin içinden ki Özbekler) kendilerini tek bir toplumsal birlik olarak görmüşlerdir.

Kuzey ve kuzey doğu Afganistan Özbekleri Afgan toplumundaki imkânsızlıkların farkındaydılar, ancak yerel siyasi konularla ilgilenip ulusal haklar konusuna kültürlerinin ve dillerinin kamusal alanda tanınmasına ilgilenmiyorlardı. Kurdukları ittifakların öncelikle amacı devlet müdahalesini etkisiz kılmaktı, bundan dolayı Özbek kimliği öne çıkarma yâda sosyo-politik veya kültürel hakları talep etme çabasında değillerdi. Özbeklerden General Dostumun devletin üst makamlarına gelmesi ile Özbekler 1990'larda güçlenmiştir. 1992 yılında Junbiş Milli İslami Partisinin Özbek General Raşit Dostumun kurmasıyla, sosyo-politik, dilsel ve kültürel haklarının tanınmasında çaba gösterilmiştir. Özbek nüfusun güçlenmesi General Raşit Dostum adıyla anılmaya başlanmıştır.²⁹⁰

Bu tarihe kadar köklerini reddeden, etnik özelliklerini gizleyen Özbeklerin büyük çoğunluğu, kültürel miraslarına sahip çıkmaya başladı. Özbekler öncelleri kendi bölgeleri dışında iletişim aracı olarak Farsı dilini kullanmakta, genellikle kendilerini Özbek değil, kuzey halkı olarak tanıtmaktaydılar. Hatta çoğu Özbekler kendi ana dillini Farsı-Darı dillinden küçük görmekteydiler. Bunun nedeni belki Özbek dilinin devletin eğitim sistemi içinde yer almadığı için veya yazılı iletişim Farsı ve Peştun dillerinde olduğu içindir. Devlet okullarında ve devlet dairesinde iletişim aracı olarak Farsı ve Peştun dillerini kullanmak mecburiyetinde olmuşlardır.²⁹¹ Özbek dillinin böylesi yaygın olmaması, çoğu Özbek ailelerinde ayrıca Özbek ve Tacik evliliklerinde Farsça konuşulmuştur. Özellikle kentte oturanlar çocuklarıyla yalnızca Farsça iletişim kurmuşlar ve Özbek çocukları Özbekçeye

²⁸⁹ SCHENDEL, a.g.e, s. 282-283

²⁹⁰ OYANFAR, Aziz, **Tufan Dar Afganistan**, Naşarati Mayvand, Tehran 1999, s.45

²⁹¹ ŞAHRANİ, a.g.e, s.39

unutmuşlardır, hatta çocuklarına Özbek isimleri koymamalarına sebep olmuştur. Son hareketlenmeler ile birlikte bu algılanmalar değişmiştir, her alanda yankı bulan ve hızla önem kazanan Özbek milliyetçiliği, kamusal alanda Özbekçeye kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Oluşan yeni yapıda Özbeklerin hakların talep etmeleri ve kendi kimliklerini öne çıkarmalarını beraberinde getirmiştir. Özbeklerin çoğu Junbişi Milli İslami Partisi çevresinde toplanmıştır.²⁹²

Afganistan İslam devletinin kurulmasının hemen ardından General Dostum tarafından oluşturulan Afganistan Junbişi Milli İslami Partisi (JMIA), ülkedeki Türk azınlıkların gerçek bir etkiye sahip ilk hareketi olmuştur. Kuruluş aşamasında General Dostum ile birlikte, önceki yönetimin ordusundan ayrılmış bir grup Özbek Generalin yanı sıra, bazı mücahit komutanlar ve ulemalar hareketin içinde yer almıştır. Ancak İslam Devleti bünyesinde ortaya çıkmaya başlayan iktidar çatışmaları etnik birleşmeleri beraberinde getirmiştir. Mesut ve Rabbani grubu arasında Tacik hâkimiyetinde olduğu düşünülen hükümet içinde temsilliyet anlaşmazlıklar sonucu JMIA giderek Özbek, Türkmen ve diğer mücahit grupların akın ettiği bir oluşuma dönüşmüştür. Başlarda birlikte hareket ettikleri Cemiyet İslami'den bazı Özbeklerin ayrılması ve JMIA katılmalarıyla, JMIA giderek Afganistan Türk halkları, özellikle sayıca üstün olan Özbeklerin platformu haline dönüşmüştür. General Raşit Dostum'un Mücahitleri verdiği destek olmazsa Afganistan'daki komünist rejimin çökmesi mümkün gözükmemektyidi.

JMIA'nın amaçları arasında, tüm grupların eşit hakka sahip olmaları, İslam temelleri dayalı konfedere demokratik sistemi kurmak ve kadınların özgürleşmeleri üzerinde durmuştur.²⁹³ Kuzey Afganistan'da yaşayan tüm etnik azınlıkların çıkarlarını savunduğu söyleyen JMIA bütün etno-dilsel gruplara eşit haklar verilmesi ve İslam devletinin her düzeyine siyasi katılımların sağlanması için uğraş vermektedir. Her ne kadar General Dostumun ve oluşumun amaçları Özbeklerden yana tavır sergilemeyi, Özbek milliyetçiliğini veya bölgede Özbek egemenliğini kurmaya hedeflemese de, JMIA ülkenin yeni iktidar yapısında Özbeklerin çıkarlarını savunan ilk siyasi hareket olarak görünmektedir.²⁹⁴

Afgan devleti bugüne kadar yapılan politikalarında ortak bir ulusal kimlik yaratmada başarılı olduğu söylenemez, diğer etno-dilsel grupların aleyhine ve Peştun çıkarları doğrultusunda politikalar izlendiği için, Peştun olmayan yurttaşlar ulus inşa sürecinde muhalefet etmişlerdir. Başta siyasi kültürel haklarını talep edecek modern seçkin kesimden

²⁹² OYANFAR, a.g.e, s.53

²⁹³ <http://junbesh.net/maramnama-1.htm> (12.03.2011)

²⁹⁴ ZAHMO, Muahamad, **Tarih-i Rauobiti Siyasi Afganistan**, İntişarat mayvand, Kabil 2000, s.23

yoksun olmaları, başlangıçta Peştun olmayanların devlet ulus inşa sürecinde tepkilerini sadece yerel düzeyde göstermelerine sebep olmuştur. Daha çok Peştun egemenliğini bölgeden azaltmak için uğraşmışlardır. Bu durum farklı etno-dilsel grupların bir araya gelip direniş göstermeleri ve Sovyet iktidarına karşı mücadelede ittifaklar oluşturmuştur. İç savaş sırasında Afgan halkları özellikle Özbek ve Hazaralar gibi siyaseten uzak konumda olan etnik gruplar hızla politikleşmişlerdir. Artık Afgan toplumu içinde eşitlik ve siyasi alanda pay istemektedirler. Bu gruplar kendi kendilerini siyasete temsil etmekte ve kendilerine güvenleri artmıştır. Etnik kökenlerini, dillerini ve kültürlerini övünçle dile getirmektedirler. Etnik bilinçteki bu yükseliş Afgan devleti içinde birçok partinin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Çeşitli etno-dilsel ve dinsel grupların siyasi amacı ulustan kopmak değil ulustan yana olmak eşit hakka sahip olmak olarak dile getirmişlerdir.²⁹⁵

3.4. Temsiliyet Sorunu

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Afganistan coğrafyasında kurulan bütün emirlikler veya devletin başında oldukları yönetimler topraklardan yeterli geliri elde edememiş ve güvenlik konusunda hep tedirginlik içinde olmuştur. Bunun sonucunda başarısız Yönetim gücünü elinde tutan unsurlar bir şekilde dışarıdan destek arayışında bulunmuştur. Kendi ülkelerinin ihtiyaçlarını ve güvenliğin sağlamadan ziyade destek ve yardım kaynağını saray ailesinin çıkarları ve tek bir Kavimin güçlenmesi, hüküm sürme eksenli politikalarda götmüşlerdir. Ayakta kalabilmek için dışarıya yaslanan ve mevcudiyetini kendi iç dengeleri ve kaynakları ile sağlayamayan bir yapı alışkanlık haline gelmiştir. Bugün neden uluslar arası terör şebekesine ev sahipliği yapan ülke haline dönüştüğü sorusuna bu çerçeveden baktığımız zaman cevaplamamız kolaylaşmaktadır. En temel ihtiyaçları bile karşılayamayan yönetici seçkinler üzerinde, yabancı güçler kolayca etki sağlayabilmişlerdir. Sonuçta Afganistan büyük güçlerin mücadele sahasına dönüşmüştür.²⁹⁶

Afganistan Soğuk Savaş döneminin ilk 10 yılında tarafsız kalmayı başarabilmiştir. Ancak bu tarafsızlık bir Afgan liderin söylediği gibi “Amerikan malı sigaramı Sovyet kibritleri ile yakıyorum” özetlenebilecek kadar bir durumdur.²⁹⁷

²⁹⁵ OYANFAR, a.g.e, s.49

²⁹⁶ www.setav.org/ups/dosya/24626.pdf (01.06.11)

²⁹⁷ ÖZMEN, Süleyman, **Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, yayımlanmış Doktora Tezi Marmara Üniv, Türkiyat Araştırmalar Ens, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi A.Bilim Dalı, İstanbul 2008, s.36

Soğuk Savaş sonrası İç Savaş ve Amerikan İşgali sürecin devam ettiğine kısaca özetlemek mümkündür. Yeni kurulacak olan Afgan devletinin kadrolarını belirlemek için 2002 yılı Bonn’da yapılan konferans’ta Karzai (Peştun) cumhurbaşkanlığı Peştunlar ve üç önemli bakanlık da; Savunma (Yunus kanuni), İçişleri (Muhamad Fehim) ve Dışişleri (Abdula Abdula) Tacikleri verilmiştir. 30 üyeli geçici kabine 11 Peştun, 8 Tacik, 5 Şii Hazara, 3 Özbek ve diğer etnik gruplardan tesis edilmiştir. Bonn sürecinin ortaya çıkışını “Şurayi Nizar” etkisi ile gerçekleştiği sıkça tekrarlanmıştır.²⁹⁸ Birçok delege Meclisin yeni yönetimini oluşturamadığını veya oluşturulan ekibin ülkenin tüm unsurlarını yönetime taşıyamadığı doğrultusunda itirazları dile getirmişlerdir. Parçalı Afgan siyasetinin hemen hemen her grubu bir şekilde geleceğe yönelik tedirginlikleri ve beklentileri giderek farklılaşmaktadır.

Meşruiyet sorunlarının önemli ekseni de kadınların siyasal sürece katılım meselesidir. Afganistan siyasal sürecinde kadınların durumu önemle altı çizilen bir durumdur. Afganistan muhafazakâr toplum yapısı kadınları siyasal sürece sokma çabalarına direnç gösterse de her şey rağmen kadınlar Afganistan’ın yeniden inşası sürecinde rol almakta ve siyasal temsil taleplerinde ısrar etmektedirler. Kadınlardan gelen bu çağrılara rağmen parçalı Afgan siyaseti kadınların çağrısına yeterince cevap vermemiştir. Bu durumu gidermek için Afganistan 2004 Anayasası Seçim kanunu her ilde en az bir kadın temsilci şartı getirilmiştir. Anayasada Halk Meclisinin %25’nin Yüksek Meclisin ise %16’sının kadınlardan oluşturulması öngörülmüştür.²⁹⁹

Afganistan’da siyasal kurumların ve sistemin kalıcılığı ve istikrarı ile ilgili tartışmaların önemli bir bölümünü ulusal Afgan Kimliği inşa meselesi olmuştur. Her ne kadar Bonn antlaşması ve takip eden süreçlerde ortaya çıkan kurumlar Afgan kimliğine işaret etse de net bir ulusal kimlikten söz etmek mümkün değildir. Afganistan her bir etnik grup, üst kimliği belirleyen grup olmak için birbirleriyle rekabet etmektedir. Etnik kimliklerin bu mücadeleleri devletin kontrolü üzerinde de devam etmektedir. Peştunlar kendilerini ön planda olacağı güçlü bir merkezi devlet, Tacikler merkezi yönetimde söz sahibi olma ve Özbekler ve Hazarları ise kimliklerinin tanınması ve bölgesel yönetim taleplerini dilendirmişlerdir.

²⁹⁸ Şurayi Nezar Sovyetler döneminde istihbarat örgütü olarak ortaya çıkan ve Tacik bölgelerinden ve Penşir vadisi bölgesinde örgütlü bir gruptur. www.setav.org/ups/dosya/24626.pdf (01.06.11)

²⁹⁹ ARAS, Bülent, TOKTAŞ Şule, **Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan**, SETA yayınları II Ankara, Nisan 2008, s.54

Tacikler ve Peştunlar arasındaki iktidar olma mücadelesi yıllardır devam edelmektedir. Taciklerin tarih'te Delhi'de kurdukları Gur ve Güney Asya'da kurdukları Kart Hanedanlıkları, bölgeye gelen Türkler tarafından yıkılmıştır. Tacikler, Afganistan'da sadece 1928-1929 yılında hükümet başına geçebilmişlerdir. Afganistan'da kendi başlarına devlet başına hiçbir zaman geçememişlerdir. 1929 yılında ise Beçei Sakav adındaki bir çete reisi 9 ay süren bir dönemde Kabil'de iktidarı ele geçirmiştir. O tarihten beri Tacikler Afganistan'da etkin, ama siyasi olarak egemen olamamışlardır. Afganistan'da Tacikler ile Peştunlar arasında kökenleri eskiye dayanan rekabet, ülkenin yakın tarihine ve bugünkü yönetim yapısına da damga vuran bir gerçektir. Afgan tarihinde bu iki önemli etnik unsur arasında her zaman bir denge sistemi oluşturulmuştur. Yönetim başı Peştun olarak, alt kadrolar da Taciklerle dengelenmeye çalışılmıştır.³⁰⁰

3.5. Afganistan 'da Molla

Ülkede her yerleşim biriminin kendine ait bir mollası vardır. Bazen molla o yörenin yerli halkından olur, bazen da komsu bölgeden gelir. Afganistan mollalarının sorumlulukları bütün İslam dünyasında kabul edilenlerle aynıdır. Molla, namaz kıldırma ve müezzinlik görevini ifa eder. Evlilikleri onaylar ve nikah kıyar. Bütün dini bayramlarda dua eder Kurban ve Ramazan bayramında namaz kıldırma vazifesini ifa eder. Bulunduğu yerde öğretici vasfıyla çocukları eğitir. Genellikle pek çok mollanın kendine ait mülkiyeti vardır, evlenirler ve çocuk sahibi olurlar. Bir molla toplum içinde ki bu konumundan değil içinde bulunduğu halkın üzerindeki otoritesine göre saygı görür. Eğer yaşlı ise sadece saygı görmekle kalmaz halk üzerinde büyük bir etkiye sahip olur. Bununla beraber bir molla kutsanma, saygı ve güç peşinde değildir.³⁰¹

Mollaların bugünkü Afganistan siyasi hayatında rolü büyüktür. Toplumsal bölünme veya birleşmelerde önemli derecede etkisi vardır. Bugün birçok dini şahsiyetler “Mevleviler” (mollalar arasında itibara sahibi kişiler) milletvekilliğine ve halk meclisine adaylığını koymakta ve kazanmaktadır. Afganistan siyasi hayatında giderek etkinleşen dini kesim yargı sürecinde de etkisi hissedilmektedir. Bir diğer radikal molla kesimi, Taliban örgütüne taraftar olan kişilerdir. Bunlar tamamen seçime ve demokratik ilkeleri karşı çıkmakta olup Demokrasiye “şeytan oyunları” olarak nitelendirmektedir. Bu açıdan baktığımız zaman Afganistan etnik kimliklerin farklılığı bir yana dini bölünmeler ve farklılıklar görebilmekteyiz

³⁰⁰ NORULLAHK, a.g.e s.18

³⁰¹ ZİYAE, a.g.e s.67

ki bu farklı kesimler arasında anlaşmazlıklar olmadığını söylemek, idea etmek mümkün gözükmemektedir. Farklı düşünceler arsında olası anlaşmazlıklar kapıda beklemektedir. Afganistan Vahabi, Şii ve Sünni ve bu mezheplerin de küçük kolları mevcuttur. Bunların arasında her zaman sorunlar yaşanmaktadır. Bu çerçeveden baktığımız zaman kimlik sorunu olarak dini unsurlar da önemli derecede öne çıkmaktadır. Vahabi kesim tamamen Şii'e olan grupları kafir elan etmekte olup onlara karşı kin nefret beslemektedir. Şii'ler ile Vahabi'ler çatışma halinde ve birbirlerine karşı anlaşmazlıklar içinde yaşamaktadırlar.

Bu çerçevede Afganistan toplumu için dış ülkeler tarafından öne koyulan demokrasi ilkeleri çerçevesinde yeni ulus inşa etme çabaları devam etmektedir. Tv, radyo yayınları özgürlükler ve insan haklarından her gün saatlerce yayın yapmaktadır. Afganistan'da güvenlik sorunu çözülsede bunun ülkede demokratik bir ulus yaratacağı oldukça şüpheli. Güvenlik inşası ile eşanlı olarak modern ve etkili siyasal kurumlar oluşturmak gerekiyor. Afganistan'ın etnik yapısı, radikal dini hareketler ve tarihi dikkate alındığında bu çabanın başarıya ulaşması oldukça zordur.

Afgan tarihi boyunca dış güçler tarafından dayatılan çözümler kabul görmemiştir. Bölgede İngiliz ve Rus işgallerinde görüldüğü gibi, aradan geçen sekiz yılın ardından Amerikan işgalinin de geldiği nokta büyük ölçüde başarısızlık olarak görünmektedir. Afganistan eskisine göre daha güvenli bir yer değil ayrıca terörizm yümağı olarak gösterilmektedir. Bu süreç içinde modern bir Afgan ulus-devleti inşası yolunda da çok fazla mesafe alınamamıştır. Demokrasiye sahip bağımsız hükümet ve hukuk devleti gibi ilkeler Afganistan'a yabancısıdır sadece ad üzerinde mevcudiyeti bulunmaktadır.

11 Eylül'ün ardından yapılan Bonn görüşmeleri, Afganistan'da modern bir anayasa ve devlet oluşturmanın zorluklarını ortaya çıkarmıştı. Ülkenin farklı olan etnik yapısı, kabilecilik kültürünün etkisi, merkezi idarenin yokluğu ve Afganistan'ın bağımsızlığına düşkün halkı dikkate alınmaktadır. Burada Amerika'nın yeni bir ulus inşa etme projesinin gerçekleşmesinin ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Geline nokta, bir ulus inşasından önce güvenliği sağlamanın öncelikli olduğu pek çok kişi tarafından kabul ediliyor. McChyrstal planı ABD'nin giderek asker sayısını arttırmak olarak görünmüştür. Fakat ABD ve Batılı güçlerin er ya da geç bölgeden ayrılacağı ve asıl inisiyatifin Afgan güçlerine geçmesi gerektiği de biliniyor. Bu yüzden geliştirilen yeni stratejiler Afgan güvenlik güçlerinin eğitilmesine ağırlık veriyor. Fakat Afgan güvenlik güçlerini eğitmek ve modern bir ordu ve

emniyet teşkilatı oluşturmak görüldüğü kadar kolay değil. Yapılan araştırmalar her yıl Afgan güvenlik güçlerinin dörtte birinin görevlerinden ayrıldığını gösteriyor. Bu, bütün güvenlik güçlerinin her dört yılda bir tamamen yenilenmesi anlamına geliyor. Dolayısıyla düzenli ve sürekli bir güvenlik gücü oluşturmak çok da kolay görünmüyor.³⁰²

Güvenliğin Afgan Güçlerin eline geçmesi için Kabil Konferansı 70'e yakın ülkenin Dışişleri Bakanı ve özel temsilcileri katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferansta konuşan Başkan Hamid Karzai, ülkede güvenliğin yabancı unsurlardan Afgan halkına kademeli geçişini "Afganlaşma" olarak açıklamıştır. Karzai, 2014 sonuna kadar ülkenin tamamında kontrolü ele almayı amaçladıklarını açıklamıştır. Bu kuvvetlerden bazılarının çekilmesini sağlamak için 2011 yılı Ekim ayına kadar Afgan ordusunun 170 bin'e, Afgan polisinin de 134 bin sayısına ulaşması hedeflendiğini bildirmiştir.

3.6. Çatırdayan Demokrasi Taşları

Afganistan Devlet Başkanı 2004 yılı Aralık ayında yeni hükümeti oluşturarak, Parlamento seçimlerini beklemeden yeni hükümeti atadı. Yeni kurulan hükümeti teknokrat bir yapıya sahip, eski Bakanlar kurulunda bulunan mücahitler ve savaş ağaları tasfiye edilmiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Savunma bakanı olarak General Faim atanmıştır kendisi Afganistan Cemiyet Partisinin komutanı yıllardır Afganistan'ın dağlarında savaşmış bir komutandır. Abdulla Abdulla Dışişleri Bakanı olarak atanmış Tacik komutanlardan biridir. Bu kişilerin Bonn konferansı öncesi sakalla siyaset yürütürken bir anda kravat ile devlet koltuklarında yer almaya başlamışlardır. Bakanlar kurulunda bakıldığında etnik dengenin oluşturmak olarak gözetildiği söylenemez. Ayrıca yeni kurulan Bakanlar Kurulu'na en fazla tepki özellikle Cümbüş-i Milli Afganistan Partisi Özbek lideri Orgeneral Abdurraşit Dostum'dan gelmiştir. Bakanlar Kurulu'nda 2 Özbek Bakan olmasına rağmen, seçilen Özbek Bakanlar Merkezi Hükümet tarafından tespit edilen isimler olup Dostum'un istediği adaylar değildir. Ancak, ülkenin geneline bakıldığında Özbek lider dışında ciddi bir tepki oluşmamış olup, yeni Bakanlar görevlerine devam etmişlerdir.

Ülke gündemindeki en önemli sorunlarından biri planlanan parlamento seçimleridir. Bonn sürecinde Başkanlık seçimleri ile birlikte yapılması planlanan parlamento seçimlerinin 2005 yılı baharında yapılması öngörülmekle birlikte, anılan seçimlerin bu tarihte de

³⁰² ÇİFTÇİ, Sabri, **Ortadoğu Analizi**, Aralık 2009, Cilt, 1, sayı 12, s.84

yapılamayacağı düşünülmüştür. Konuya ilişkin sebepler şunlardır. 1. Ülkenin okuma yazma oranının çok düşük olması. 2. İl sınırlarının belli olmaması. 3. Hangi ilin ne kadar milletvekili çıkaracağına tespit edilememesi. 4. Nüfus sayımının yapılmaması.

Yapılması planlanan seçimleri savaş ağaları, Taliban üyeleri, Etnik grupları temsil eden partilerde büyük bir sabırsızlıkla beklemektedir. Bunun sebebi de 25 yıl süren savaşlarda ülkenin tarihinde önemli rol oynayan bu gruplar parlamentoya girmeyi hedeflemektedirler. Afganistan'ın kuzeyinde mukim Türk toplulukları içinde bu seçimler çok büyük önem taşımaktadır. Hâlihazırdaki yapı içerisinde etkin bir güç elde edemeyen bu topluluklar için, Afganistan'ın geleceğinde etkin bir yer almaları ve seslerini duyurabilmeleri ortak bir çatı altında parlamentoya girmeleri ile mümkün gözükmemektedir. Ancak, bu ortak çatının kurulmasındaki en büyük engel Özbek ve Türkmenler arasındaki gizli çekişmelerdir. Her iki grupta özellikle 9 Ekim 2004 tarihinde Başkanlık Seçimlerine katılan General Raşit Dostum'a yeterli oy vermemek hususunda birbirlerini suçlamaktadırlar. Bahsi geçen parlamento seçimlerinin gerçekleşmesinde bazı riskler de mevcuttur. Çünkü yapılacak parlamento seçimlerine binlerce aday katılmayı planlamaktadır. En büyük sorun ise güvenlik ve seçim alt yapısının yeterli bir şekilde düzenlenmemiş olmasıdır. Yapılacak seçimler bazı riskler de taşımaktadır. Ülkede siyasi partilerin güçlü olmaması, Seçim sisteminin zayıf olması, Halkın seçim tecrübesinin olmaması, Halkın etnik çizgide oy vermesinin beklentisi yüzünden bölünmüş bir parlamento oluşma riski bulunmaktadır. Afganistan'da halk arasında ulusal birlik oluşmamıştır. Yönetim katında da sorunlar mevcuttur. Ülkede etnik ayrışım çok güçlü olup, mücahitler savaş bittikten sonra ülkeye gelen eğitilmiş Afganları sevmemekte, dışarıdan gelen eğitimliler ise mücahitleri küçük görmektedir.³⁰³

Ülkenin en büyük sorunu hiç kuşkusuz ki güvenlik sorunudur. Rus işgali, ülkedeki etnik gruplar arasındaki iç çekişmeler ve Taliban'ın keyfi uygulamaları ülkedeki tüm güvenlik unsurlarını tamamen ortadan kaldırmıştır. Uluslararası toplum güvenlik sorunu çözülmeden ülkenin istikrarını sağlanamayacağını ve bu esnada terörle mücadele edilmesi gerektiğini tespit ederek bazı önlemler almıştır.³⁰⁴ Afganistan etnik karmaşıklığı her bölgenin farklı şekilde siyasi talebi bulunması ve özellikle güney bölgesinin aşırı radikal ve faşist düşünceleri yüzünden bir güvenlik tehdit'e aşılmayan bir sorun olarak sürekli karşımıza çıkmaktadır.

³⁰³http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Afganistan_UlkeRaporu.pdf, s.30-33

³⁰⁴http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Afganistan_UlkeRaporu.pdf, s.35.

SONUÇ

Afganistan birçok imparatorlukların istilasına uğramış olup ve hala dış müdahaleler ile gündeme gelmektedir. Neden bu savaş ve müdahaleler Afganistan üzerinde yoğunlaşmaktadır? Bu sorunun cevabını her Afganistanlı aramaktadır. Ayrıca ülke içinde yaşayan etnik sorunların ve kimlik tartışmalarının bitmemesinin temel nedenleri nelerdir?

Afganistan coğrafyasından geçen imparatorluklar ve devletler geride farklı etnik kökene sahip topluluklar bırakmıştır. Afganistan coğrafyası içinde farklılaşan halklar, kendi aralarında birbirleri ile çatışma halinde olmuş ve bu çatışma hala devam etmektedir. Hazara Peştun ile Tacik Özbek ile Peştun Tacik ile çatışmalar yaşamış ve yaşamaktadır. Ülke içinde halkları birbirine bağlayan bir üst kimlik oluşturmak imkânsızlaşmıştır. Afganistan halkı kendini ne kadar Afganistanlı olarak görsede, kendi etnik kimliğini ön planda tutmaktadır. Bu, kimlik çatışmalarını beraberinde getirmektedir. Bu çatışmaları fırsata çevrildiği nokta da dış müdahaleler olmuştur. Hala önemini kaybetmemiş coğrafya üzerinde güç dengeleri mücadele etmiş ve etmektedir. Bundan dolayı savaşlar yaşanmış deyim yerinde ise filler tepişmiştir ve maalesef yerde bulunan çimler ezilmiştir. Uzun yıllar boyunca süren düzensizlik sonucu Afganistan halkı açlık, sağlık koşullarının yetersizliği, salgın hastalıklar, en temel insan haklarından yoksun yaşam ve göçe zorlanmak gibi son derece olumsuz şartlarla karşı karşıya kalmıştır. Uzun süren savaşlar devlet otoritesini yok etmiş ve ülkeye bir düzensizlik yerleşmiştir. Halk, savaşan bölükler arasında kalmış, pek çoğu can güvenlikleri endişesiyle evlerini terk etmiş ve Pakistan, Tacikistan ve İran gibi komşu ülkelere göçmek zorunda kalmışlardır.

Bu Savaşların fitilini ateşleyen en temel unsur ülkede farklı etnik kökenli halkın olması ve bu halkın dini farklılıklar içermesidir. Afganistan sorunu bugün dünyanın kayıtsız kalamayacağı bir bölgede gerçekleşmektedir. Bu sorunların çözümünde en belirgin özellik farklı etnik kökenlerin arasındaki sorunların çözülmesi ile bir noktaya varılmış olacaktır. Aksi takdirde ne kadar yatırım yapılmış olursa olsun temel yapılması gereken unsurlar boşa çıkmış olacaktır. Afganistan halkının % 60'ı eğitimden yoksun ve okuma yazma oranı düşük bir durumdadır. Bu durum göze alındığında kimlik çatışmalarının kolay ortaya çıkabileceği unutulmamalıdır. Bu çalışma içinde görülmektedir ki Afganistan'ın heterojen etnik yapısı bulunmaktadır. Halklar arasında eşitliksizlik, ayrımcılık ve topluluklar arasında birbirlerine karşı nefret sorunları mevcuttur. Afganistan'da dini grupların bulunması ve bunların komşu ülkelere etkilemesi ile durum daha da bir çıkmaza sokulmaktadır. Ülke bugün dünyanın terörizm yuvası olarak gösterilmektedir. Aslında komşu ülke Pakistan'ın en büyük terörist

oçağı olduğu ve Afganistan’da bulunan bu düzensizlik sadece komşu ülkelerin işine yaradığı herkesin gözünden kaçmış bir vaziyettedir. Afganistan; çatışma, terörizm, haşhaş üretimi, doğal kaynakları, jeopolitik ve stratejik konumu ile anılmaktadır. Aynı zamanda ülkede bulunan etnik yapıların geçmişi ve bugünkü durumu hakkında yeterli araştırma bulunmamaktadır. Afganistan’da birbirinden yaşam tarzı, inancı, dili ve soyu farklı olan halklar yaşamaktadır. Bu halkların arasındaki sorunlara çözüm ancak halkın eğitim düzeyinin yükselmesi ile gerçekleştirilebilir

Afganistan halkı, ne kadar farklı etnik kimlikleri, dilleri ve mezhepleri olsa da kendi içinde barışık yaşamaya çalışmış, ancak son otuz beş yıl boyunca birbirlerine karşı kıskırtılmıştır. Yaşanan savaşlar derin yaralar bırakarak düzeltilemez çatlaklıkları oluşturmuştur. Halkın barış içinde yaşamasının önündeki en önemli engellerden biri de federatif bir sistemin gerçekleştirilmesi olarak da görülmektedir. Afganistan’da yaşayan halkların tamamı kendini “Afgan” olarak görmemektedir. Afgan ismini Afganistan içinde bulunan Peştun kabilesinin ismi olarak gören diğer etnik topluluklar kendilerini Afgan olarak görmemektedir ve bu Afganistan’ın isim değişikliği tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.

Yaşanan sorunlara çözüm ancak; Afganistan içinde etno-dilsel farklılıklar göz önünde bulundurularak ülkenin yönetim şeklinin değişmesi ve federatif sisteme geçişi ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AFŞAR, M. **“Afgan-nâme II”**, Tahran H. 1341.

ABUL KARİM BEHMEN, **Vezai Tasmiye Tavoif Türkan-i Afğanistan**, Mirzo Uluğbek yayınları, Mezar-i Şerif 2009.

ALBAYRAK, R. **“Afganistan Türkleri”**, Birikan Yayın Evi, Ankara 2004.

ALİ KULİ M. **“Tarih-i Vâka-yı ve Sevânih-i Afganistan”**, Tahran H. 1376.

ANSARİ, H. B. A. **“Afganistan Der Ateş-i Neft”**, Meyvand Yay. Kabil 2003.

ARİFÎ, M. E. **“Sahtar-ı Devlet Der Afganistan”**, Sırâc yayın evi, Kabil H.1381.

BEG, R. **“Adı Afganistan’dı Talibanların Eline Nasıl Düştü”**, Turan Yay. İstanbul 2001.

BOZKURT, F. **“Türklerin Dili”**, Kapı yayınları, İstanbul 2005.

DAVUDÎ, N. A. **“Tealul-i Din ve Devlet Der Tarih-i Afganistan ve Nizam-ı Siyasî-yi Ayende”**, Kabil 2005.

DEMİREL, E. **“Taliban El Kaide-Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan”**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

EBAYDAR, A. **“Kabilin Kitapçısı”**, Alkım yayınevi, Ankara 2006.

GUBAR, M. G. M. **“Afganistan Der Mesir-i Tarih”**, İntişarat- Cumhuri Yayınları, 6. Baskı, İran H. 1374.

GUBAR, M. G. M. PEJEND, F. **“Coğrafya-ı Tarihi Afganistan”**, Meyvend Yay. Kabil 2005.

ĞULAMULLA F. M. K. **“Nejad Nam-i Afgan”**, İsmayle Yayınevi. Pakistan 2000.

HAKCÛ, M. A. **“Afganistan ve Müdahelat-ı Haricî”**, Sephr Baskısı, Tehran, 1380.

KAYYUMÎ, H. **“Kanun-ı Ahzab-ı Siyasî ve Nakş-ı An Der Sistem-i Çend Hizbi-yi Kişver”**, Kabil 1998.

KUHSAR, Y. **“Junbiş-i Hazaraha Dar Afganistan”**, Şaib Matabaa, Kabil H.1389.

MARZDİN, P. **“Taliban – Ceng-i Mezhep ve Nazm-ı Nevin Der Afganistan”**, Nazle HANDAK (trc.), Merkez-i Çap ve İntişarat Vezaret-i Umur-u Harice yay. Tehran, 1379.

- MUCADİDİ, A. **“Afganistan Az Amir-i Kabir To Rahbari Kabir”**, Bango İntişarat Mayvand yay. Kabil 2008.
- MUHAMMED, Z. **“Tarih-i Rauobiti Siyasi Afganistan”**, İntişarat mayvand yay. Kabil 2000.
- OSMANİ, A. P. İ. **“Muşahasati Uzbekha va Turkmenha (Türkmen ve Özbek Toplumunun Özellikleri)”** İntişarat Yayınevi, Kabil 2008.
- OYANFAR, A. **“Tufan dar Afganistan”**, Naşarati Mayvand yay. Tehran 1999.
- REŞİT, A. **“Taliban, İslâm, Neft ve Bazi-yi Buzurg-i Cedid”**, Esadullah ŞEFAYÎ ve Sadık BAKIRÎ (trc.), Danış-ı Hastî Yayınları, İran H. 1379.
- RASULİY, J. **“Siyasati Kaum Dar Afganistan”**, Tehran H. 1382,
- SABO, B. **“Az Tasaaruf Kobil To Sukuti Mazor”**, Naşaroti Afgani yay. Pişavur 2002.
- SAFİ, R. **“Oyo Afganistan Yak Nomi Jal-i Ast, (Afganistan Sahte bir İsim midir?)”** Danış kitabevi, Pişavur 2009.
- SARAY, M. **“Dünden Bugüne Afganistan”**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- SCHENDEL, W. V. **“Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları”**, iletişim yayınları, İstanbul 2004.
- SELİMÎ, A. H. **“Hukuk-ı Ekaliyethay-i Mahrum-ı Afganistan, Afganistan ve Nizam-ı Siyasî-yi Ayende”**, Zulal-ı Kevser Yayınları, İran H. 1381
- ŞAHRANÎ, E. **“Tarihçe Nejad-ha va Aqyam Dar Afganistan”**, Matbayi Karvan yay. Kabil 2009.
- ŞUKURZADE, M. **“Tocikon Dar Maser-i Tarih”**, Nero Yayınları, Tehran 2004.
- UÇKUN, E. **“Elli Bin Yaşındaki Turan Afganistan Olur Mu? Afganistan Türkistanı Mazlum Türklerin Ülkesi”**, Kurul (der.), Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- ZAHMO, A. M. **“Tarih-i Rauobiti Siyasi Afganistan”**, İntişarat Meyvand yay. Kabil 2000.
- ZAHİRÎ, D. **“Tarihi Mahosir Hazara”**, Kabil yayınevi, Kabil 2008.
- YEZDÂNÎ, H. A. **“Pujuheş-i Der Tarih-i Hazareha”**, 2. Cilt, 2. Baskı, Mehîr Yayınları, Meşhed 1994.

TEZLER

AKBAŞ, İ. **“Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Gezisi ve Türk Afgan İlişkileri”**, yayınlanmış Yüksek Lisan Tezi, Dokuz Eylül Üniv, A.İ.İ.T Enstitüsü, İzmir 2008.

ALİYE, Y. **“Afganistan’da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi”**, S.D.Ü. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yük. Lis.Tezi, Isparta 2005.

ARAS, B. **“Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan”**, SETA yayınları II Ankara 2008.

BÜYÜKBAŞ, M. **“Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”**, Süleyman Demirel Üniv, Sosyal Bilimler Enstitü Kamu Yönetim Ana Bilim Dalı, yüksek Lisan Tezi, Isparta 2006.

HAŞİMOĞLU, O. **“Afgan Modernleşmesi ve Türkiye”**, yayınlamış Doktora Tezi, Hacettepe üniv. A.İ.İ.T Enst, Ankara 2006.

HAYRİ, A. **“Afganistan’da Türkçe Eğitiminin Tarihi”**, yayınlanmış yüksek lisans Tezi, Gazi Üniv, Türkçe Eğitim Ana Bilim Dalı, Ankara 2007.

MUSA, F. A. **“Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan Münasibetleri ve Afganistan’ın Modernleşme Çabaları”**, S.D.Ü. Sos.Bil.Ens. Yayınlanmamış Yük.Lis.Tezi, Isparta 2004.

NOORULHAK, A. J. **“İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan’ın İslamlaşma Süreci”**, yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv, Sosyal Bilimler Enst, Isparta 2005.

ÖZMEN, S. **“Mahmut Tarzi’nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri”**, yayınlanmış Doktora Tezi Marmara Üniv, Türkiyat Araştırmalar Ens, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi A.Bilim Dalı, İstanbul 2008.

SAAİE, M. A. **“Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi”**, yayınlanmış yüksek Lisan Tezi, Süleyman Demirel Üniv, Sosyal Bilimler Enstitü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta 2009.

TOKTAŞ, Ş. **“Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan”**, SETA yayınları II Ankara 2008.

YOLDAŞ, M. A. **“Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan’da Faaliyet Gösteren Türk Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama”**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Niğde 2006.

ZİYAYE, N. **“Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları”**, yayınlanmış yüksek lisans tezi, S.D.Ünv, S.B.E. Isparta 2004.

İnternet Kaynakları

<http://arts1091.unsw.wikispaces.net/Afghanistan>(05.02.2011)

<http://afghanistan.ihh.org.tr/genel/ekonomi/ekonomi.html>(07.03.2011)

http://www.avim.org.tr/icerik/afganistan_ulke_raporu-tika.pdf (01.02.2011)

<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1186/bonndan-kabil-konferansina-afganistanda-baris-sureci.aspx>(07.03.2011)

<http://www.joshuaproject.net/people-profile.php?peo3=10198&rog3=AF> (25.09.2011)

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan>(24.09.2011)

<http://2010.afghanistanelectiondata.org/about/kuchi>(12.05.2011)

<http://www.textara.com/afganistan-afkanistan-afkan-afgan-bilgi-usame-bin-ladin-kimdir-taliban-el-kaide-orgutu-tarihi?page=0%2C2> (01.02.2011)

<http://irananaliz.wordpress.com/2011/01/21/afganistan%E2%80%99da-iran-karsiti-protesto-eylemler/>(02.03.2011)

<http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya3/0779.html> (07.02.2011)

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_television_channels_in_Afghanistan(11.03.2011)

<http://www.yenidenergenekon.com/274-ismaili-hazara-turkleri/>(25.07.2011)

<http://mountainsofourmind.blogspot.com/2008/11/kuchi-or-katchchhi-nomads-india-and.html>(18.09.2011)

<http://www.tore.blogfa.com/post-25.aspx>(12.01.11)

http://www.belgenet.com/teror/d_071001.html (07.03.2011)

www.akademikbakis.org/13/makale/Afganistan.pdf (08.02.2011)

<http://www.msxlabs.org/forum/satirlarla-turkiye/24296-turk-adinin-anlami-ve-kokeni.html#ixzz1YwyChvTA> (22.09.2011)

<http://www.nps.edu/programs/ccs/Nuristan.html> (27.02.2011)

<http://junbesh.net/maramnama-1.htm> (12.03.2011)

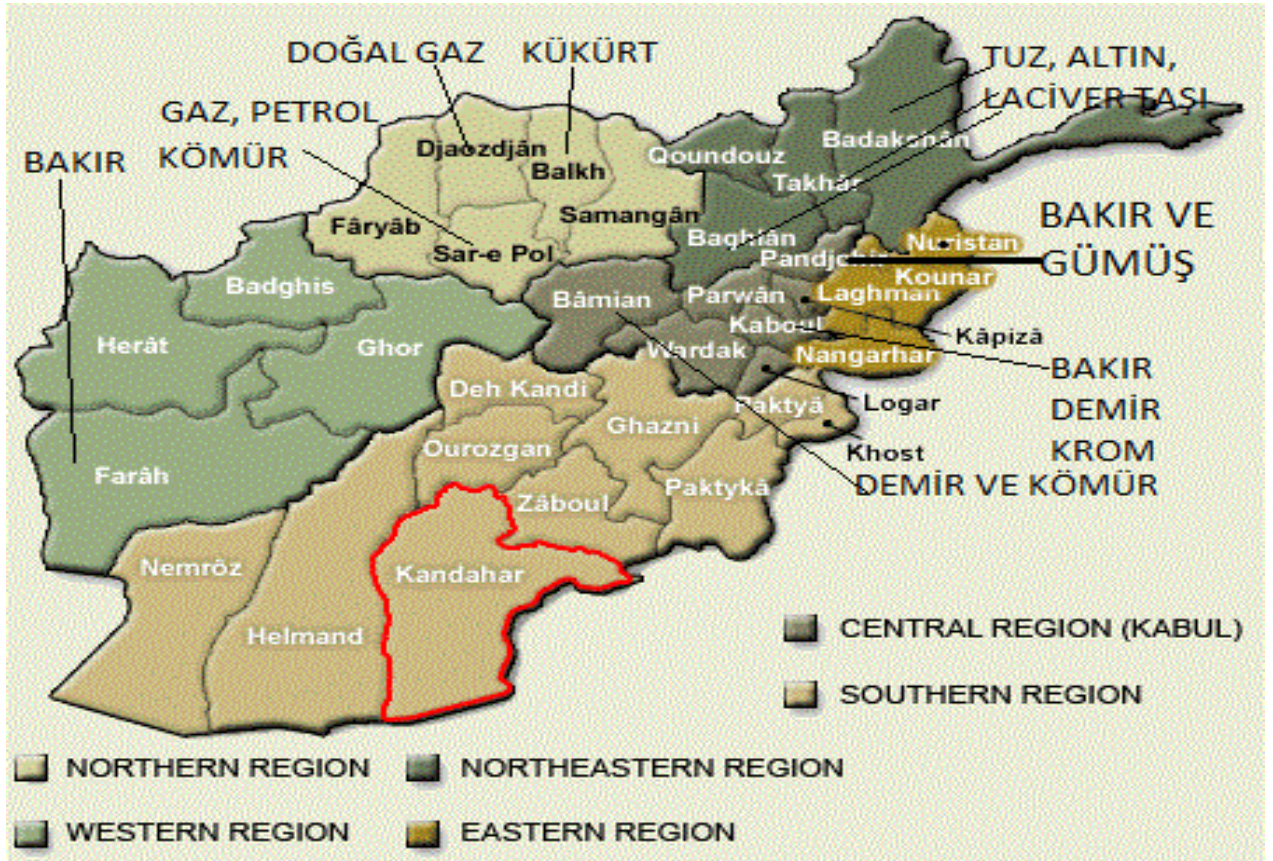
www.setav.org/ups/dosya/24626.pdf (01.06.11)

http://www.belgenet.com/teror/d_071001.html (07.03.2011)

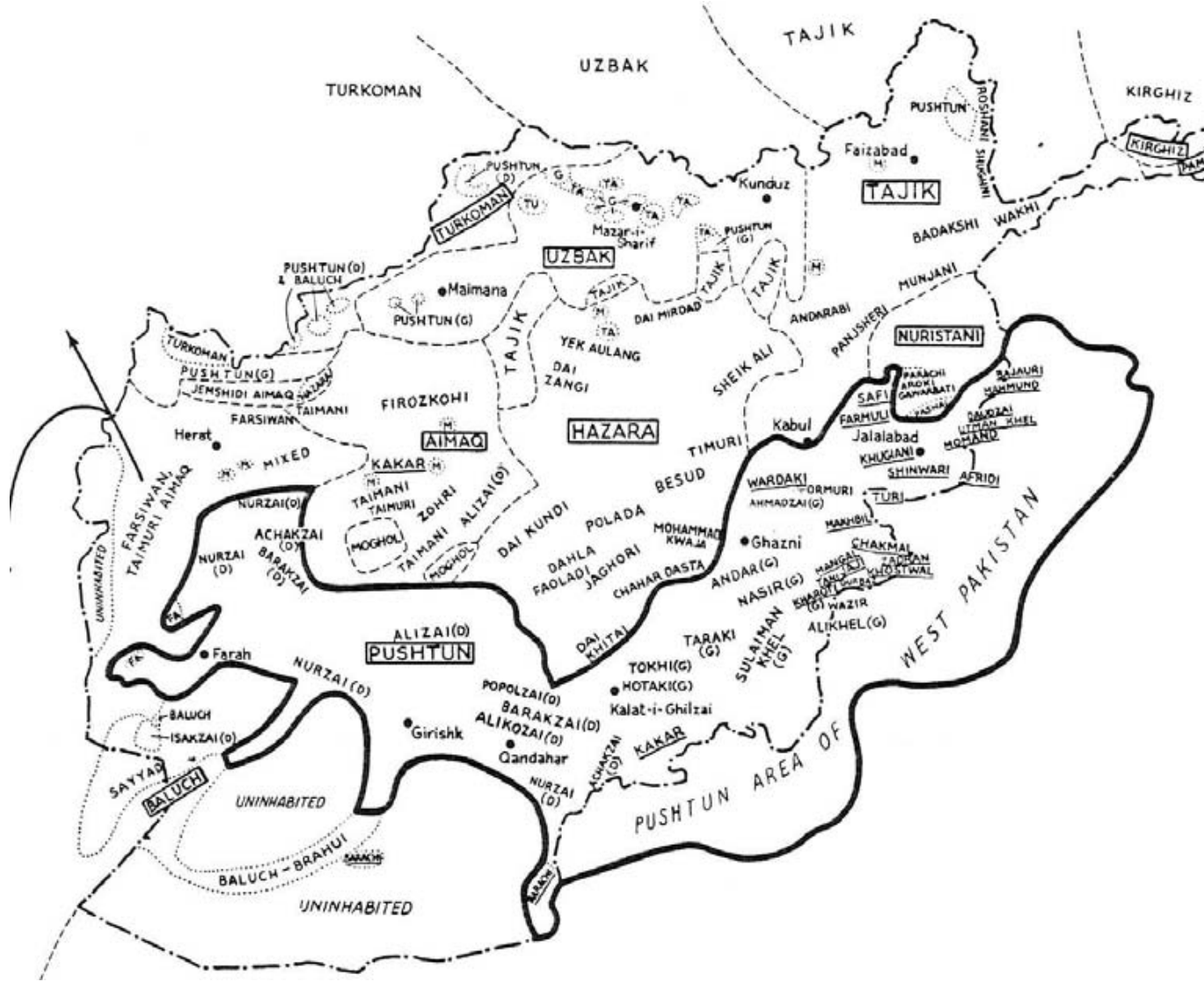
http://www.flickr.com/photos/sohrab_kabuli/(21.05.2011)

<http://wp-demo.indonez.com/Agivee/hazara-child>(12.06.2011)

EKLER

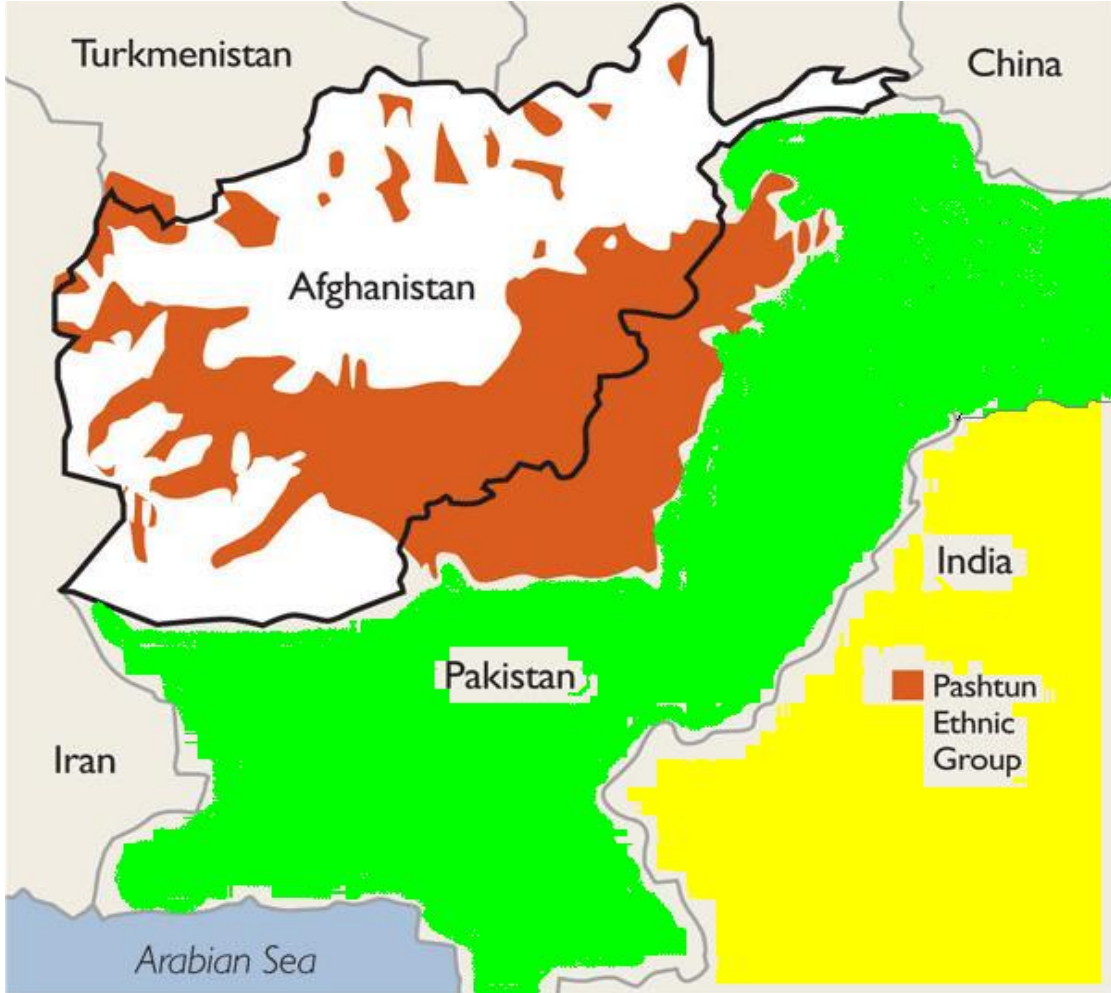
EK-1: Afganista Doğal Kaynaklar Haritası.³⁰⁵ s.14

³⁰⁵ <http://arts1091.unsw.wikispaces.net/Afghanistan> (11.03.11)

Ek-2: Afganistan Etnik Dağılımı.³⁰⁶ s.30

³⁰⁶ HAŞIMOĞLU, a.g.e. s.78

Ek-3: Peştunların Yaşadığı Bölgeler.³⁰⁷ s.33

³⁰⁷ <http://www.bakati.net/s~q-Pashtun.aspx> (14.03.2011)

EK-4: Nuristan Bölgesi. s.85.

EK-5: Nüristan Halkı. s.85

EK-6: Köçi Çadırları. s.37

EK-7: Köçi yaşamı.³⁰⁸ s. 37

³⁰⁸ <http://mountainsofourmind.blogspot.com/2008/11/kuchi-or-katchchhi-nomads-india-and.html> (10.01.2011)

EK-8: Timuriler dönemine ait Tarihi eserler.³⁰⁹ s. 50

EK-9: Afganistan'da Özbek Esnafı

³⁰⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan/persian> (01.01.2011)

EK-10: Afganistan Türklerin Lideri Özbek General Raşid Dostum

EK-11: Özbek General Raşid Dostum.

EK-12: Afganistan Uğloğ Oyunu.

EK-13: General Raşit Dostum ve Türkmen Büyükleri.

EK-14: Ahmet Şah Mesud ve Gülbidin Hikmatyar Barışması

EK-15: Cevcan Doğal Gaz Yatakları

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Farhad HAJIYARALI

Doğum Tarihi ve Yeri : 13.09.1984. Cevzcan / Afganistan

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : ŞEHİT ABDUL HAKIM KAHRAMAN

Lisans : SELCUK ÜNİVERSİTESİ

Yüksek Lisans : AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Tez Konusu : AFGANISTAN'IN ETNİK YAPISI VE KİMLİK SORUNU

Yabancı Dil / Diller : 1) Türkçe : Çok İyi 2) İngilizce : İyi 3) Rusça : İyi
4) Farsça : Çok iyi 5) Özbekçe : Çok iyi 6) Urduca : İyi 7) Peştunce : Orta

Faaliyetler İş Denevimi

Cevzcan Junbiş Gençlik Kolları Denetim Konseyi Başkanı : 2002-2004

Afganistan Türk Gençler Birliği, Mali İşler Sorumlusu : 2005-2008

Afganistan Öğrenci Temsilcisi Antalya : 2009-2011

Dünya Gençleri Dostluk ve Dayanışma Derneği, Antalya Temsilcisi.

Adres : Meltem Mh, Akdeniz Sitesi A-blok 3/15 Antalya

Tel. no : 0555 553 80 43